

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 3. BINDS 3. HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS FORLAG, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1951

Den danske historiske Forenings bestyrelse

består af

professor, dr. phil. POVL BAGGE, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Århus, professor, dr. phil. AKSEL E. CHRISTENSEN, professor, dr. phil. ASTRID FRIIS og overarkivar, dr. phil. H. HJELHOLT.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6. Bd. 1907—17. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—29. 10. Række. 1—6. Bd. 1930—44. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt.)
— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Udsolgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856. (Udsolgt.)
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)
- O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt.)
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921.
- Festskrift til Kristian Erslev. 1927.
- ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.
- JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934.
- KR. ERSLEV: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.
- A. D. JØRGENSENS Breve. 1939.
- HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts 1.—10. Række, IV. Bind. 1939.
- ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.

Skånsk Indvandring til Sjælland i Slutningen af 1600-tallet.

AF

KNUD FABRICIUS

Slaget ved Landskrone 14. juli 1677 rystede på det alvorligste de forhåbninger, som man på dansk side havde gjort sig om at genvinde de skånske landskaber; selv inden for de ledende kredse vaklede nu troen på, at dette skulde kunne nås ved våbenmagt. Hos de mest desperate dukkede på ny — ligesom i den foregående vinter — tanken om »den brændte jords politik« op; den formuleredes af Conrad Bierman, en badensisk præstesøn, der fra fransk var trådt over i dansk tjeneste og efter Griffenfelds fald ledede vor udenrigspolitik. Han havde åbenbart ikke forgæves vundet sine sporer i datidens mest militaristiske stat, thi 10 år før Fransk mændene i »den pfalziske arvefølgekrig« praktiserede denne barbariske krigsførelse, anbefalede han i november 1677 Christian V »at berøve fjenden alle levnedsmidler i Skåne ved *en total ruinerings af landet*«. Visse moderne foreteelser har gamle aner!

Tanken slog dog foreløbig ikke igennem. Men da krigen i løbet af vinteren 1677—78 skærpedes mere og mere, da den svenske regering påbød hele den skånsk-danske adel at flytte op til Sverige, og henrettelser begyndte at ramme de genstridige, lod man også fra dansk side høre fra sig med modforanstaltninger. I maj 1678 opfordrede generalkommissariatet *alle Skånes indbyggere*, adelige som uadelige, til i løbet af den nærmeste måned med al deres ejendom at *drage over til Sjælland*,

»huor Hans Kgl. May.t visse stæder och landtzbyer allernaadigst vil lade anviise, huor udi de sig (*indtil Gud en onschelig fred forleener*) kunde opholde, da en huer til sit forrige hiem schal vorde befordret«¹. Ordren blev gentaget i begyndelsen af juli², og da Christianstad en måned senere var faldet i Svenskernes hænder, begyndte den danske overkommando et målbevidst arbejde på at gøre tilværelsen så sur for Skånes indbyggere, at de skulde blive fristede til at forlade deres land. Man påbød, at al afgrøde skulde indføres til de danske fæstninger Helsingborg og Landskrone eller opbrændes, for ikke at falde i fjendens hænder. Man afbrændte så mange skånske adelsgårde, som man kunne overkomme, under henvisning til, at de ellers vilde tjene som fæstninger for svenske garnisoner. Ja, man afbrændte endogså den åbne by Lund, hvorved over halvdelen af dens gårde gik til grunde³. Det må billigvis tilføjes, at Svenskerne allerede forlængst havde vist vejen ved til bunds at odelægge egnene omkring Landskrone og Helsingborg.

De danske rømningsordrer havde hidtil gået ud fra, at foranstaltningen kun skulde være en *foreløbig*, og at befolkningen efter »den ønskelige fred« skulde kunne vende tilbage til sine hjem under dansk herredømme. Således kom det jo ikke til at gå. Da det blev klart for den danske regering, at genvindingen af Skåne måtte opgives, fik melodien en anden lyd. Nu tilbød man i sommeren 1679 først beboerne af Helsingborg, og derefter alle *skånske kobstæders indbyggere*, at hvis de *nedsatte sig i danske byer*, skulde de i de første 20 år være fritaget for alle skatter, borgerlige pålæg og bestillinger; de skulde blot inden 6 uger i kancelliet opgive, hvor de agtede at slå sig ned. Hvad *de skånske bønder* angår, skulde de henvende sig hos den pågældende amtmand i Danmark, som vilde indrømme dem visse

¹ Som grund hertil angav man, at den svenske regering vilde fore alle Skåninger til Sverige. (Sthen Jacobsen: »Den nordiske Kriigs Kroniecke» (1897), 163 f.).

² Stds., 165.

³ Weibull: Sml. utg. för de sk. landskapens hist. och ark. förening II (1874), 17.

års frihed (altså for skat og landgilde); og — tilføjede kongen — »ville Vi dem efter Gaards og Gods' Lejlighed med Bygnings-tømmer og andet allernaadigst til Hjælp komme«¹.

Det er ikke underligt, at den skånske befolkning viste sig lydhør over for sådanne tilnærmelser. Bortset fra, at dens nationale sympatier afgjort førte den i dansk retning, var hærgningerne overalt, hvor hærene drog frem, udskejelserne af snap-hanerne, der var blevet et tveægget våben for den danske hærførelse, og de smitsomme farsoter, som krigen førte med sig, altsammen omstændigheder, der kunde friste til at emigrere. Prominente medlemmer af den skånske adel, som de tre brødre Thott og Ove Rommel, og lundensiske professorer som Josua Schwartz og Caspar Weiser havde vist vejen. Den brede befolkning undlod ikke at følge den.

Vi har visse midler til at bestemme denne udvandrings styrke. For de mest trængende emigranter, navnlig sådanne, som havde fået deres gårde og huse afbrændte af fjenden, udstedte cancelliet i København de såkaldte »bækkenbreve«², hvorved det tillodes dem at henvende sig til godtfolk i Danmark om hjælp og at sætte bækkener for kirkedørene »for alle og en huer, som af christelig medlidenhed hannem noget derudi gifve ville«. Spredte eksempler på den slags bækkenbreve findes vel allerede fra krigens første år, men 1678 stiger deres antal til 94, og *det følgende år* vokser det til 239. Lægger man til bevillingshaverne deres koner og børn, er det altså et samlet tal på mange hundrede personer, man har at gøre med. De der opnåede denne bevilling, var i nogle tilfælde præsteenker og degne; hyppigere dog borgere, især fra Lund, der var blevet så hårdt ramt af Danskerne selv; også undertiden fra Ysted, Landskrone, Helsingborg, Engelholm eller det fjerne Christianopol i Blekinge. Men 85 pct. af bevillingerne tilfaldt skånske bønder, og det overvejende tal af disse — i 1678: 80, i 1679: 166 — stam-

¹ Sjæll. Reg. XXXI 18/8 og 27/8 1679. Strængt taget var det kun for Helsingborgs vedkommende, at skattefriheden salttes til 20 år, mens der i det almindelige brev til alle købstæder ikke findes nogen tidsbegrænsning.

² Indførte i Sjællandske Registre.

mede fra vestkysten. Den var særlig medtaget af svenske ødelæggelser, fordi den lå lige uden for de danske fæstninger Helsingborg og Landskrone¹. Eksempelvis skal anføres, at 1678 fik ikke mindre end 29 mænd fra Glumslov og 18 fra Kvistofte — begge landsbyer tæt udenfor Landskrone — bækkenbreve, og 1679 gjaldt det samme om henholdsvis 9 og 14 bønder. Begge landsbyer må herefter have været helt folketomme. I sammenligning med vestkysten var de øvrige egne af Skåne langt svagere repræsenterede ved disse officielle bevillinger til tiggeri. Navnlig gælder dette om Østskåne (d. v. s. kysten mellem Christianstad og Simrishavn), meget forklarligt, da denne egn fik mindre af krigen at føle. Men ejendommeligere er det, at heller ikke fra grænseherrederne til Sverige: N. Åsbo, Gønge og Villands herreder, er tallene på dem, der søgte at få bækkenbreve, synderligt stort. Her havde dog befolkningens tilslutning til den danske konge været stærkest, og den svenske straf derfor til gengæld hårdest.

I de følgende år efter freden fortsattes udstedelsen af bækkenbreve, men nu i synkende tal. 1680 var det 44, heraf halvdelen til bønder, atter fortrinsvis fra Vestskånes kystherreder, mens en bevilgning gaves til en præst, og 20 til borgere. Blandt disse sidste overvejede stadig byen Lund. 1681 var man kommet ned på 28 bækkenbreve, atter med halvdelen til bønder, mens 10 tilfaldt borgere fra forskellige købstæder i Skåne, Blekinge og Halland, og præstestanden var repræsenteret af en præst med hans hustru samt en præsteenke. Fra nu af har vi ikke længere kendskab til de udstedte bækkenbreve, da de fra Sjællandske Registre overførtes til en særlig protokol, der desværre er gået tabt. Men dette tab er næppe så smerteligt, da tallene på disse breve nu synes at være blevet så små, at de ikke længere viser ekstraordinære forhold.

Men til erstatning af de faldende antal bækkenbreve vokser i begyndelsen af 1680erne et andet materiale frem, nemlig cancelliets *bevillinger af skattefrihed* for skånske borgere og bønder,

¹ Ydermere hørte sikkert også de fleste af dem, der blot opgav at komme »fra Skåne«, til i egnen om Landskrone og Helsingborg.

der vilde bosætte sig i Danmark¹. I 1680 udstedtes der ikke mindre end 317 af denne slags breve, og karakteristisk nok er borgerne her langt stærkere repræsenterede end i bækkenbrevene. Skattefrihedsbrevene er åbenbart tildelte sådanne mænd, der var noget bedre stillede end forrige klasse; de var ikke ligefrem bragt til tiggerstaven og håbede ved egne kræfter at kunne bygge en selvstændig tilværelse op i nye hjem.

Af de 165 borgere fra Skåne, Halland og Blekinge, som i 1680 opnåede skattefrihedsbreve, var 51 fra Helsingborg, 30 fra Landskrone og 28 fra Lund; fra de øvrige steder lå tallet under 10, men selv småbyerne i Blekinge var ret stærkt repræsenterede. Af landbefolkningen opgav mange i kancelliet kun, at de kom »fra Skaane«, hvilket jo ikke er meget oplysende, men det kan her — som ved bækkenbrevene — formodes, at de navnlig havde hjemme i herrederne ved Sundet. At de stammede herfra, udtalte udtrykkeligt et betydeligt antal bønder, men ligeså mange viste sig at komme fra grænseegnene til Sverige, og iøjnefaldende er navnlig det anselige antal bønder, 51, som hørte hjemme i det fjerne landskab Blekinge.

Allerede i 1681 synker tallet på skattefrihedsbreve til 91, i 1682 til 49, og i de følgende år henvendte kun en snes Skåninger årligt sig i kancelliet for at opnå dem, indtil bevægelsen i den sidste halvdel af 1680erne løber ud i sandet. Mere og mere blev det efter 1680 bønder, som søgte dette privilegium, og de kom nu fra de forskelligste egne af landet; borgerne dog hovedsagelig fra Helsingborg, Landskrone og Lund, og man konstaterer det ganske naturlige, at Malmø, der under hele krigen havde været på svenske hænder, så at sige ikke bidrog til emigrationen til Danmark.

Sammenfatter man sit indtryk af bækken- og skattefrihedsbrevene under eet, ser man, at *bevægelsen havde sin egentlige styrke i 1678—81*. For borgernes vedkommende kommer de først og fremmest fra det ødelagte Lund, åbenbart med tomme hænder, men også *Helsingborg* og *Landskrone* giver meget anselige tilskud, som dog synes knap så dårligt stillede økonomisk; ende-

¹ Ligeledes indførte i Sjæll. Registre.

lig møder de blekingske stæder frem med ikke-ubetydelige udvandringstal. Bønderne stammer overvejende fra *kyslherrederne* ved Øresund, og de er som regel ludfattige. Men også fra *grænseegnene til Sverige* og fra *Blekinge* er der en ikke ubetydelig emigration, og her synes kårene at have været knapt så fortvivlede. Endelig hører mindre skarer bønder hjemme i Centralskåne og Sydsåne, mens Østskåne så at sige ikke er repræsenteret i udvandringen.

Hvilket samlet tal omfattede denne emigration? Af bækken- og skattefrihedsbreve er der ialt udstedt o. 950 stkr., heraf godt to tredjedele til bønder, og beregnes hver husstand i datiden til gennemsnitlig 5 personer, hvilket næppe er højt, når både børn og tjenestefolk er inkluderede, får man herved et samlet tal på henved *5000 personer*. Men dette tal kan langt fra omfatte *hele udvandringen*. Mangfoldige mennesker er kommet til Danmark uden hverken at kunne opnå et formelt tiggerbrev af øvrigheden eller at have brug for skattefrihedsprivilegier, da de ikke formåede at fæste en gård. Man behøver blot at tænke på den mængde skånske tjenestefolk, som nedenfor vil blive påviste i Københavns omegn, eller de snaphanekompanier, »friskytterne«, som blev aftakkede af den danske regering ved krigens slutning. Manglen på folketællinger fra datiden gør det umuligt for os at måle indvandringens tal på eksakt måde. Men så meget kan siges, at den har omfattet *adskillige tusinde*, måske endog *mange tusinde personer*. Er det for højt at anslå tallet til at ligge mellem ti og tyve tusinde? For en moderne betragter, der sammenligner sådanne tal med den tyske folkeflugt fra Polen, Czekoslovakiet og Østzonen, virker de måske ikke imponerende. Men alt er relativt, og man må erindre, at talen er om en tid, der ligger næsten 300 år tilbage, da en dansk landsby ofte kun omfattede 10—20 familier, og da Danmarks samlede indbyggertal lå betydeligt under 1 million.

Hvad blev der nu af denne indvandrerstrøm i Danmark, og på hvilken måde indløste den danske regering de forpligtelser, som den havde påtaget sig for at fremkalde den?

Hovedmassen af indvandrerne var altså *bønder*, og de skulde

ifølge kongebrevet af 27. aug. 1679 henvende sig til amtmanden i det amt, hvor de ønskede at bosætte sig, for at opnå visse års friheder og hjælp til opførelsen af nye bøndergårde. Som vi allerede har set, var det imidlertid kancelliet, som bevilgede skattefriheden, så at den rolle, der må have været tiltænkt amtmanden, kun kan have været nedsættelser i landgilden for dem, der ønskede at blive kronens fæstere. Desværre er de østsjællandske amtmænds arkiver meget dårligt bevarede for disse år, og dette er måske grunden til, at vi i dem ikke finder sådanne aftaler med bønder, som kom fra Skåne. Man må derfor gå andre veje og dels søge til amtsregnskaberne, navnlig de bilag til ildsted-, kop- og kvægskatter, som indeholder *præsternes mandtaller* over sognenes samtlige befolkning, dels må man inddrage kirkebøger og tingbøger i undersøgelsen, for heri at søge spor af Skåningerne. Men her melder sig straks det spørgsmål: *Hvorpå skal man kende en Skåning?* Navnene selv siger intet, da navneskikken i det hele var den samme på begge sider af Sundet. Et navn som f. eks. Morten Andersen oplyser intet om, hvor vidt indehaveren var født på Sjælland eller i Skåne.

En ariadnetråd i dette mørke får vi imidlertid, når vi ofte i præstemandtallene finder ordet »Skaaning« fojet til et fornavn, som »Morten Skåning« eller »Niels Skåning«. Kan man imidlertid stole på, at dette betyder: »født i Skåne«? Vi har dog rig erfaring for, at en mand, som kaldes »Jens Kræmmer«, i virkeligheden godt kan være kromand, eller at »Niels Jyde« ikke behøver at være født i Jylland, men at dette måske gælder om hans fader eller bedstefader og at tillægsnavnet er blevet ved at klæbe til familien. Personlig husker jeg i mine unge dage i Jylland at have truffet en mand, der populært kaldtes »kammerråden«. Han havde blot fået dette tilnavn, fordi han havde en søn, der engang havde tjent hos en kammerråd.

Alligevel kan der for den, som har gennemgået de talrige præstemandtaller fra Østsjælland i 1670erne og 1680erne, næppe være nogen tvivl om, at benævnelsen »Skaaning« — »Skonning«, »Schoning« — her er brugt i betydningen: »kommende fra Skåne«. Tre omstændigheder bidrager hertil. Først den *over-*

ordentlige hyppighed af ordet i fortegnelserne fra slutningen af 1670erne, mens det tidligere har været meget sjældent. En anden grund til, at ordet »Skaaning« utvivlsomt må forstås i sin naturlige betydning (»fra Skåne«), er, at de mænd, som i så stort tal dukker op i mandtallene fra 1678, så *godt som aldrig kan påvises på samme sted i de foregående år*. Endelig er de benævnelser som man ofte møder, hvor selve fornævnet er præsten ubekendt talende: »en Skonning«, »en fordreffved schaansch mand«, »et fordrefven Skaansch qvindfolch«, »en fordrefven Skaansch pige«, »adschillig fordrefven Skaansche folch« o. s. v. Sådanne betegnelser veksler med navnene »Per Skaaning«, »Jon Skaaning«, »Niels Skaaning« o. l. Om Skovshoved skriver præsten i Gentofte endog: »Formedelst moxen huer huus er fuld med fordreffved Skaansch folch, siuntes mig ufornøden att tegne nogen Skaansch folch der«. Ligesom man til alle tider i de sjællandske regnskaber kan møde en og anden »Per Jyde«, »Povl Fynbo« og »Soren Laallik«, gælder det samme naturligvis om enkelte »Skaaninger«. Men fra slutningen af 1670erne vokser deres antal så stærkt, at man øjensynligt står over for et helt nyt fænomen.

Når »Skåning« altså normalt må fortolkes som »kommende fra Skåne«, følger naturligvis ikke heraf, at kun de, som bærer denne benævnelse, er Skåninger. Tallet på dem, der benævnes »Skåning«, er i forhold til hele indvandringen et *minimumstal*. Så snart præsten foruden den pågældendes dåbsnavn også kendte hans patronymikon, tilføjede han sjældent »Skåning«, og dette gælder især om gårdmændene — på sjællandsk »bo-mændene« —, der som regel alene kaldes »Per Andersen« o. l. Men man kan også drage en anden og mere betydningsfuld slutning af den kendsgerning, at man forholdsvis sjældent møder betegnelsen »Skåning« knyttet til en gårdmands navn. Dog herom mere senere.

Det var naturligt, at de skånske bønder navnlig kom til Sjælland gennem København, og at *Københavns Amt* derfor blev det strøg, hvor de først og fremmest slog sig ned. Amtet omfattede den gang kun to herreder, Sockelund og Smørum.

I august 1677 ser vi, at 17 »Skåninger« har fæstet bo her, næsten alle husmænd eller innsiddere og gennemgående fattige folk; om Maren Schonings i Farum hedder det således: »Er en gammel stachels qvinde, hafuer aldellis indted, mens gaar om och tigger sit brød«. Men året efter, 1678, er tallet steget til ca. 175, deraf et halvt hundrede i Gentofte, 35 i Gladsakse og 10 henholdsvis i Herlev, i Brøndbyvester samt i Herstedøster og -vester. Det er kun i få sogne, man nu ikke træffer Skåningerne; karakteristisk nok gælder det om Amager og Ny-Hollænderby (Frederiksberg), hvor altså de praktiske Hollændere har forstået at holde invasionen ude. Men kun i få tilfælde ses Skåningerne at være kommet i besiddelse af fæstegårde.

I alt opnåede i de otte år mellem 1678 og 1685 Skåninger i et dusin tilfælde at overtage fæstegårde inden for Københavns amt, og i adskillige tilfælde drejede det sig kun om halvgårde, som de oven i købet måtte dele med en sjællandsk bonde¹. At Skåningerne som regel havde ret fyldige besætninger på disse gårde, finder sin forklaring i, at disse besætninger var medbragte fra Skåne. Men oftest var gårdene ude af drift, og i så tilfælde opnåede de nye bomænd frihed for landgilde, men kun for den korte tid 1—2 år. De øvrige Skåninger er ikke nået højere end til stillingen som husmænd, og mange har måttet nøjes med at blive innsiddere på bomændenes gårde med eneste besiddelse af en hest og en ko, som kunde græsse på fælleden. Den skånske ungdom måtte tjene på de sjællandske gårde som karle, piger og drenge, og i sognene uden for København myldrer det bogstavelig talt med skånske tjenestefolk. Allerstørst er dog det kontingent, som Skåningerne giver til proletariats klasse, der bestod af de fattige, vanføre og gamle. Denne klasse var til alle tider stor i de gamle danske landsbyer, den levede hovedsagelig af tiggeri og var altid i bevægelse, på vandring fra by til by og

¹ Kbhvns Amts Jordebogsregnskab, 1678—79: Utterslev og Avedøre; 1679—80: Herstedøster; 1680—81: Husum; 1681—82: ingen; 1682—83: mangler; 1683—84: Hvessinge, Værlosemagle og Farum; 1684—85: Utterslev, Buddinge, Gentofte og Ballerup; 1685—86: Farum og Øverød. — Ved alle andre navne end Skåningernes er den sjællandske bostavn angivet.

fra gård til gård. Karakteristisk ender præsten i Brøndbyøster, Peder Skov, sit mandtal med at bemærke, at han ikke har medtaget de nyankomne skånske folk; »thi huerken ere de nogen vis sted at tegne (d. v. s.: optegne), mens vagerer nu her, nu dér; ey heller formodis, skat af dem at begieris, thi die sielffe har intet, men lefue af huer mands naade«.

Fire år senere, i 1682 er tallet på »Skaaninger« i Københavns amt sunket fra 175 til o. 100, hvad enten nu grunden er, at døden har gjort sin høst blandt de mange gamle, eller at Skåningerne havde spredt sig over et større landområde. Karakteristisk er det i hvert fald, at nu var ingen af dem i Københavns amt længer gårdmænd; husmænd var det højeste, de drev det til, men de fleste var kun »husfolk« d. v. s. boede til huse på de sjællandske gårde, et talende vidnesbyrd om, at bolignod ikke alene er et moderne fænomen. I Gentofte sogn gik næsten ingen bomand fri for dem, men navnlig er det mærkeligt, hvor de samlede sig i Værløse, deriblandt flere tidligere friskytter. Når man betænker Værløses naboskab til de store skove, får man en mistanke om, at friskytter har yndet dette naboskab, da deres bøsser jo kunde bruges til andet end at nedlægge fjendtlige Svenskere. Også den lette adgang til — per fas vel nefas — at skaffe sig brændevad og bygningstømmer her, kan vel have virket dragende.

Den vestlige del af det nuværende Københavns amt tilhørte den gang *Roskilde amt*, som bestod af Somme, Tune, Ramsø, Voldborg og Horns Herreder. Også her strandede en del Skåninger, men naturligt nok færre end i Københavns nærhed. Mens vi 1677 kun kan konstatere tilstedeværelsen af en halv snes stykker, var antallet det følgende år steget til et *halvhundrede* personer, og det holdt sig op i 1680erne. Også her nåede *enkelt* Skåninger at blive *bomænd*, således i Hvedstrup, Vor Frue, Vindinge, Tune, Karlslunde, Kirke Syv, Højelse, Kirke Saaby, og Lyngby sogne, og de synes — efter antallet af deres tjenestefolk og besætninger at dømme — ikke at have været værst stillede. Men de var undtagelser fra hovedreglen, der — hvis man skal dømme efter tilnavnene — også her førte

hovedmassen af Skåninger ind i klassen af »høy-bedagede, huusarme och skrøbelige«, altså det rene proletariat. I dette møder man også »en fattig præstemand fra Schaane med sin hustru, søster oc 2 tieniste-tiunde, sampt huis fattigdom af (d. v. s. de få) bæster oc fæniit som de effter kongelig naadigst udgangne befalning hafuer flyt her over med« (Borup sogn). At besætningerne af heste og kvæg var den vigtigste ejendom, som datidens landbefolkning sad inde med, og som man stræbte at redde ud af det store Ragnarok, turde også fremgå af den hyppige meddelelse fra sognene, at der på fælledeerne fandtes store mængder kvæg, som tilhørte fordrevne præster fra Skåne.

I *Holbæk amt* ebbede åbenbart strømmen af skånske flygtninge ud. Skont en af de fordrevne skånske adelsmænd *Tage Thott* blev amtmænd her og oven i købet i nogle år ejede godset Vognserup i amtet, synes dette ikke at have virket animerende på tilstrømningen: 1682 nævnes kun 27 »Skønninger« i amtsregnskabet, og ingen af disse anføres blandt bomændene. Det samme indtryk af indvandringens aftagende styrke får man ved fra Roskilde amt at gå mod syd til *Tryggevælde amt*, der omfattede de tre herreder Bjæverskov, Stevns og Fakse. 1678 var »Skåningernes« tal her kun 14, fire år efter var det steget til 37, men derefter gik det igen stærkt tilbage. Også her er de overvejende husmænd, inderster eller tjenestefolk; det er sjældenheder, når man i Lyderslev blandt baron *Jens Juels* fæstegårdmænd møder en »Peder Schonning« eller i Karise under samme godsejer »Hans Gyng« (d. v. s. Gönge), der oven i købet foruden tjenestefolk har en besætning på 8 heste, 4 køer, 2 svin og en bistade. På den anden side synes nøden i de laveste lag her — ligesom i Holbæk amt, — at have været mindre end i egnen mellem København og Roskilde.

En særlig interesse frembyder endelig *Frederiksborg og Kronborg amter* (den gang uden Horns herred), der på grund af sin nærhed til Skåne og sine beslægtede naturforhold (skovrigdommen) måtte virke dragende på mange skånske bønder. Det er da også relativt betydelige mængder, vi møder her. Fra en halv snes i 1677 stiger tallet til et halvt hundrede i 1678, og det

voksede yderligere i de følgende år til mellem 50 og 100. Men også i dette amt er 1682 kulminationsåret, hvorefter tallene går stærkt tilbage. Som bekendt var Nordostsjælland særlig rigt på krongods, og man kunde derfor vente her at finde et større tal af Skåninger i besiddelse af *kronens fæstegårde*. Dette slår imidlertid ikke til. Af de 80 ødegårde, der 1671—82 besattes i Frederiksborg amt, var det kun $4\frac{1}{2}$, som faldt i Skåningers hænder med ganske få frihedsår; når de manglede besætning, redskaber og udsæd, overlod amtet det undertiden til de »velhjulpne husmænd« i byen at støtte nybyggerne med disse fornødenheder. Af 50 almindelige gårde i drift, som amtmanden samme år bortfæstede, opnåede Skåningerne ikke en eneste¹. Desuden var der i de foregående år kommet 5—10 skånske gårdmænd², og flere af disse synes — hvis man tor slutte ud fra deres voksende kvægbesætninger — i den følgende tid at have klaret sig ganske godt. Men for hovedmassen af Skåningerne gælder det her, som andre steder, at de har måttet slå sig til tåls med mere beskedne stillinger end som bomænd. Relativt heldigt stillede var de, som blev husmænd. Ligesom friskytterne i Københavns amt havde søgt ud, til Hareskoven (Værløse), slog de sig her med forkærlighed ned mellem Gribskov og skovene omkring Gurre sø, hvor de desuden var i nærheden af kysten og kunde bevare forbindelsen med deres frænder i Skåne. Eller de søgte ud på Halsnæs, der frembød de samme fordele for forbindelsen med hjemlandet. De mere fredelige elementer fæstede derimod bo som husmænd i de frugtbare sogne mellem den nuværende jernbane og Issefjord, og ungdommen fandt sit brød som tjenestekarle og piger på de sjællandske bonders gårde. 1681 skriver præsten i det historiske *Søborg*: »Her er ingen løse Schønninger i sognene, uden (= men) de ere feste i visse tienister, oc derfor ere paa sine steder antegnede hos deris hosbonders nafne«. Et vidnesbyrd om, at disse husmænd og tjenestefolk kom fra gårde i Skåne, turde det også være,

¹ Erborg Amts Jrdbsrgsk. 1681—82 Lit. L: Græse, Sigerslevøster, Skævinge, Lyng og Nederdråby.

² Ib. Lit. A.

når præsten i Esbønderup allerede 1678 noterer: »Her findis vel maa schee mere *qveg paa marchene*, men der sigis, der er schonsckt qveg, som bønder har flyttet herofver oc daglig flytter mere ofver af, til den ende, de ved denne side kand frelse det«. Men en meget stor del af Skåningerne nåede her, som andet steds, ikke en gang til husmandsstillingen, de sank ned i tiggernes klasse, fandt husly i en eller anden udlænge på en gård og måtte supplere den sparsomme indtægt af deres medførte køer, får og svin med de endnu sparsommere skillinger, som faldt i deres »bækkener« foran kirkedørene.

Det kan altså ikke siges, at den danske regering har indfriet de løfter, som den så rundhåndet havde udstedt for at lokke de skånske gårdmænd til at forlade deres hjemland. Ca. 25 skånske fæstegårdmænd i hele Nordsjælland var det magre resultat. Hvad var grunden hertil? Næppe ond vilje. Det må erindres, at tidspunktet til at skaffe de skånske bønder nye gårde i Danmark var meget uheldigt valgt. Kronen stod efter afslutningen af »Skånske krig« over for den opgave at udlægge ryttergårde til det hvervede rytteri, og i Nordøstsjælland måtte det på grund af ejendomsfordelingen væsentlig dreje sig om krongårde, navnlig sådanne, som var »øde«, d. v. s. ude af drift. Men også fra de sjællandske bønders side var der betydelig efterspørgsel efter disse, og dette er vel grunden til, at vi i Frederiksborg amt kun så få Skåninger opnå disse odegårde. Formodentlig må vi også heri se en årsag til, at så få Skåninger i det hele blev fæstegårdmænd i Nordøstsjælland. Men hertil kommer et forhold, der måtte ramme Skåninger overalt på Sjælland, når de ønskede at erhverve gårde. »Indfæstningen« (stedsmålet) var for alle jorddrotter, det gælder lige så vel kronen som for private, en væsentlig indtægtskilde, en anelig pengesum, tit en snes rdlr. eller mere, som fæstebonden måtte erlægge ved overtagelsen af gården. Man kan betragte det som givet, at kun få af de udvandrede Skåninger har været i besiddelse af synderlige likvide midler, og det måtte for enhver grundejer, også kronen, være fristende at foretrække sjælland-

ske bønder, som havde rede penge i næverne¹. Men derfor er det lige forstemmende at se en forflyttet gårdmandsklasse blive deklasseret og synke ned til kårene som husmænd, inderster og tiggere.

Til at belyse, hvorledes de landflygtige Skåninger *fandt sig til rette* under de nye forhold, har vi ikke mange kilder. Nogle træk kan dog læses ud af de bevarede kirke- og tingbøger. Først og fremmest er det iøjnefaldende, hvor velvilligt Sjællænderne modtager de skånske nybyggere. Det fremgår først og fremmest af *ægteskaberne*. Det synes ikke at have været svært for en skånsk karl at vinde en sjællandsk kvindes hånd, navnlig hvis hun var enke²; heller ikke Sjællænderne viste sig ufølsomme for de skånske kvinders tiltrækkende egenskaber³. En vanskelighed mødte der derimod fra øvrighedens side, hvis den skånske ægteskabspart ikke var i stand til at fremlægge attest fra sin tidligere præst på, at han — eller hun — ikke allerede var bundne af ømme bånd i hjemstavnen. Havde vedkommende ikke en sådan attest, klarede man sig ved at møde frem med »forløtemænd«, som garanterede for, at der i det foreliggende tilfælde ikke kunde blive tale om bigami. Som eksempel kan citeres følgende indførsel i Farum kirkebog af 1686:

»Dom. XX Trinit. trolovede (jeg) Jens Gudmandson fra Vram i Skåne og Birgitte Jensdtr., salig Lars Pedersøns enke; havde sit sognevidne fra Skåne, dog gik der tvende trofeste dannemænd (i borgen) for hannem i så måde:

¹ Belysende er Olstykke herreds tingbog for $1\frac{1}{2}$ 1681, hvorefter den kgl. ridefoged rejser tiltale mod 5 *husmænd* i Kirke Værlose, Jens Friskytte, Hans Fisker, Peder Svendsen, Henrik Gudmandsen og Jens Andersen — alle ojetsynlig Skåninger, — fordi de endnu ikke havde fæstet de huse, som de behoede. Retten erklærede (i analogi med recessens bestemmelse om gårdfæstning inden år og dag), at de pågældende husmænd med det snarreste skulde fæste deres huse eller i vægringsfald fraflytte disse (Tingbogen s. 83).

² Gentofte 1677, 1679 og 1680 (enke og piger fra Skovshoved), 1681 (enke fra Ordrup); Lyngby 1678 og 1680; Farum 1686; Uggeløse 1684 o. a.

³ Værlose 1678.

Kendes vi underlegnede Oluff Skytte i Værløsemagle¹ og Oluff Knuson, underfoged sammesteds, at eftersom vi begge ere fødte udi samme sogn med Jens Gudmandsøn og haver kendt hans forældre og hannem af barnsben op, vi da fuldkommelige går i løfte for fornævnte J. G., at han der på steden aldeles er fri og ubehindret for ægteskab; såsom vi og hermed forpligte os til hr. Niels i Farum, at han sikkerligen må trolove og vie ham til den hellige ægttestands indtrædelse, med hvem hannem lyster; og lover vi at holde hr. Niels sikker og skadesløs i alle måder og være imellem hannem og den skade og tiltale, som hannem i så måde kunde påfores . . . Actum Farum præstegård d. 17. oct. 1686« (Underskrevet af Ole Andersen, mens Ole Knudsen kun har formået at male sine to begyndelsesbogstaver).

Et andet tegn på sympati hos Sjællænderne over for de indvandrede skånske bønder er den lethed, hvormed det lykkedes disse at finde *faddere*, når deres børn skulde døbes. Og det var sognenes overklasse, det drejede sig om: præstens og klokkerens hustruer, velsituerede gårdmænd med deres koner o. desl. I disse grupper af faddere mødes de autochthone og de indvandrede elementer, og man kan ikke betvivle, at de påfølgende dåbsgilder har bidraget til sammensmeltningen. Dette forhold kan i sogne som Kongens Lyngby, Værløse, Uggeløse, Asminderød og Hornbæk på sine steder konstateres helt op i d. 18. århundrede. I Hornbæk var 1681 en barnefader, født Skåning, blevet ansat i stuttoriet på Frederiksborg, og herved opnåede han, at berideren Peter Jægers kone på »Sparepenge« har drenge til dåben, og at ansete mænd og kvinder »her på lejet« samt i Horneby stod fadder til ham. Ejendommelige forhold udviklede sig i Værløse, der, som påvist, var et særligt tilholdssted for tidligere snaphaner, »friskytterne«. Her havde 1680 to friskytter barnedåb, og som faddere stillede ikke blot »præstens Christen«, »degnens Svend«, »præstens pige Else« og en række ansete kvinder fra byen, men også to friskyttekaptajner, Hans

¹ Oluf Skytte var i følge kirkebogen gift med Bodil og havde med hende en datter, Birette. Han begravdes 9. dec. 1692, 66 år gammel.

og Simon, deres løjtnant Rasmus¹ samt menige friskytter. Man kan let tænke sig til, at spunset er blevet slået fra adskillige øltønder ved disse lejligheder, og at stærke krigsminder er blevet fremdragne til gammen for deltagerne i »den skånske fejde« og til undren for de Sjællændere, der sad bænkedede imellem dem.

Men der var en kategori af børn, som havde svært ved at finde faddere, i hvert fald når det gjaldt om Københavns amt. Det var *de uægte børn*. Eller de måtte nøjes med de jevnere stillede lag, som i Lyngby, hvor 1684 et sådant barn kun opnåede at få skrædderens og spillemandens koner til gudmødre. I Værløse hedder det 1680 ved en sådan dåb rent ud: »Faddere vaar ingen tillstæde ved funten«. Det var vel for at undgå denne skam, at et uægte barns fader i Glostrup 1683 lod sig trolove til moderen, hvorved han opnåede at få tre faddere til barnet. »Men — tilføjer præsten skuffet — efter ad der var udlyst for dennem, blef hand borte og kom iche til vielsen«.

Mere liberalt stillede befolkningen sig i Frederiksborg og Kronborg amter. I Asminderød synes der i så henseende ikke at være gjort forskel på legitime og illegitime børn, og navnlig hos fiskerbefolkningen i Hornbæk (—Hellebæk) så man stort på forholdet. Her stammede de uægte børn forøvrigt nok så ofte fra Halland som fra Skåne, og længe efter at den egentlige indvandring var standset, blev kvinder, der var kommet galt afsted hinsides Sundet, ved med at søge over til Sjællands kyst for her at skjule følgerne af deres fejltrin, ligesom — tilsvarende — kvinder fra København og nærmeste omegn i lignende situationer for en tid gemte sig ovre på den skånske side.

Det synes altså, som om den venlighed og gæstfrihed, der altid har præget nordsjællandsk almue og som præsten *Joachim Junge* hundrede år senere fremhævede i sin berømte bog, også har vist sig over for dens skånske standsfæller, og sikkert har det daglige samliv, der førte til samarbejde i mark og eng, i skov og mose, bidraget til, at en sammensmeltning let og smerte-

¹ Vel *Hans Bengtsen* (blekingske komp.), *Simon Andersen* (Chr.stad og Blek. Komp.) samt *Rasmus Boesen* eller *Rasmus Laursen* (Løjtnanter i sidstn.).

frit har fundet sted. Efter besætningernes vækst at domme synes jo også de Skåninger, som blev bomænd, at have forbedret deres kår i de nærmeste år efter overflytningen¹. Helt uden gnidninger er forholdet mellem dem og de indfødte vel ikke blevet. Skåningerne kom fra lovlose tilstande, og det kan ikke være gået sporløst hen over hver eneste af dem. I København og Frederiksborg amters kirker ser man hyppigt skånske kvinder stå offentlig skrifte; i Uggeløse gælder dette 1687 om en mand, der er rømt fra Skåne for manddrab; og i Sydsjælland hører man om en husmand i Tårnby 1682, at han er bortrømt fra Vallo gods, og om en anden i Fakse under Gisselfeld, at han sidder fængslet for tyveri. Sikkert var der mange urolige elementer blandt indvandrerne, som havde vænnet sig til i de foregående år at tage loven i deres egen hånd eller endog at sætte sig ud over den. Men det fulde indtryk af, hvad Skåningerne havde gennemgået, får man først, når man ser på de sjællandske kirkebøgers optegnelser over *døde og begravede*.

Foruden de gamle var det navnlig børnene, som det gik ud over ved flugten og bosættelsen i det fremmede. I Værlose var alle de børn som begravedes i 1680, ialt *syv*, skånske. Her jordedes 1679—85 ialt 23 Skåninger. I Gentofte jordfæstedes i tiden 1678—87 19 Skåninger, hvilket var 8 pct. af alle begravelser. I Kongens Lyngby drejede det sig 1677—85 om 32 Skåninger (heraf 12 børn), en næsten lige så høj procent. Også i Uggeløse, Uvelse og Hjørlande sogne er tallene på døde Skåninger iøjnefaldende høje². Foruden børnene var det navnlig de gamle og ludfattige, som overalt rantes hårdest. Intet under, når man betænker, hvad deres omflakkende liv fra landsby til

¹ En Skåning Ole Jensen, der sad sammen med en Sjællænder på en gård i Overste Torp ved Humlebæk, var ganske vist 1687 i restance med sin skal, men til gengæld vokset helt sammen med egnens befolkning; hans første hustru, Lucie, der døde 1688 i en alder af kun 32 år, havde stået fadder ved Sjællænderes barnedåb, og han synes derefter at have ægtet en sjællandsk kvinde Esther. Både ved sin første hustrus og sin moders begravelse gav han rundeligt til kirken.

² Desværre er de fleste kirkebøger fra Frederiksborg og Kronborg amter gået tabt, så at forholdene her kun kan belyses enkelte steder.

landsby måtte føre med sig¹. Datidens mennesker må til en vis grad være blevet hærdet mod rædsler, når man som præsten i Gentofte 1677 på een gang havde begravet »19 ryttere, som kom fra Landscrone herofuer och under vejs frøs ihiel«, selv om hans medfølelse gav sig udtryk i ordene »det uløchelige Skaane«. En tilsvarende medfølelse kan måske også spores hos præsten i Værløse, når han 1679 noterer: »Begraffuit en fordreffven schonsk mand, som kom hid till byen och bleff død *udenfor* Niels Børresøns gaard«. Særlig gribende er dog de skildringer, vi møder i Hjørnlunde kirkebog, som:

- 1682 29. marts: Jep Ibson Frischytte, døde 26. marts »aff blodtaab aff næse och mund, effter hand haffde ladet sig aareslaa mandagen ottende dagen tilforn aff Grillis badscher, i sin alders 26de aar«.
- 18. juli: Peder Olsen, født udi Schaane, bleff siug søndagen d. 2. juli aff en rasende febri, och i samme sin rasenhed sneg sig ud aff gaarden och druchnede sig udi søen løffuerdagen d. 8. juli; bleff funden d. 15. juli; . . . i sin alders 20de aar. Gud bevare vore hierter och hierne(r) for Jesu Christi schyld.
- 1684 25. aug.: Randel Torstensdatter, barnefod i Vedske i Halland, kom siug aff den ny siuge² hid till byen for 3 uger siden till sin svoger Knud Peder- sen, døde d. 24. aug. ætatis 32 aar.
- 1684 21. sept.: Else Andersdtr., Anders Jensen fischers indestes qvinde udi Hjørnlunde, fød udi Skaane i en by ved naffn Garestange, døde aff denne ny siugdom d. 19. sept. ætat. 55 aar.
- 1685 16. marts: Ole Andersen, en Schaanings son, barnefod udi Fridesløff ved Friderichsborg, døde udi Sperrestrup, dér han kom did med sin moder at tigge sit brød; bleff bekostet och baaren til jorden aff de dannemænd der udi byen; bleff kast jord paa her paa kirkegaarden i de fattiges jord. ætat 6½ aar.

¹ Præsten i Værløse bringer 1680 udtrykket »ett forvandrit qvindfolch«.

² Vist den 1690 ¼ nævnte »catarro suffocationis«.

Man kan herefter nok fristes til med Gentoftepresten at tale om »det ulykkelige Skåne«. —

Men at der af den hjemmehørende nordsjællandske befolkning er gjort alt, hvad man med rimelighed kunde forlange, for at nybyggerne skulde finde sig til rette inden for den og smelte sammen med den, synes ubestrideligt. Det vilde være en lokkende opgave at undersøge, hvor mange af *de følgende slægtleds fremtrædende mænd*, der — helt eller delvis — har *skånst blod i deres årer*, men opgavens løsning er meget tidskrævende, og den falder snarere inden for genealogiens og personalhistoriens end under historiens arbejdsfelt. Her skal derfor ikke spekuleres over, hvor vidt særlige *skånske karaktertræk* — det være sig gode eller mindre gode — kan tænkes at være nedfældede i visse nordsjællandske slægter. Sådanne spekulationer er meget tiltrækkende, men også meget farlige, og de bør derfor være vel underbyggede, hvilket i hvert fald på nærværende tidspunkt ikke er muligt. Her skal kun peges på et enkelt træk, nemlig muligheden for en *sproglig påvirkning* fra Skåningernes side på talesproget i Nordøstsjælland. En sådan har sprogforskerne ment særlig at kunne påvise på kysten, bl. a. i vokalovergangene som fra ö til o (ex. »smør« i st. f. »smør«), og i mangelen af det danske »stød« i udtalen (dette sidste dog kun hos fiskerbefolkningen fra Københavns nærhed til Sletten)¹. Men det må naturligvis huskes, at hermed intet er sagt om, hvornår denne skånske påvirkning af Sjællandsk har fundet sted, og at det ikke er givet, at den skete netop i 1680erne som en følge af indvandringen.

Strømmen af skånske bønder var talmæssigt den største. Men der kom også mange *borgere* over til Sjælland; efter hækken- og skattebrevene at dømme halvt så mange som bønder. Den købstad, hvor det måtte ligge dem nærmest at slå sig ned, var *Helsingør*. Også mange af almuen kan have foretrukket at søge

¹ J. K. Kryger i *Blandinger* udg. af Universitetsjubilæets danske Samfd. I (1881—87), 348. — Velvillig meddelelse af universitetslektor Poul Andersen.

deres erhverv her frem for de lidet fristende stillinger som husmænd eller indester på landet. Huskes må det desuden, at denne halvt-internationale by, et slags Port Said i sundtoldens periode, til alle tider har virket stærkt dragende på de bevægelige folkeelementer i Norden. Man vil derfor på forhånd vente at finde en særlig stærk indvandring af Skåninger hertil i årene efter »den skånske krig«.

Man bliver heller ikke skuffet. Man kan til en vis grad læse den ud af tallet på dem, der tog borgerskab i Helsingør, selv om dette naturligvis kun skete for en del af indvandrerens vedkommende¹. Antallet af nyborgere må altså være lavere end af indflyttere, hvor meget lavere, er vi afskåret fra at fastslå. Atter her, som så ofte ellers, er det altså minimumstal, vi må røre os med. Det viser sig da, at medens der under selve »den skånske krig« kun findes spredte eksempler på, at mænd fra Ost Danmark tog borgerskab i Helsingør, voksede tallet fra *november 1681*² overordentlig stærkt og udgjorde i løbet af det første ti-år (*til 1690*) o. 125 personer, eller godt 48 pct., *altså næsten halvdelen af det samlede antal nye borgere*. Selv om det i det følgende decennium 1691—1700 gik noget tilbage, til 76 mænd, repræsenterede disse dog 31,3 pct. af alle, som optoges som nye borgere, og næsten på samme højde, 29,2 pct., holdt Skåningerne og Hallandsfarerne sig indtil det ulykkelige slag ved Helsingbørg 1710, for derefter langsomt at synke. Dette vil altså sige, at rundt regnet *en tredjedel af Helsingørs tilvækst af borgere i den første menneskealder efter freden i Lund* kom fra øst for Sundet. Der var da gået samme tidsrum siden de skånske landskabers afståelse, som mellem Sønderjyllands tab 1864 og dets genforening med Danmark 1920.

Af de halvtredjehundrede Ostdanskere, som i løbet af denne

¹ Indtil 1691 må disse søges i Helsingørs Rådstuebog, men efter dette år er der optaget en særlig »Borgerskabsprotokol« over alle Nyborgere.

² 1. Okt. 1681 havde et kongebrev påbudt, at de i Helsingør bosatte Skåninger skulde aflægge borgered, og i henhold hertil indkaldtes de d. 7. okt. af underfogden Aug. Christoffersen til rådstuen, hvor edsaflæggelsen begyndte 10. nvbr. (Rådstuebogen A B nr. 21, s. 379 f.).

trediveårige periode tog borgerskab i Helsingør, kom en fjerdedel fra det fattige landskab Halland, men kun enkelte fra den tredje af de skånske provinser, Bleking. Mærkeligt er det, at få af nyborgerne fremlagde *det kongelige frihedsbrev*, hvorved de fritoges for skat i 20 år. I virkeligheden gælder dette kun om en snes stykker i de første år efter 1680. Der er ved omtalen af bækken- og skattefrihedsbrevene allerede peget på, at man ikke ud fra deres antal tør slutte noget om indvandringens absolute styrkegrad. Borgerskabsbrevene i Helsingør understreger rigtigheden af denne betragtning og viser, hvor overordentlig stærk bevægelsen må have været. Allerede 1682 klagedes der i Helsingør over, at de indvandrede skattefrihed gjorde byrden så meget mere tyngende for de indfødte, da de 59 skånske familier udgjorde 8 pct. af den samlede befolkning¹. Dette skulde altså svare til omtrent 300 personer af et indbyggertal på 3—4000.

Men selv om noden hos de helsingørske indvandrere vel ikke nåede samme højde som på landet, kan det *ikke siges, at de fleste havde lykken med sig* i deres nye hjem. Stillinger som arbejdskarle, fiskere, søfolk, færgemænd, høkere, øltappere eller skoflikkere var, hvad de fleste måtte nøjes med; kun om enkelte hører man, at de straks kunde begynde som møllere, bagere, bryggere eller — endog — vinhandlere. Der er heller ikke tegn til, at der med årene fandt en forskydning til det bedre sted i livsstilling. Det er derfor forståeligt, at enkelte igen opsagde deres borgerskaber i det håb, at hovedstaden skulde frembyde større forhold at virke under. Dette har dog sikkert vist sig at være Fata Morganaer.

Et snurrigt vidnesbyrd om, *hvorledes magistraten så på de nysankomne*, har man allerede under krigen, da byen 1678 skulde stille 6 troskuske til hæren. Man sendte da de militære myndigheder en liste, bestående af 5 Skåninger eller Hallandsfarere og 1 Københavner. Men listen blev da heller ikke anerkendt, fordi det viste sig, at flere af de pågældende ikke havde lyst til at tjene, en af dem havde »den slemme siuge« og en anden var

¹ Laur. Pedersen: Helsingør i Sundtøldtiden II (1929), 202.

oven i købet blind¹. Måske skal man ikke lægge alt for megen vægt på et sådant forsøg på at dække sine gamle bysbørn og lade SortePér gå videre. Mere betyder vel den økonomiske modsætning, som i trange tider let kunde opstå mellem de gamle og de nye borgere. 1685 vilde således væverlavet ikke optage de skånske vævere Niels Pedersen og Jørgen Fich som medlemmer, skønt de befandtes at være »erlige mend och (lige) så døchtige udi dieres handverk som de andre mestere«. Magistraten domte da, at de havde ret til at optages, og hvis dette ikke skete, skulde de have lov til at drive lige så mange vævestole, som de evnede, dog således, at kun to af disse ifølge det kongelige frihedsbrev skulde være skattefri². Dette lille bidrag til industrialismens historie viser, hvorledes myndighederne støttede et friskt initiativ og gerne så de gamle lovsskranker nedbrudte.

Hvor ivrigt de indvandrede iøvrigt *værnede om den skattefrihed*, som kongebrevene hjemlede dem, så man 1691, da Hal-lændingen Hans Jensen Quie nægtede at yde sit bidrag til præstepenge og til drikkevands indlægning i byen; han påberåbte sig, at hans frihedsbrev fritog ham for *alle* skatter og borgerlige pålæg. Magistraten førte heroverfor i marken, at de nye pålæg skyldtes to senere kongebreve, hvorefter *alle* skulde bidrage til disse udgifter; og — morsomt nok — knyttede den hertil den appel, at »hand ej med billighed kand sig undsee (undlade) eller forvejre (vægre sig ved) at komme dend fattige bye och forarmede borgerschab till understød och hielp«. Hans Jensen har formodentlig ment, at han var den sidste, man burde

¹ Helsingors Kobstadsregnskaber for Matrikelskat, Saltskat og Maltaccise 1661—81, bilag 66 (DRA).

² Helsingors Rådstuebog ¹⁰/₉ 1685. — Et andet vidnesbyrd om brodrnid er følgende. Kongen havde 1679 forundt 16 fattiglemmer fra Helsingborg optagelse i de fattiges huse på den tyske kirkegård og desuden lovet at sørge for deres ugentlige underhold (Biskop Hans Baggers brev ²⁵/₁₂ 1679 i Indk. br. til magistr. 1660—1700). To år senere blev en af disse fattige anklaget for at holde skole, hvilket han benægtede i de mest ydmyge udtryk (Torkel Borgesen ²⁰/₁₁ 1681 stds.).

appellere til om at vise godgørenhed, men han har måttet finde sig i at rykke ud med de pålignede 4 rdlr.¹

Men i det hele synes det, som om *forholdet mellem de indfødte og de indvandrede* er blevet lige så godt, som det vi mødte i de nordsjællandske landsogne. I hvert fald fik Skåningerne her lige så gode faddere til deres børn, som borgmester Hans Hansen, dennes hustru Birgitte, toldvisitørens kone, andre fornemme borgere etc.²

Endnu kan det bemærkes, at også for de Skåningers vedkommende, der forblev i Skåne efter 1679, var deres forbindelse med Helsingør stadig livlig. Byfogedens regnskab viser mange eksempler på, at Skåninger betalte forlovspenge (af gods) eller sjettepenge (af arv), når værdierne skulde udføres fra Danmark til Sverige. På den anden side kunde helsingørske borgere, der havde udestående fordringer i Skåne, komme ud for store vanskeligheder, når de søgte at trække deres penge hjem fra det udpinte landskab. Allerede 1678 klagede således helsingørborgeren Johan Hansen over, at han havde mistet 2000 dlr. i Lund, og af hans debitorer i Halland var »een deel udi armod geraaden, och een deel døde, saa jeg paa slig maader ilde veed denne krig er vdsat«. Han havde af sine skyldnere måttet tage imod pant i stedet for rede penge, men da panterne bestod i gamle huse, der ikke lod sig realisere, mente han, at »jeg for min person icke lenge paa dend maade schaal kundet udstaa« (d. v. s.: kan fortsætte)³. At der er gået gode helsingørske dalere tabt øst for sundet, har sikkert været en daglig foreteelse. —

København måtte for Sydvest- og Sydsånes vedkommende blive en konkurrent til Helsingør, når talen var om at tiltrække Skåninger. Hertil kom, at det som hovedstad syntes at byde emigranter større chancer for at fortjene det nødtørftige til livets ophold. Imidlertid er vi meget uheldigt stillede, når vi vil danne os en forestilling om styrken af den skånske indvandring til København i 1680erne. I rådstueprotokollen er ganske

¹ Rådstuebogen $\frac{5}{3}$ 1691.

² St. Olai kirkebog.

³ Indk. br. t. mag. $\frac{10}{8}$ 1678.

vist indført de »borgerskabsbreve«, som nye borgere har løst hos magistraten, men meget sjældent føjes der før 1700 til deres navne oplysning om deres fødested eller hjemsted. Når dette er tilfældet, viser det sig, at Skåningerne og Hallandsfarerne — der synes at være til stede i nogenlunde lige tal — gennemgående kun har nået beskedne livsstillinger: øltappere og arbejdskarle, skippere og båds mænd; dog er der også nogle faglærte håndværkssvende fra Skåne. Fra 1700 er vi derimod i stand til at fastslå hver enkelt nyborgers hjemsted. *Mellem 1700 og 1710 stammer 15—20 pct.* af dem fra landskaberne øst for Sundet, deraf 200 fra Halland, 174 fra Skåne og 5 fra Blekinge. Det er stadig de samme jevne stillinger, de indtager; kun en enkelt når til at blive købmand, bager eller vintapper¹. 1705 siges det, at de fleste færgemænd er fra Skåne og Halland, og P. K. Thorsen mener endog at have fundet påvirkning af skånsk dialekt på *det gamle* Nybodersprog². Indvandringen ophørte ikke med det ulykkelige slag ved Helsingborg 1710, hvorefter alle tanker om en genforening måtte opgives. Men den blev svagere, så at den i borgerskabslisterne for 1711—20 kun viser sig halvt så stærk som i det foregående tiår (199 personer), og den gik yderligere tilbage under den følgende fredsperiode. Helt ophørte den aldrig, og det samlede tal på borgerskabsbreve til indflyttere fra de skånske landskaber er 1701—60 1054, heraf de to tredjedele til Skåninger. Det var 8 pct. af alle dem, der i disse år søgte om at blive borgere i hovedstaden³. Tallet er belysende, når man ser, at fra det egentlige Sverige kom i den samme periode kun 1 pct.

Vender vi tilbage til det første år efter »Skånske Krig«, hvorfra vi har så mangelfuldt statistisk materiale, kan man ad andre veje få et og andet at vide om Skåningerne i København. Da der 1683 blev optaget et mandtal over Københavns indbyggere som grundlag for en »Krigs-Hielp«, anførte kommissio-

¹ Borgerskabsprotokol, udskrevet af rådstueprot., i Rådstuearkivet.

² O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie VI*, 162—164.

³ O. Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs tid*, 273. — Samme: *Kbhvns. Hist. VI*, 155.

nen, der takserede befolkningen, i en særlig liste over forarmede, som derfor blev skattefri, 26 Skåninger, om hvilke det yderligere bemærkes ved de fleste, at de har »frihedsbrev«, d. v. s.: skattefrihedsbrev. Desuden kaldes i selve taksten nogle mænd »Schaaning« eller »fra Schaane« og ansættes til at betale bidrag fra 4 mrk. til 3 rdl. 3 mrk. Det gælder naturligvis her, som ved amtsregnskaberne, at mange flere i listerne kan være Skåninger, men hovedsagen er, at altså heller ikke her, som i Helsingør hovedparten af nyborgerne har fået skattefrihed.

Emigrationen til Danmark var ikke udtømt med de skånske borgere og bønder. Der kom også et rundeligt antal *præster* herover, ikke så underligt, da en stor del af præstestanden på en særlig åbenhjertig måde havde lyst sin velsignelse over de danske våben og undertiden endog bedt for kong Christian i deres kirker. I spidsen stod de professorer i Lund, der hermed forbandt præsteembeder, som Josua Schwartz, der belønnedes med bispestillingen (generalsuperintendent) i Slesvig, og Caspar Weiser, der blev lektor i Christiania. Også andre præster tog kongen sig af, som Jakob Ernstson Baden, der havde været præst i Hersløv-Sæby ved Landskrone og til erstatning blev købstadpræst i Holbæk, eller Hans Domenici, tidligere præst i Kjelstrup og Bedinge, der var så reduceret, at han først fik kongebrev til at sætte bækken for kirkedørene, inden han udnævntes til præst i Svaneke og Ibsker på Bornholm¹. Men mange af de fordrevne skånske præster forsvinder sporløst fra vore øjne og har sikkert fristet en kummerlig tilværelse. Kun i kirkebøgernes dodelister møder de frem, når deres jordevandring er tilendebragt, som i Holmens sogn i København, hvor vi 1679 hører, at den skånske præst Jørgen Offersen (vistnok fra O. og V. Vram) lod sit kun 5 dage gamle barn begrave, og at Hr. Anders Nielsen fra Igelose-Oderslev 1681 blev »stille betient hora med. 2da«.

Væsentlig forskellig var derimod den modtagelse, som den danske regering gav de *skånske adelsmænd*, som sluttede sig til

¹ Bornh. Saml. XII (1918), 13.

den og tog følgerne af dette skridt ved at fæste bo i Danmark. Og dog havde adelen af alle skånske stænder været den mest tilbageholdende med at vise sympati, da den danske hær første gang i 1676 gjorde landgang i Skåne. Ikke desto mindre gjorde Christian V mere for de adelige flygtninge end for alle andre, hvad der vel kun kan forklares socialt, ved at kongen endnu dengang anså adelsstanden for den naturlige inderkreds omkring tronen. Om noget stort tal af skånske adelsmænd, som gik over til Danmark — i disse ords dobbelte betydning — var der ganske vist ikke tale. Den skånske adel var i sig selv meget fåtallig, og det var egentlig kun de tre sønnesønner af »kongen i Skåne«: *Knud, Holger og Tage Thott*, samt *Ove Rommel*, som 1677 trådte åbent over på dansk side. Knud Thott og Ove Rammel blev straks udnævnte til amtmænd i deres hjemland, henholdsvis i Landskrone og Helsingborg, og efter overflytningen til Danmark indskrænkede den sidstnævnte sig ganske vist til en virksomhed som godsejer med etatsrådtitel, men Knud Thott kom til at gøre en betydningsfuld indsats i kongens og statens tjeneste. Han nåede i århundredets slutning så vigtige embedsstillinger som præsident i generalkommissariatet for land- og søetaten, første deputeret for finanserne og medlem af regeringen (konseillet) og står således ved siden af Jens Juel som de mest indflydelsesrige medlemmer af den gamle danske adel. Denne indflydelse var åbenbart velfortjent, thi det er bl. a. — i vore dage¹ — godtgjort, at det var Knud Thott, som — efter svensk mønster — gav stødet til, at man ved den nye matrikuling forlod landgildehartkornet som ligningsgrundlag og i stedet gik over til at vurdere gårdene efter deres jorders godhed og areal. Det var også ham, der i sine sidste år på den danske regerings vegne forhandlede med den landflygtige Livlænder Patkul som repræsentant for Sachsen-Polen og Rusland om et angreb på deres fælles fjende Sverige². Det er et ejendommeligt billede at se disse to mænd, der begge var landflygtige fra deres af

¹ H. T. Heering: Knud Thott og Forhistorien til Kristian V.s Matrikul (Tidsskrift f. Opmaalings og Matrikulsvesen XIII (1932—34), 1—19).

² Velvillig meddelelse af doc., fil. dr. Jerker Rosén i Lund.

Sverige erobrede fædrelande, i fællig konspirere til den svenske stormagts undergang. Den kongegunst, som Knud Thott således med rette nød, kom også hans brødre til gode, der begge knyttedes til det store matrikelarbejde, hvorhos den yngste af dem, Tage, i en årrække var en pligtopfyldende amtmand i Holbæk, der ikke veg tilbage for at gå imod sine egne standsfæller, når det gjaldt almene interesser¹. —

Der fandtes således således mænd, der kom på deres rette hylde efter overflytningen til Danmark. Men om hvor mange gælder dette? Hovedindtrykket af den skånske indvandring til Sjælland i det nærmeste slægtled efter krigen må for eftertiden være en stor tragedie. Har samtiden, navnlig selve indvandrerne, set det på samme måde?

Det mest overraskende ved hele *indvandringsproblemet* er måske, at det synes fuldkomment at være gået uden om den danske almenheds bevidsthed. Ingen statsmand eller literat i datiden udtaler sig om det, ingen klager fra fortiden over det lyder ned til os, og ingen historiker har hidtil fået øje på det. For første gang er det nu sat til diskussion. Allerede heraf kan man formentlig drage visse slutninger. Indvandrerne har ikke selv følt undren, end sige indignation over den skæbne, de fik. Man fristes til at sige, at de bar den med fatalistisk ro som noget uundgåeligt. Det er næppe berettiget at se grunden hertil i en særlig varm danskhedsfølelse, en patriotisme i moderne forstand. Tværtimod, tør man næsten sige. Et lille træk kan måske belyse forskellen mellem tænke måden nu og for halvtredje århundreder siden. I »den skånske krigs« sidste periode udskreves også i Helsingør folk til tjeneste om bord på flåden, og disse folk fik penge på hånden ved denne lejlighed. Men en af de udskrevne, Skåningen, Gert Rasmussen, nægtede at tage imod pengene og erklærede, at han var rømt fra den svenske hær, »og før end han ville tiene, saa ville hand tiene og fegte

¹ Tage Thotts brevprotokol i Sjæll. L. A.: Brev til Chr. Lindenov til Agersvold ²¹/₄ 1691 om kirketjenderne og til amtsskriver Niels Pedersen Brinch ²/₅ 1691 om stævning mod Chr. Lindenov og Herluv Trolle i Horbygårdsagen.

paa (= i) *Schaane*, som var hans *federneland*¹. Altså: Han vragede at tjene på Niels Juels sejrige flåde for at indrulleres i den så ofte besejrede danske hær eller måske endogså i de ilde ansete friskyttekompanier. Hverken Danmark eller Sverige, men Skåne betegnede han som sit »fædreland«, og til det folte han sig knyttet med uløselige bånd. Hvis denne opfattelse har været almindelig, har de skånske udvandrere altså betragtet sig som landflygtige, og først deres efterkommere i anden generation er gået helt op i den sjællandske befolkning.

Summary.

Immigration from Scania to Zealand during the last years of the 17th century.

The battle of Landscrona 1677 put an end to the prospects of Denmark to regain the province of Scania from Sweden. In May the following year the Danish government therefore, in order to ruin the country, began a propaganda to induce the Scanian population to emigrate into Zealand. The burghers among the emigrants were promised exemptions from taxation in the towns where they settled, and the farmers to obtain new farms with the same freedom instead of those they left. From this time and for years on a broad stream of men and women began to flow from one side of the Sound to the other. To the most needy the government granted "basin-letters", viz. licenses to beg at the entrances of the churches, and to those who were a little better-off, "taxation-privileges". Of these two categories of exemptions about a thousand were issued. They show, that the movement culminated during the period between 1678 and 1681, and that it afterwards slackened but never completely stopped. Of the immigrants about one fourth came from the towns, three fourths from the country. Among the towns the Danish fortresses Elsinbourg and Landscrona naturally were strongly represented, and so was the small town of Lund that had been burned by the Danes; but even from the far-off towns in Bleking considerable members appeared. Of the farmers the majority had their homes in the counties close to the Sound, where some villages seem to have been completely depopulated. But even the border-land to

¹ Helsingørs rådstuebog AB nr. 21 s. 135: $\frac{27}{5}$ 1678.

Sweden and the province of Bleking gave a stately contingent. These were the "Scanian Highlands", where the resistance against the Swedish sway always had been strongest.

The persons who obtained these privileges, were regularly householders; so each of them represented a family. The 1000 privileges correspond therefore to a number of at least 5000 individuals. But this can not be the sum of the immigrants. Many people came to Denmark without getting either letters for begging or for freedom of taxation. We find f. i. in Elsinore, where 125 Scanians became burghers during the period 1681--1690 that only about 20 were able to present privileges of taxation. Several thousands, say many thousands must have sought new homes for themselves to the west of the Sound. These are small numbers, if compared with modern times, but the immigration took place at a time ab. 300 years ago, when Denmark had less than one million inhabitants.

How did these "New Comes" fare in their new country? Most of the farmers naturally settled down in the parts of Zealand that were nearest to Scania, the counties of Copenhagen and Fredericksburg. It is possible to some extent to follow their fate in the assessment rolls, very often we find the appellation "Scanian" fixed to their names; but if this is not the case, they are invisible to us; the number that we can ascertain is thus a minimum. The records give, however, ample proof that these counties swarmed with Scanians during the 1680ties. But very seldom we find them as farmers—only in abt. 25 cases; more often they must content themselves with the station as cottars or even as lodgers, and the great mass of them sank to the position of "time-old, frail and pauvres honteux", the very proletariat. Wandering from village to village and from farm to farm they supplied the scanty income of a cow or a horse by—begging.

So it can not be said that the Danish government fulfilled the lavish promises, which it had given to encourage the Scanian peasants to leave their homes. On the other hand it is comforting to see, how easily the Scanian and the Zealand peasants grew together, how the two classes intermarried and the newcomers were admitted to the social organisations. That they spoke a dialect that was much the same as the Zealand, has no doubt contributed to the speedy assimilation. But during the first time after their expatriation the sufferings of the colonists were great, and the Zealand parish registers give appalling numbers of buried children and old men from Scania.

The fate of the burghers on Danish soil was somewhat better.

They settled especially in the two towns of Elsinore and Copenhagen. In Elsinore abt. 50 p. ct.—125—of the new burghers between 1681 and 1690 were Scanians, and during the following years till 1710 one third of them came from the other side of the Sound. In Copenhagen we have no numbers to illustrate the invasion before 1700, but between 1700 and 1710 about 400 immigrants from the Scanian provinces became burghers in Copenhagen (= 15—20 p.ct.). In these towns the new-comers were received with the same cordiality as their compatriots in the country. But they came without capital; so it was difficult for them to obtain the more lucrative positions. Most of them had to satisfy themselves with becoming labourers, fishermen, seamen, ferrymen, hucksters, ale-house keepers or cobblers, and only a few reached to millers, bakers, brewers or even vintners.

Peasants and townsmen form the bulk of the Scanian immigration. But some churchmen and noble families joined them, and to these the Danish government had more regard. The former professor in Lund Josua Schwartz was made bishop of Slesvig, his colleague Caspar Weiser lecturer in Norway, and the nobleman Knud Thott rose to the highest stations in the service of the absolute king. It was no democratic time!

The impression upon a modern reader of the Scanian immigration must be that of a tragedy. But it was not felt so by the contemporaries. No complaints or protests from that time reach our ears, and it is but now, that the whole problem has been seen.

Flensborgs »anerkendelse« af den provisoriske regering.

AF

HOLGER HJELHOLT

Samme dag, den 21. marts 1848, som den provisoriske regering dannedes i Kiel og udstedte sit kendte opråb om den ufri fyrste og om at ville føre regeringen i »vor retmæssige hertugs navn, for at værne om hans og landets ret«, sendte den en cirkulærskrivelse til de forskellige myndigheder¹. Den provisoriske regering opfordrede heri under henvisning til proklamationen de pågældende myndigheder til at fortsætte deres virksomhed i henhold til de bestående love. Endvidere anmodedes man om omgående at meddele, at man havde modtaget cirkulærskrivelsen. Til magistraten i Flensborg by indgik denne skrivelse først den 26., en søndag, og efter enstemmig vedtagelse i de to bykollegier — rådet og deputeretkollegiet — afsendtes der til den provisoriske regering en anerkendelsesskrivelse.

Fra dansk side blev denne beslutning, som naturligt var, både da og senere udsat for skarp kritik. Således hedder det i et brev 15. april 1848 fra toldkontrollør i Flensborg Svend Møller: »Dette overilede skridt er senere blevet strængt dalet [sic] af den menige mand og havde nær udbrudt til oprør i byen, førend de danske tropper trak ind«². Og i M. F. Blaunfeldts »Minder fra Sønderjylland« (1876) fortæller han, der på

¹ Eksemplarer af den findes bl. a. i et bind Verordnungen und Verfügungen pro 1848 i Rigsarkivets bibliotek.

² Sønderjydske årbøger 1902, 149.

den tid virkede som advokat i Flensborg, at han, da anerkendelsen skete, vovede at bemærke, at denne anerkendelse i sig selv var »en insurrektion«, altså oprør¹.

Nu er det imidlertid givet, at sådan kan i hvert fald ikke alle bykollegiernes medlemmer have set på det. Dertil kender vi alt for godt forskellige af medlemmernes politiske og nationale standpunkt. Lad os et øjeblik se på sammensætningen af kollegierne.

I spidsen for den 8 mand stærke magistrat stod førsteborgmesteren, justitsråd Christian Friedrich Callisen, der var udnævnt umiddelbart af kongen. Callisen² var søn af general-superintendenten i Slesvig af samme navn, født 1806, studerede i Kiel, ansattes senere i slesvig-holsten-lauenborgske kancelli og var, da han i 1845 udnævntes til borgmester i Flensborg, kommitteret i generaltoldkammer- og kommercekollegiet. Professor Christian Paulsen, der selv havde søgt embedet, skriver i sin dagbog, at kongen havde sagt, at en slesvig-holstener i alt fald ikke skulle komme til Flensborg³. Med Callisens udnævnelse var Paulsen »ganske tilfreds«. C. var en dygtig embedsmand, og som »styrende borgmester« måtte hans politiske holdning selvfølgelig få stor betydning. Denne holdning kan vistnok betegnes nærmest som konservativ helstatsmand med et slesvig-holstensk islæt, men det følgende vil i øvrigt belyse dette udførligere.

2.-borgmesteren hed Jürgen Lorenzen, og af de 6 rådmænd var justitsråd Friedrich August Niemann (født i Kiel 1790) tillige politimester (udnævnt 1838), medens justitsråd Otto Diderich Holm (født 1792 i Mogeltonder) tillige var bysekretær (udnævnt som sådan 1834). Blandt de 4 andre

¹ Minder fra Sønderjylland, 111.

² Se om ham A. Halling: Beiträge zur Familiengeschichte des Geschlechts Callisen (1898), 191, 200, 202, 205 f.

³ Christian Paulsens Dagbøger. Ved Knud Fabricius og Johs. Lomholt-Thomsen (1946), 342. Sml. Darstellung derjenigen Charactere, welche in . . . Flensburg an unserer . . . Revolution . . . Antheil genommen haben. (1850), 4.

rådmænd fandtes Flensborgs to stænderdeputerede, den kendte agent Heinrich Carstensen Jensen og kancelliråd Hans Petersen Schmidt. De var begge velkendte som loyale og kongetro mænd, fra hvem man så vist ikke kunde vente sig noget i retning af »insurrektion«.¹

Det borgervalgte deputeretkollegium bestod af 24 medlemmer, halvdelen for St. Marie sogn, halvdelen for St. Nicolai og St. Hans. Af de 24 var de to »oldermænd«, den ene valgt for St. Marie, den anden for de to andre sogne. Blandt de 24 fandtes i hvert fald mange udpræget dansksindede medlemmer, og under den følgende slesvig-holstenske besættelse kommer adskillige af dem i konflikt med de nye slesvig-holstenske myndigheder². Dette gælder f. eks. købmændene F. N. Friedrichsen, C. Schwennsen, P. A. Petersen og J. Nøbbe, og det gælder en mand som B. B. Raffenberg, der som »den sande grund« til sin vægring ved at adlyde en ordre fra de slesvig-holstenske magthavere anførte, at han var født i Danmark og ikke vilde modvirke sine landsmænd.

Men kender man således i hvert fald mange magistratsmedlemmers og deputeredes politiske indstilling, er det klart, at den »enstemmige« anerkendelse af den provisoriske regering ikke kan betyde en lignende enstemmig tilslutning til dennes politik. Beslutningen om anerkendelsen må være et kompromis, ved hvilket enhver af de deltagende har forbeholdt sig sin egen opfattelse. Anerkendelsen er af rent formel natur, og den betyder, som vi om lidt skal se førsteborgmesteren gøre gældende, kun, at magistraten erklærer sig villig til at rette sig efter de anordninger, som den øjeblikkelige magthaver udsteder! Dette kompromis måtte under omstændighedernes tryk være vel egnet til at samle de forskellige hoveder, men selvfølgelig skete dette ikke uden brydninger.

Disse brydninger afspejler sig ikke i de officielle akter.

¹ Se om H. C. Jensen og H. P. Schmidt M. F. Blaunfeldt: *anf. arb.*, 84 ff. Sml. P. Lauridsen: *Da Sønderjylland vaagnede*. VII (1922), 11 ff.

² Se herom Afd. 167 (C. XII). 1. Nr. 504 a og C. XIX. 1. Nr. 81 i landsarkivet i Slesvig.

Disse viser os kun den »umotiverede« enstemmighed. I et møde af begge kollegier den 25. marts besluttes det¹ i anledning af den provisoriske regerings proklamation af 24., at spørgsmålet om eventuel anerkendelse af regeringen skal udsættes, til der kommer en officiel meddelelse fra den. Ligeledes *enstemmig* vedtages det samtidig for at berolige borgerne at offentliggøre følgende erklæring: Vi vil (kræver), at hertugdømmet Slesvigs stilling fortsat skal forblive ganske som hidtil, og dette gælder også dets forbindelse med Holsten («Wir wollen die ungeschmälerte Fortdauer der bisherigen Stellung des Herzogthum Schleswig und dessen Verbindung mit dem Herzogthum Holstein»). Offentliggørelsen af erklæringen skete straks ved trykte sedler.

Den følgende dag, søndagen den 26., vedtoges det derpå, efter at den provisoriske regerings opfordring af 24. var ankommet, at anerkende regeringen og straks sende den meddelelse herom². Vedtagelsen var atter enstemmig, men af de deputerede var Raffenberg dog fraværende. Det besluttedes at lade denne vedtagelse bekendtgøre ved trykken og ledsaget af følgende erklæring: Vi erklærer, at byens kasse, sparekassen, filialbanken, bankierforretningen, told og post og andre offentlige institutioner står under borgerskabets værn. — Vi erklærer, at ingen vil blive udsat for overlast på grund af sine politiske anskuelser, men enhver vil nyde borgerskabets fulde beskyttelse.

Den officielle protokol, hvori disse enstemmige beslutninger er indførte, indeholder, som sagt, intet om foregående debatter, intet om motiveringen for de foretagne skridt. Vil man vide noget nærmere om, hvad der lå bagved de tagne beslutninger, er man nødt til at gå til andre kilder end de officielle.

Af samtidige eller så godt som samtidige kilder er der to, som jeg skal omtale. En passant bemærker jeg, at det kan være ret sandsynligt, at fyldigere og bedre kilder engang kan komme for dagen. — Den første kilde er et lille skrift, som D. E. Ruggaard i 1848 udgav, og som hedder: Flensburg. Darstellung

¹ Se protokollen 1848—65 (nr. 236, 3) i Flensborg byarkiv.

² Se nævnte prtk.

seines Zustandes und Verhaltens während des schleswig-holsteinischen Aufruhrs, entworfen von einem Flüchtling¹. Rugaard er kun udgiver; forfatteren angiver sig som flygtning, der 3. august 1848 forlod Flensborg. Grundlaget for skildringen er, siger han, en af ham selv ført dagbog samt flere ham tilstillede notitser. Forfatteren er sikkert den samme (en fra Flensborg flygtet lærer), der i Rugaards »Maanedskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere« 1848 nr. 23 meddeler forskellige efterretninger om Flensborgs skoler under oprøret. Sandsynligvis er det den hjælpelærer ved pigeskolen, P. Jensen, der først i august måtte forlade Flensborg på grund af sin danske indstilling².

Den anden kilde er et i Flensborg i 1850 udkommet anonymt skrift: *Darstellung derjenigen Charactere, welche in der Stadt Flensburg in unserer so ganz ohne Veranlassung hervorgerufenen Revolution thätigen Antheil genommen haben . . .*³ Skriftet er et udpræget partiskrift, der sværter modstanderne groft i lignende ordvalg, som man plejer at møde i valgkampe. Men det indeholder mange, så vidt skønnes, troværdige enkeltheder om de pågældende personers — ja ikke karakterer, men handlinger i det bevægede år 48.

Af senere kilder er der grund til at nævne den skildring af hjulmager, senere værkfører J. H. J. Kruse, som pastor Fr. Graae giver i *Slesvigske Provindsialefterretninger I* (1860), 292 ff. J. H. J. Kruse, der dengang var hjulmager, var blandt Flensborgs aktive danske. Endvidere skal nævnes Blaunfeldts før omtalte erindringer, idet også Blaunfeldt spillede en rolle under begivenhederne — eller i hvert fald var tilskuer til disse. Endelig bør også de artikler anføres, som broskriver Christian Hansen, junior, offentliggjorde i *Slesvigske Provindsialefterret-*

¹ Citeres i det følgende som Flensburg.

² Ueber die angebliche Vertreibung dänisch-gesinnter Einwohner der Herzogthümer Schleswig-Holstein (1849), 23.

³ Citeres som *Darstellung*. — Det kom også i dansk oversættelse: *Characteristik af de Mænd osv. Hos Elisabeth Kardel: Die Stadt Flensburg u. die politischen u. nationalen Zeitströmungen . . .* (1929), 174 formodes forfatteren at være Meng, d. v. s. Hans Hansen Meng, der havde været fuldmægtig hos bysekretæren.

ninger II (1862): Fragmente, die commerziellen, politischen, communalen u. nationalen Zustände der Stadt Flensburg . . . betreffend.

Før jeg prøver med de nævnte kilder som grundlag at kaste lidt lys over stemninger og begivenheder i de hektiske martsdage i Flensburg, skal jeg lige omtale en »oplysning«, som Elisabeth Kardel giver om agent Jensens holdning i sit lille skrift Die Stadt Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts (1929)¹. Ifølge denne oplysning modtog agent Jensen den 16. marts — altså to dage før Rendsborgmødet! — sin afsked som rådmand efter egen ansøgning. Elisabeth Kardel finder hans afskedsansøgning på dette tidspunkt »sælsom«, men tænker sig, at den kan skyldes, at han er klar over, at der ikke længere er plads i magistraten for det af ham repræsenterede standpunkt, helstatsmandens, siger hun². Imidlertid skyldes E. K.s »oplysning« en læsefejl, da Jensen ikke fik sin afsked 16. marts, men 16. maj, således på et tidspunkt, da slesvig-holstenerne var herrer i byen, og hans ansøgning om afsked var resultatet af et slesvig-holstensk pres³. Den nye overpræsident havde anmodet ham om at indgive den!

I Rendsborgmødet den 18. marts, hvor slesvigske og holstenske stænderdeputerede mødtes og udformede de slesvig-holstenske krav til den danske regering, deltog af de to flensborgske stænderdeputerede H. P. Schmidt, ikke H. C. Jensen. Nogen protest mod de slesvig-holstenske beslutninger ses det ikke, at Schmidt dristede sig til, men været enig i dem har han afgjort ikke.

Rendsborgmødet satte lavinen i skred. Meddelelserne om det må senest dagen efter være nået Flensburg, og i den førnævnte lærers dagbog hedder det, at om aftenen den 19. — det var en søndag — ilede en tysksindet, flensborgsk læge gennem

¹ Skriftet har jeg kritiseret i Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 476-79.

² Kardel: Anf. arb., 49 f, sml. 57.

³ Smst., 48 anm. 94. Callisens citerede skrivelse af »19. marts« er, som originalen tydeligt viser, af 19. maj.

gaderne og forkyndte revolutionen!¹ I foreningen Casino førtes samme aften en heftig strid om de nyeste hændelser i landet. Politimester Niemann, der dagen efter af en loyal borger blev underrettet om lægens revolutionsforkyndelse, mente imidlertid, at han nok bare havde drukket lidt for meget!

Nogle få dage senere, den 22., besluttede man i Flensborg efter opfordring af den slesvig-holstenske regering at oprette en sikkerhedsvagt². I denne var alle borgere under 60 år forpligtet til at gøre tjeneste. Som fører for den valgtes den ovenfor omtalte dansksindede købmand Claus Schwennsen.

Efterretningen om den provisoriske regerings dannelse natten mellem den 23. og 24. må den 24. være nået til Flensborg, hvor for øvrigt advokat J. Bremer, som regeringen vilde have som medlem, var bosat. Det er imidlertid ud fra det foreliggende kildemateriale ikke gørligt nøjagtigt at konstatere forløbet af de begivenheder den 24. og 25., som denne efterretning — og efterretningerne om, hvad der skete i København — udløste i Flensborg. Medens den officielle protokol, som nævnt, kun kender eet møde af bykollegierne på disse to dage, nemlig den 25., omtales i lærerens skildring møder både den 24. og 25.³, uden at han dog ved noget nærmere om det sidste møde. »Darstellung«⁴ taler om et møde den 24., men synes ikke at kende mødet den 25. Det forekommer imidlertid rimeligt, at det meste af, hvad der berettes om mødet den 24., gælder mødet om formiddagen den 25., og at der — i hvert fald officielt — kun fandt dette møde sted nævnte to dage.

Men hvorledes det nu end forholder sig hermed, har det interesse at se lidt på, hvad der anføres om de handlende personers optræden. Af magistratsmedlemmerne synes 2. borgmesteren, Jürgen Lorenzen, efter de nævnte kilder at være blevet stærkt ophidset over efterretningerne om den ejderdanske

¹ Kardel: Anf. arb., 3. Hermed stemmer skildringen i Slesvigske Provindsialefterretninger. II (1862), 307.

² Smst., 51.

³ Smst., 4 og 6.

⁴ Smst., 22.

bevægelse i København og ikke at have lagt dølgsmål herpå¹. Man må altså regne med, at han var stemt for den provisoriske regerings anerkendelse. I samme retning skal begge oldermændene i deputeretkollegiet, Henning Henningsen og J. N. Petersen, have virket², hvad der er troligt nok efter det, vi i øvrigt kender til deres sindelag. Når det siges, at der i kollegiet var 15 stemmer for, 9 imod³ — kollegiet talte 24 — tør dette dog ikke opfattes som et udtryk for, at der var 15 »slesvig-holstenerne« og 9 »danske«. Blandt de 15 har der formentlig været flere, der, sådan som forholdene lå, fandt det opportunt at anerkende oprørsregeringen. Hvad tallene 15—9 angår, skal jeg i øvrigt bemærke, at ifølge den officielle protokol var der i mødet den 25. kun 22 deputerede til stede. Af de to fraværende var den ene (Korsholm) dansk, den anden (Vieth) tysksindet.

Bykollegiernes møde på rådhuset må antages at have fundet sted under en vis indflydelse — eller pression — af sammenstimlede borgere — af begge partier. På slesvig-holstensk side optrådte naturligt nok Jürgen Bremer, medens vi på dansk side træffer den før nævnte hjulmager Kruse⁴. Den sidste hørte til de dansksindede flensborgere, som de slesvig-holstenske myndigheder senere arresterede og sendte i fængsel, og under forhøret erklærede Kruse frejdigt, at han med iver havde opponeret imod, at magistraten skulde anerkende den provisoriske regering⁵.

I skriftet »Flensburg« omtales, at man ved nævnte »folkemøde« fik kendskab til, at den deputerede Vieth og rådstuebetjenten Lohse var sendt til Rendsborg for at udbede sig 1000 geværer med bajonetter til værn for Flensburg⁶. I forbin-

¹ Flensburg, 4. Sml. Darstellung, 23, hvor forskellige ytringer af ham anføres, som han skal have fremsat den 26.

² Darstellung, 22; Flensburg, 5; Slesv. Provindsialefterretninger II, 307.

³ Flensburg, 5; Slesv. Provindsialefterretninger II, 307. Sml. Darstellung, 22.

⁴ Flensburg 5; Slesv. Provindsialefterretninger I, 301.

⁵ Landsarkivet i Slesvig. Afd. 167. 1. Nr. 504 a: Skrivelse 28/7 48 fra den provisoriske regering med bilag.

⁶ Flensburg, 6; sml. meddelelsen i Darstellung, 8 om Rönnekkamp,

delse hermed skal jeg nævne, at borgmestre og råd i Slesvig den 25. skrev til Flensborg magistrat, at der på landevejen mellem Flensborg og Slesvig var blevet beslaglagt 21 kasser med geværer¹. Det opgaves, skrev borgmestre og råd, at disse var bestemt for Flensborgs borgerskab, og havde Flensborg magistrat anerkendt den provisoriske regering, skulde de straks blive udleverede. I et svar den 26. fra Flensborg magistrat hedder det, at den provisoriske regering, om hvilken hidtil ingen officiel meddelelse er indløbet, endnu ikke er anerkendt; i øvrigt skal geværene, der er tilbudt den flensborgske borgervæbning, i går være ankommet til byen².

Imidlertid indløb den officielle meddelelse fra den provisoriske regering netop om morgenen den 26. til Flensborg, og et nyt møde af bykollegierne — med tilhørende »folkemøde« eller folkesammenstimlen — afholdtes. I dette møde gennemførtes, som tidligere er nævnt, den enstemmige anerkendelse af regeringen. Købmand C. S. Sibbers skal, da resultatet meddeltes, have indvendt, at sagen kunde vente, og at man i hvert fald først burde indkalde en borgerforsamling, men han afvistes kort³. At det har kostet flere af de dansksindede medlemmer megen overvindelse at tiltræde den enstemmige beslutning, kan sluttes af deres forgrædte ansigter, da de kom ud fra mødet⁴. Meddelelsen om anerkendelsen udløste derimod hos de tilstedeværende slesvig-holstenere — og disse var blandt de sammenstimlede i stort flertal — overvældende jubel.

Denne jubel udsprang selvsagt fra den betragtning, at anerkendelsen betød den flensborgske byøvrigheds tilslutning til »oprøret«. I den tysksindede købmand P. A. Lorcks dagbog der siges at have forskrevet 1000 geværer med bajonetter. I en skrivelse ²⁵/₉ 1850 til magistraten fra den flensborgske afdeling af den slesvigske forening henlægges sendelsen til Rendsborg til den ²⁷/₃ 48. Flensborg byarkiv nr. 862, fasc. 2.

¹ Flensborg byarkiv nr. 148.

² Smst.

³ Slesvigske Provindsialefterretninger I, 302; Darstellung, 4; Slesv. Provindsialefterretn. II, 311.

⁴ Darstellung, 4; Slesv. Provindsialefterretn. II, 310.

hedder det også under 26. marts, at bykollegierne i byens navn erklærede sig *for* den provisoriske regering¹. Men når man betænker bykollegiernes sammensætning, kan man næsten sige sig selv, at en sådan opfattelse ikke kan være rigtig. Den enstemmige anerkendelse skyldtes sikkert ikke en almindelig begejstring for den provisoriske regering, men Callisens og andres fremhævelse af, at man måtte »vige for overmagten, anerkjende og finde sig i alt«, som det siges i et brev 2—3 uger senere fra Flensborg². Da oprørstropperne næste dags aften rykkede ind i Flensborg, savnede sådanne argumenter ikke vægt. At en resolut dansk optræden fra magistratens side derimod kunde have generet slesvig-holstenerne betydeligt, er vel givet, men den havde dog næppe haft de vidtrækkende følger, som Christian Hansen i sin artikel i 2. bd. af Slesvigske Provindsialefterretninger tænker sig³. Han finder bl. a., at man så havde undgået Tysklands indblanding i sagen.

Et vidnesbyrd om, at »anerkendelsen« ikke må opfattes som en tilslutningserklæring, foreligger der yderligere i et udkast af Callisen til svarskrivelsen til den provisoriske regering⁴. I dette hedder det nemlig, at anerkendelsen sker »im Interesse der öffentlichen Ordnung«, en begrundelse, der jo giver mulighed for flere fortolkninger. Men endvidere findes der fra samme dag en konceptskrivelse fra magistraten til den provisoriske regering, hvori bekymringen for, hvordan det skal gå den flensborgske handel, om det kommer til krig mellem slesvig-holstenerne og Danmark, stærkt kommer til orde⁵. Det betones i skrivelsen, at byens merkantile interesser i høj grad knytter sig til Danmark, næsten alle flensborgske købmænds handel går for en stor del derhen, og mange af de handlende har næsten

¹ Andreas Loreck Schierning: Die Chronik der Familie Loreck (1949), 117.

² Sonderj. Årb. 1902, 149.

³ Slesvigske Provindsialefterretninger II, 308 f.

⁴ Flensborg byarkiv nr. 148. Akta betr. Korrespondenz mit der prov. Reg. in allgemeinen Verwaltungssachen 1848.

⁵ Smst.

hele deres formue udestående i Danmark. Magistraten lægger regeringen dette indtrængende på hjerte, for at ethvert skridt, der vil virke forstyrrende herpå, om muligt kan undgås!

Som nævnt indfandt der sig allerede den 27. om aftenen slesvig-holstensk militær i Flensborg. Denne første slesvig-holstenske besættelse varede knap 14 dage, idet den danske hær efter slaget ved Bov den 9. april besatte byen. Den nyindsatte danske regeringskommission for hertugdømmet Slesvig afkrævede dagen efter slaget ved en cirkulærskrivelse embedsmændene en erklæring om deres loyalitet¹. Der anmodedes om inden 24 timer at afgive svar på 7 nærmere formulerede spørgsmål: Først, om man var rede til ifølge sin undersåtlige pligt og embedsed at adlyde de bestående love eller bestemmelser, der gaves af de retmæssige myndigheder, og om man havde vist dette sindelag ved en erklæring til den såkaldte provisoriske regering. Punkt 3, 4 og 5 spurgte, om man eventuelt havde erklæret sig rede til at følge den provisoriske regerings ordrer og i så fald af hvilke grunde, da nævnte regering ikke var indsat eller anerkendt af landets herre, samt hvilke lovstridige handlinger man havde foretaget. Som sidste spørgsmål (6 og 7) skulde man svare på, hvordan man var blevet klar over den provisoriske regerings ulovlighed, og hvilke forholdsregler man så havde truffet for at modvirke skridt, man måtte have taget ifølge denne regerings påbud.

Hvorledes svarede nu de flensborgske magistratsmedlemmer på disse inkvisitoriske spørgsmål?² Jeg indskyder, at ingen af magistratsmedlemmerne var flygtet væk fra byen sammen med oprørshæren. Borgmester Callisens erklæring afgaves først 17. april³ og indledes med en principiel betragtning over den

¹ Se pk. »Embedsmændenes erklæringer om deres loyalitet ifølge cirkulære af 10. april 1848« i kommissionens arkiv i rigsarkivet.

² Se den foreg. anm. nævnte pk. — Fra rådmand Brix findes ingen erklæring. Om Brix se Darstellung, 24, hvorefter man må formode, han er blevet i byen. Men måske er han rejst bort efter 9. april.

³ Grunden hertil var hans fraværelse på en rejse til Rendsborg, som han foretog sammen med andre i den hensigt at opnå en standsning af

holdning, som han havde indtaget — og også fremtidig vilde indtage. Som borgmester havde han og i forståelse med magistraten sat sig som opgave efter evne at sørge for opretholdelsen af ro og orden og sikkerhed for personer og ejendom, og derfor havde han efterkommet den provisoriske regerings påbud, så længe den havde magten. Denne rettesnor vilde han også fremtidig i påkommende tilfælde følge. Anerkendelsen af den provisoriske regering den 26. marts var sket under omstændighedernes tryk, og denne regering havde han kun anset for en »faktisk bestående«.

Som Callisen motiverede også de andre magistratsmedlemmer deres anerkendelse af den provisoriske regering med det tungtvejende hensyn til opretholdelsen af ro og orden. I de udpræget dansksindede medlemmers motivering møder man desuden udtryk for det sorgelige i denne anerkendelse. Således skriver rådmænd M. Holst, der for øvrigt også senere under det slesvigholstenske styre trådte ud af magistraten: »Man måtte vige for magten; under forholdenes tryk forblev der ingen anden udvej åben for mig, og det skete udelukkende for at værne min elskede fædreneby under den truende fare og opretholde ro og orden i den, som Gud ske lov heller ikke er bleven forstyrret«. Agent Jensen, der benævner »anerkendelsen« som en erklæring om at efterkomme den provisoriske regerings bestemmelser, hævder at have afgivet denne, da han, vigende for magten, deri så det eneste middel til at bevare ro og lovlighed i byen, afvende dens undergang og bevare den for Hans Majestæt kongen. Kancelliråd H. P. Schmidt føjer til sin motivering: ro og orden en bemærkning om, at i tilfælde af ikke-ankendelse vilde den anden, ikke mådeholden (nicht gemässigte) øvrighed være blevet sat i magistratens sted.

Hvad svarene på spørgsmålet (pkt. 6) om, hvorledes man var blevet klar over den provisoriske regerings ulovlighed, angår, følger de øvrige magistratsmedlemmer for så vidt ligeledes

fjendtlighederne. Se E. Kardel: anf. arb., 55 f. — I en skrivelse ¹⁶/₄ til den overordentlige regeringskommission omtaler Callisen dette (i landsarkivet i Slesv. Afd. 167. 1. Nr. 504 a).

Callisen. Også her mener man dog af nuancerne i udtrykkene at kunne aflæse vedkommendes politiske overbevisning. Holst har altid, skriver han, anset den såkaldte provisoriske regering for en ulovlig øvrighed. Det kalder agent Jensen den også, medens H. P. Schmidt udtaler, at han ingensinde har kunnet anse den for en lovlig øvrighed. Som sådan har ganske vist heller ikke de andre betragtet den, men denne negative formulering: ingen lovlig (*gesetzlich*) bestående øvrighed tillader formodentlig flere fortolkninger og indeholder i hvert fald ikke så stærk afstandtagen.

Efter slaget ved Slesvig den 23. april og den danske hærs følgende tilbagetog blev slesvig-holstenerne igen herrer i Flensborg. At de var i høj grad forbitrede over den holdning, som befolkningen og magistraten havde vist efter slaget ved Bov, gav sig udtryk på forskellig vis. Den 28. april indkaldtes magistraten til møde på rådhuset for at stå skoleret over for de to af den provisoriske regering til overordentlige regeringsbefuldmægtigede for hertugdømmet udnævnte mænd, P. A. v. Harbou og C. F. Jacobsen¹. Borgmester Callisen gjorde her rede for det princip, bykollegierne havde fulgt siden den provisoriske regerings dannelse og krigsudbrudet: Det havde været bykollegiernes udelukkende bestræbelse at varetage byens bedste under de indtrådte omstændigheder uden hensyn til politiske anskuelser. Ud fra dette synspunkt havde man bøjet sig for den til enhver tid rådende magt.

I en skriftlig erklæring 1. maj gentog Callisen disse synspunkter: Bykollegiernes opgave havde været at opretholde ro og orden og værne personer og ejendom. Opgaven var samtidig under hensyn til de herværende forhold at holde sig fjern fra al politik. Da Hans Majestæt kongens tropper besatte byen, udtalte magistraten sig på lignende vis og anbefalede byen til kongens nåde. En anmodning om besked om de deputeredes politiske sindelag afvistes og blev heller ikke opretholdt. Callisen føjer til for sit eget vedkommende, at han havde meddelt krigs-

¹ De pågældende akter findes i landsarkivet i Slesvig. Afd. 167 (C. XII). 1. Nr. 504 a.

minister Tscherning, at han måtte fastholde sin mening om her-tugdømmernes forbindelse, hvorefter det var betydet ham, at han ikke kunde være med i den deputation, der skulde mod-tage kongen.

Denne sidste oplysning kan jo nok have bidraget til at stemme de slesvig-holstenske myndigheder blidere mod førsteborgmeste-ren. Og de nøjedes, som sagt, med at udrense af magistraten den udpræget kongetro agent Jensen. I en erklæring af 28. april havde H. C. Jensen vedstået sin overbevisning, at kun kongen selv kunde løse ham fra den troskabsed, han havde aflagt. Noget senere — i juni — fik også rådmand Holst sin afsked, ganske vist efter egen ansøgning, men den var jo grundet i forholdene¹. Af overpræsident Liliencron karakteriseres Holst som »en ægte flensborger«, en betegnelse, der i hans mund var alt andet end rosende!

— — —

Alle gode gange er tre, siger man. Callisen skulde også endnu en gang komme til at gøre rede for magistratens stilling til magthaverne. I august 1849 måtte det slesvig-holstenske politi-regimente i Flensborg vige for den neutrale bestyrelseskommis-sion, og byens dansksindede åndede lettet op. Slesvig-holstenske aviser forkyndte triumferende, at magistraten vilde nægte at »anerkende« den nye myndighed, men det var hen i vejret og vilde heller ikke have ligget i flugt med magistratens hidtidige holdning. Da Tillisch imidlertid i juli 1850 som overordentlig regeringskommisær overtog styret af Slesvig, suspenderedes ganske kort efter både Callisen og Holm fra deres stillinger². 3 måneder senere blev der afkrævet dem erklæringer om deres deltagelse henholdsvis som valgdirektør og valgkommisær ved de af den provisoriske regering forordnede valg i maj 48 til den

¹ De pågældende skrivelser findes i landsarkivet i Slesvig. Afd. 167. 1. Nr. 504 a.

² Se herom og om det følgende pk. Flensborg I, Slesv. min. 1. dpt. nr. 220 i rigs arkivet.

tyske nationalforsamling. I november 50 afskedigedes derefter endeligt såvel Callisen som Holm¹.

I sin pågældende erklæring dokumenterede Callisen, at han havde opponeret, endda kraftigt, mod afholdelsen af de nævnte valg. Ved en skrivelse af 28. april havde han gjort den provisoriske regering opmærksom på, at forholdene i Flensborg var sådanne, at det for tiden var fuldkommen ugørlig at foretage disse valg. Men herom vilde den provisoriske regering intet høre. I en ny skrivelse — af 30. april — betonedes Callisen bl. a., at ønsket om Slesvigs optagelse i det tyske forbund ikke var fremherskende i Flensborg. Den provisoriske regering svarede, at han havde at rette sig efter de udstedte bestemmelser! Callisen lod derefter valget foretage.

I 1848, udtalte Callisen videre i sin erklæring, havde han handlet ud fra den opfattelse, at det retteste var at forblive i sit embede for herved at undgå større ulykker. Heri havde også et af de deputerede udtalt ønske bestyrket ham. Derfor havde han rettet sig efter de faktisk bestående autoriteters befalinger, når han ikke ved modforestillinger havde kunnet opnå at ændre disse. »Hvorvidt dette forhold har været rigtigt, og om man herved har opnået, at administrationen blev holdt i regelmæssig gang, må jeg overlade til et højere skøn«.

Hovedsynspunktet i Holms erklæring var naturligvis det samme som Callisens. Holm betonedes ligeledes, at man jo først havde søgt at afvende valgets foretagelse, og i en senere privat-skrivelse til Tillisch bedyrede han, at han aldrig nogensinde havde været en tilhænger af Slesvigs optagelse i det tyske forbund. Bestræbelserne herfor havde han stedse set på som overgreb og uret.

Callisens og Holms erklæringer var indhentede af magistraten, hvis karakter var stærkt ændret ved nyudnævnelser, men hvor der også sad mænd, som havde siddet der hele oprørstiden igennem, som J. Lorenzen og H. P. Schmidt. Da magistraten

¹ Jeg skal ikke komme ind på de nærmere omstændigheder herved, men kun nævne, at Callisen senere fik en stilling i Lauenborg. A. Halling: Beiträge zur Familiengeschichte des Geschlechtes Callisen, 206.

sendte erklæringerne videre til regeringskommissæren, skete det ved en betænkning, der nærmest gik ud på, at en ting både kan være hvid og sort.

På den ene side, hedder det i betænkningen, kan man ikke anerkende som rigtig »i den udtalte almindelighed« den sætning, at en lokalebedsmand om gørligt under alle omstændigheder skal forblive på sin post og adlyde enhver faktisk bestående regerings befalinger, såfremt man ikke kan få dem modificerede. Men på den anden side må det fremhæves, at var Callisen og Holm blevet afskedigede på grund af fortsat vægring ved at afholde valgene og erstattede med ukyndige og fanatiske slesvig-holstenere, vilde dette have været til største skade for byen.

— — —

Det fremgår, mener jeg, af den foregående redegørelse, at der ikke kan tillægges bykollegiernes anerkendelse den 26. marts 1848 af den provisoriske regering nationalpolitisk betydning. Anerkendelsen var ikke, som Blaunfeldt udtalte, en »insurrection«, og den var heller ikke en erklæring for den provisoriske regering. Det princip, som Callisen valgte som rettesnor for bykollegiernes optræden, gjorde det muligt for bykollegierne at fungere under de skiftende herrer, og fra et flensborgsk synspunkt havde dette i hvert fald store fordele. Men det valgte princip holdt endvidere de nationalpolitiske modsætninger noget fra livet, samlede de mange hoveder under een hat og rettede opmærksomheden på, hvad der var fælles for alle: byens bedste.

Det valgte princip indebar, som også af Callisen antydet, at man ikke blandede sig i, hvilken nationalpolitisk opfattelse de enkelte medlemmer af bykollegierne hyldede. Medlemmernes indstilling under opgøret mellem ejderdanserne og slesvig-holstenisme må man søge udforsket ad andre veje. Her vil jeg kun betone, hvad P. Lauridsen tidligere stærkt har gjort, at man ikke vil kunne dele medlemmerne i ejderdanske og slesvig-holstenere. Ingen af disse kategorier passer i hvert fald på den flensborgske forsteborgmester, der med megen taktisk dygtighed prøvede på at styre den gamle handelsbys skib så godt som muligt gennem brådsøerne.

Resümee.

An demselben Tage, dem 24. März 1848, wo die sogenannte provisorische Regierung in Kiel gebildet worden war als Organ der revolutionären schleswig-holsteinischen Bewegung, schickte sie an die Behörden der Herzogtümer ein Reskript wegen ihrer Machtübernahme. Dieses Schreiben gelangte den 26. an den Magistrat der Stadt Flensburg, und in einer Sitzung beider Stadtkollegien wurde die Anerkennung einstimmig beschlossen. Von schleswig-holsteinischgesinnten Einwohnern Flensburgs wurde dies mit Jubel begrüßt, andererseits von dänischgesinnten scharf verurteilt.

Nun kennt man aber ganz gut die nationalpolitische Haltung vieler Mitglieder der Stadtkollegien, und es ist ausgeschlossen, dass viele Mitglieder sich für die Ziele der revolutionären Bewegung haben erklären können. Man ist daher genötigt, die Anerkennung von einem anderen Gesichtspunkt aus zu beurteilen.

Nun verhält es sich so, dass der Magistrat in der Folgezeit mehrmals genötigt wurde, sich über seine Haltung auszusprechen. Nach dem 9. April 1848 waren die Dänen wieder Herren in der Stadt und verlangten von den Magistratsmitgliedern Auskünfte über ihre Haltung. Am Ende desselben Monats rückten die Schleswig-Holsteiner abermals ein, und der Magistrat wurde aufs neue zur Rede gestellt. Endlich 1850 wurde Dänemark wieder Herr im Lande, und neue Erklärungen wurden vom Magistrate eingeholt.

Der erste, dirigierende Bürgermeister der Stadt war Christian Friedrich Callisen, Sohn des Generalsuperintendenten C. in Schleswig. Halten wir uns hier an seine Erklärungen. Die Aufgabe, heisst es in seiner ersten Erklärung an die dänische Regierung im April 48, welche ich mir als Bürgermeister . . . seither im Einverständnisse mit dem Magistrat gestellt hatte, ist die gewesen für die Aufrechthaltung der Ruhe und Ordnung sowie für die Sicherstellung der Personen und des Eigentums nach Kräften zu sorgen. In Folge hiervon habe ich den Aufträgen der Behörden der provisorischen Regierung so lange wie diese Machthaber waren Folge geleistet, und ich würde nach meinem pflichtmässigen Dafürhalten diese bisher befolgte Regel auch ferner vorkommenden Falls zur Anwendung bringen müssen. . . In demselben Sinne erklärte C. sich später den Behörden der provisorischen Regierung gegenüber: man wollte das Beste der Stadt wahren und leistete deshalb der jedesmal herrschenden Gewalt

Folge. »Die Aufgabe war dabei in Berücksichtigung hiesiger Verhältnisse sich von aller Politik fern zu halten«.

Von diesem Gesichtspunkt ausgehend gelang es C. während der dreijährigen Kriegeszeit die Administration Flensburgs in regelmässigem Gange zu erhalten. Wie man auch sein Verhalten während dieser Jahre beurteilen werde, ist es gewiss nicht zu verkennen, dass durch sein Verbleiben auf seinem Posten grössere Uebelstände für die Stadt und deren Bevölkerung vermieden worden sind. Entschieden muss man aber in Abrede stellen, dass die sogenannte Anerkennung den 26. März bedeutet, dass Flensburg sich zugunsten der revolutionären Politik erklärt hat.

De medeltida danska jordvärderingsenheterna med särskild anknytning till guldvärdering och skyldtaxation under valdemarstiden¹.

AV

KJELL RUNQUIST

I

Guldvärdering och skyldtaxation tillhöra några av de mest omdebatterade företeelserna inom dansk medeltidshistoria. Ett skarpsinnigt och mödosamt arbete har av forskningen nedlagts för att lösa de problem, som sammanhånga därmed. Trots detta är det ingen lätt sak att skapa sig en enhetlig bild av de ifrågasvarande fenomenens verkliga innebörd, eftersom de från olika håll framförda åsikterna och uttalandena ofta ha löpt vitt i sår. Orsakerna till de divergerande meningarna äro delvis ofrånkomliga och bottna i sakens egen natur. Lagbundenheter saknas ingalunda; bärande principer kunna framställas, och teser kunna formuleras. Men man iakttaget ständigt, hurusom utvecklingen har medfört avvikelser från de en gång fastställda normerna. Själva verkligheten framträder därför såsom komplicerad och

¹ Förkortningar: mk = mark; mkg = mark guld; mks = mark silver; öre s = öre(n) silver; ört = örtug(ar); ört s = örtug(ar) silver; den. = denar(er) = penning(ar); den. s = penning(ar) silver; d.t = senare dansk sädestunna; valdv = valdemarsvikt; jyllv = jyllandsvikt; KVJ = kung Valdemars jordebok; RB = roskildeboken; ÅB = århusboken; Aakjær = Kong Valdemars Jordebog, ed. S. Aakjær, (Kph 1926—43); Aakjær inl. (kom.) = inledningen (kommentaren) till samma verk; Maal = S. Aakjær, Maal, Vægt og Taxter i Danmark, Nord. kultur XXX (1936); Plov = S. Aakjær, Plov og Havne, Juristforb:s Med Lov skal Land bygges (Kph 1941); Kirkeafgift = S. Aakjær, Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift

överskådlig och låter sig i sin rika facettering svårligen gripas och inpressas i en tvångströja av regler och föreskrifter, förutsatt att dessa skola besitta en mera generell giltighet.

Behovet av överskådlighet på det ifrågavarande området har dock varit stort. Man har fördenskull, som så ofta har skett inom den historiska vetenskapen, förenklat verkligheten och givit densamma ett sken av idealitet. Kravet på att de uppställda formlerna och sambanden skola vara exakta och undantagslösa,

1321—1682, Fortid og Nutid, XVI, hæfte 1 (1945); Korntiende I = S. Aakjær, Korntiende og kornareal i det 14. århundrede, Hist. Tidsskr. (Danm.), 11 r. II (1949); Korntiende II = fortsättningen på nämnda skrift, HTD 11 r. III (1950); Arup = E. Arup, Leding og Ledingsskat, Hist. Tidsskr. (Danm.), 8 r. V (1914); Bolin = S. Bolin, Hallandslistan i kung Valdemars jordebok, Scandia, bd 2, hæfte 2 (1929); Ledung = S. Bolin, Ledung och frälse (Lund 1934); Christensen = C. A. Christensen, Nedgangen i landgilden i det 14. aarhundrede, Hist. Tidsskr. (Danm.), 10 r. I (1930); Ledingsatserne = C. A. Christensen, Et bidrag til fortolkning af ledingsatserne og betegnelsen havnebonde i Jydske lov, Juristforb:s Med Lov skal Land bygges (Kph 1941); Erslev = Kr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid (Kph 1898); Jørgensen = Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie (Kph 1947); Lauridsen = P. Lauridsen, Om Skyldjord eller terra in censu, Aarb. for Nord. Oldk. og Hist., 1903; Nørlund = P. Nørlund, De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen, Hist. Tidsskr. (Danm.), 9 r. VI (1928); Rasmussen I = Poul Rasmussen, Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra c. 1315, Jyske Samlinger, 5 r. V (Aarhus 1941); Rasmussen II = fortsättningen på nämnda skrift, Jy. S., 5 r. VIII (Aarhus 1947); Guldtal = P. Rasmussen, Bestemmelse af Mark Guldtal (og Plovtal) for Gods i Ning og Hasle samt Øster- og Vester Lisbjerg Herreder, som har tilhørt Aarhus-bispen og hans Kapitel, Jyske Samlinger, 5 r. VI (Aarhus 1944); Rhamm = K. Rhamm, Die Grosshufen der Nordgermanen (Braunschweig 1905); Runquist = K. Runquist, Hallandslistans förhållande till huvudstycket i kung Valdemars jordebok, Vetensk. soc. i Lund, årsb. (1946); Rydmått = K. Runquist, Rydmått, vikter och kronovärderingsvärden i kung Valdemars jordebok, Hall:s hamb. förb:s skriftserie III (Halmstad 1950); Steenstrup = J. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog (Kph 1874).

Till Professorerna Astrid Friis och Aksel E. Christensen ber jag få rikta ett värdsamt tack för visat intresse för mitt arbete. Med Stadsarkivarie Svend Aakjær har jag liksom vid ett föregående tillfälle haft ett inspirerande och värdefullt tankeutbyte i ämnet.

har eftergivits. De framtråda därför såsom ideella principer eller mönster. De böra dock uppfattas såsom någonting mera än rena arbetshypoteser. Mycket talar nämligen för att de flesta av de på empirisk väg funna reglerna ha svarat mot faktiska, ursprungligen givna förhållanden och sålunda vila på ett klart sakligt underlag.

Såsom exempel på ideella relationer av det anförda slaget kan nämnas, att man har likställt 1 mk skyldjord på Själland med 3 mkg jord på Jylland år 1241, 1 mkg jord i århustrakten med 1 öre skyldjord på Själland år 1315, och att 1 mk själländsk skyldjord har ansetts ekvivalera 2 mk själländskt sädesland.

I föreliggande uppsats göres ett försök att genom andragande av några nya synpunkter skänka de rubricerade problemen ökad klarhet. Framställningen bygger, såsom naturligt är, i hög grad på föregångarnas resultat, såväl de äldres som de yngres.¹

Lagarnas vittnesbörd.

Såsom instrument för jordvärdering i medeltidens Danmark tjänstgjorde guldvärderingen inom den jydskas lagens område och skyldtaxationen inom den själländska lagens område. Båda taxeringarna uppvisa många gemensamma drag, men skilja sig åt i det väsentliga avseendet, att skyldtaxationen refererar till den årliga avgift, som utgick av jorden, guldvärderingen åter till densamma kapitalvärde.

Det landgille, som vilade på fästejorden, kan enligt jydskas lagens ledungsparagrafer ställas i talmässig relation till jordens guldvärde. Det framkommer härvid det kända sambandet, att 3 mkg i jord ha varit pålagda en årlig avgift av 1 mks i landgille.

Alla forskare ha varit ense om att 1 mkg i jydskas lagen har motsvarat 8 mks. Konsekvensen måste då bliva, att på 24 mks

¹ Den ursprungligen tänkta begränsningen av undersökningen till att gälla enbart valdemarstiden har icke varit möjlig att upprätthålla. Även källor, som härröra från det 14:e århundradet, ha måst anlitas. Skriften gör dock icke anspråk på att för detta senare tidsskede lämna någon sammanhängande teori.

i jord har fallit 1 mks i årligt landgille. Kvoten mellan jordens kapitalvärde och årligen utgående landgillesbelopp har således varit 24, en allmänt erkänd slutsats.

Mycket anmärkningsvärt är, att jydskas lagens III,13 förutsätter de principer vara bekanta, efter vilka landgillet uttogs av fästebönderna. Landgillesavgiften är i denna paragraf det primära, hafnen det därav avledda. Slutsatsen kan icke bli någon annan än en: *landgillestaxationen har vid jydskas lagens ikraftträdande varit allmänt genomförd* och så känd, att ingen har haft något behov av att genom lagbestämmelser upplysas i denna sak.

Jag meddelar här de välbekanta ordalagen i den jydskas lagens viktigaste ledungsföreskrifter. III,12: »Av hur mycket jord där skall utredas ledungavgift. — Den bonde, som har mark guld eller mera, skall utreda tredingshafn, eftersom tredingshafn icke skall svaras av mindre än en mark guld. Men av fyra mark silver skall där utredas sjettingshafn, av två mark silver tolftingshafn, av mindre än två mark silver skall där icke utredas ledung. . .«. — III,13: »Av hur stor fästeavgift landbon skall utreda ledung. — En landbo, som betalar åtta örtugar silver i skyld¹, skall utreda tredingshafn; den som betalar fyra örtugar, skall utreda sjettingshafn. Men betalar han mindre än fyra örtugar silver, skall han, vare sig det är repdragen jord eller känneland, utreda åtta örtugar silver till kungens gård.«²

Trots att lagen sålunda icke direkt omnämner de metoder, enligt vilka landgillet påfördes jorden, äro dessa icke längre någon hemlighet för sentida forskning. Det ifrågavarande sammanhanget har nämligen blivit uppenbart genom upptäckten av en *tremarksregel*, en av de få uppställbara principer, som tycks ha besuttit en mera obetingad giltighet. Den innebär, att varje hafn har varit pålagd en årlig avgift av 2 mks i statsskatt (t. ex. 1 mks i stut och 1 mks i ledungsavlösning) samt därjämte, om jorden har varit fästejord, 1 mks i landgille. För självägd

¹ Egentligen »åt skyld«.

² Några handskrifter ha här den åtminstone från saklig synpunkt sämre läsarten »örtug silver«. Jmf med Ledung, 101.

bondejord reduceras givetvis den anförda normen till en tvåmarksregel.¹ Sambandet har tidigast formulerats av Bolin, av honom bekräftats för Jylland och Skåne² samt av mig för Halland och Femern.³

Men naturligtvis har den jydiska lagen icke gjort sig skyldig till det häpnadsväckande företaget att härleda landgillet ur hafnen och samtidigt hafnen ur landgillet. Detta är heller icke nödvändigt att förutsätta, vilket den följande undersökningen kommer att visa.

Tremarksregeln bör såsom princip ha varit väl känd av lagens upphovsmän, eftersom landgillesavgiften kan bilda hörnstenen i uppbyggnaden av III,13. Men frågan är då, huru från denna utgångspunkt den jydiska lagens diskontinuerliga skatteskala skall kunna förklaras.

Jag erinrar om lagbestämmelsernas direkta anknytning till ledungstungan, ett faktum, som också har tagit sig uttryck i de rubriker, som de ha blivit åsatta: »Av hur mycket jord där skall utredas ledungsvavgift.« — »Av hur stor fästeavgift landbon skall utreda ledung.« Vid genomläsning av texterna får man ett bestämt intryck av att de ifrågavarande paragraferna icke fästa något som helst avseende vid kvärsätet eller andra typiska

¹ Den ifrågavarande principen har tidigare kallats tvåmarksregeln (Runquist, 84, 111; K. Runquist, Kung Valdemars jordebok och Halland, Vår bygd, Hall:s hemb. förb:s årsskr. 1949, 34). Det nya namnet är emellertid påkallat, sedan landgillesavgiften har indragits i diskussionen. Av terminologiska skäl använder jag uttrycket tremarksregel i den följande framställningen även i det speciella fall, då en av markerna bortgår, och regeln sålunda framträder såsom en tvåmarksprincip.

² Observera Bolins definition på tredingshafn: »den betydde 8 örtugar silver i ledungsvlösning och 8 örtugar silver i stut, d.v.s. $\frac{2}{3}$ mark silver. Summan av hafnen var i Jylland som i Skåneland regelrätt 2 mark silver i dessa två skatter«. (Ledung, 102). Lägg också märke till uttalandet: »icke minst intressant är, att enligt jydiska lagen tydligen landbons avgift till jordägaren endast är hälften av hans skatt till staten.« (Ledung, 103). — Som synes har Bolin här lämnat en visserligen kortfattad men fullt otadlig framställning av tremarksregelns innehåll.

³ Runquist, 101 f, Rymdmått, 88 f, se speciellt tabelluppställningen på s. 89.

gästeriavgifter. Lagens intresse är uteslutande inriktat på de skatter, som på ett eller annat sätt ha hört samman med *ledungen*.

Att således lagens *ledningsavgifter* ha uttagits efter en diskontinuerlig skala är givetvis intet hinder för att *totalbeloppet*, d.v.s. summan av ledungs- och gästeriprestationerna, skulle ha kunnat följa tremarksregeln. Det låter sig sålunda mycket väl tänka, att totalavgifterna ha varit proportionella mot jordinnehaven. Diskontinuiteten skulle i så fall endast göra sig märkbar för delkategorierna, påtagligast för hafnen eller ledungen, indirekt också för gästeriavgiften, ledungsskattens komplement. Landgillesbeloppet åter måste vara en primärt given storhet, som icke influeras av lagens bestämmelser.

Det finns i själva verket några detaljföreskrifter i lagen, som i icke ringa grad understödja den framförda tanken. Vi dröja ett ögonblick inför passusen i III,12: »av mindre än två mark silver skall där icke utredas ledung.« Nej, men naturligtvis vederbörliga gästeriavgifter. Det finns ju icke någon som helst anledning antaga, att de ifrågavarande bönderna skulle vara helt befriade från skatt till staten.

Lagens III,13 är också mycket talande i detta avseende och pekar tydligt i riktning mot att gästeriavgifterna trädde till, där ledungsskatten gick ut: »Men betalar han mindre än fyra örtugar silver, skall han, vare sig det är repdragen jord eller känneland, utreda åtta örtugar silver till kungens gård.« Eftersom ledungsskatten endast uttogs av repdragen jord, ha vi här ett otvetydigt belägg för att vissa av de på den jydiska lagens bönder lagda avgifterna ha fallit utanför ledungen. F. ö. borde ju, därest de åtta örtugarna hade haft förbindelse med ledungstugan, dessa kallats för en sjettingshafn.

Inför de hittills givna tolkningarna av den jydiska lagens skatteskala gör densamma ett synnerligen egendomligt intryck, och man måste fråga sig, huru sådana bestämmelser ha kunnat vara förenliga med mycket elementära krav på rättvisa. Två bönder med exempelvis 7 resp. 4 mks i jord skulle således av lagen avkrävas vardera en sjettingshafn. Detta måste ju för bon-

den med det mindre jordinnehavet framstå såsom en klar oför-
rätt. Saken förbåltras just icke därigenom att lagen tycks tillåta
bönder av den kategori det här gäller att fritt köpa till eller
sälja av jord. Detta måste naturligtvis medföra, att varje bonde
sökte att skaffa sig just så stort jordinnehav, som motsvarade
de förmånligaste skattesatserna i den diskontinuerliga skalan.¹
Man kan verkligen fråga sig, om det omsorgsfulla och noggranna
arbete, som har nedlagts av de rättslärdade för att låta den jydskas
lagen framstå såsom ett mönster för dåtida rättsskipning, rim-
ligen kan förväntas resultera i bestämmelser av sådan oefter-
rättlighetsgrad som den antydda.

Helt annorlunda ter sig emellertid situationen, om vi utgå
ifrån att den diskontinuerliga skalan endast haft giltighet för
ledningsskatten och att totalskatten har varit underordnad tre-
marksregeln. Ty i så fall skulle ju bönderna icke ha haft någon
fördel av att sabotera föreskrifterna, eftersom det från deras
synpunkt måste vara skäligen likgiltigt, om de av dem avfordrade
avgifterna av staten rubricerades såsom ledungs- eller gästeri-
prestationer. För kronan däremot ha de ifrågavarande bestäm-
melseerna sitt givna intresse, i det de bilda en garanti för att
ledningsskylderna skola utgöra en lämpligt avpassad del av
den samlade skatteintäkten.

Vi återvända till de omtalade bönderna med 7 resp. 4 mks
i jord. Enligt jydskas lagen utredde 1 mkg jord tredingshafn, och
detta betyder enligt den av Bolin givna definitionen (not 2, s. 401)
8 ört s i stut och 8 ört s i ledung eller sammanlagt 16 ört s.
Proportionellt borde alltså 7 mks i jord utreda 14 ört s och

¹ Bönder med 1 mkg i jord skulle förvisso visa stor benägenhet att
sälja av 1 mks för att på detta sätt få skatten nedsatt till halva det ursprung-
liga beloppet. Å andra sidan skulle bönder med 4 (5, 6) mks i jord med nöje
köpa till 3 (2, 1) mks, eftersom detta icke på något sätt skulle påverka den
på dem lagda skattebördan. Skipænet skulle fyllas med bönder, som hade
3 eller 7 mks i jord, men utarmas på sådana, som hade 4 eller 8 mks. Sken-
köpen skulle fra lysande triumfer. Det är sålunda lätt att se, att den äldres
uppfattningen framskapar åtskilliga svårartade problem. Dessa äro emel-
lertid med all säkerhet helt verklighetsfrämmande.

4 mks i jord 8 ört s i dessa båda slag av skatter¹. Denna beräkning giver ju ett fullt riktigt utslag för den av de båda bönderna, som hade den mindre jordegendomen, eftersom dennes sjettingshafn måste värderas till just 8 ört s.² Men den andre bonden, som rätteligen borde ha erlagt 14 ört s, antecknas ju av lagen endast likaledes för en sjettingshafn eller 8 ört s, vilket, därest intet ytterligare belopp ifrågakomme, måste sätta honom i en oberättigat förmånlig ställning.

Rimligtvis har emellertid den sistnämnde bonden i verkligheten erlagt just de 14 ört s, vilka motsvara tremarksregelns krav. Men av detta belopp ha endast 8 ört s fallit under *ledungstungan* och bildat den sjettingshafn, varom lagen talar; de överskjutande 6 ört s torde ha gått till kungens »gård» eller »bord», till hans *procuratio* eller försörjning och sålunda debiterats det statliga kontot över *gästeriavgifter*. Och för dylika utskylder ha den jydskas lagens ledungsbestämmelser intet intresse tillövers.

För landbon bör saken ha gestaltat sig fullt analogt. En landbo, som har erlagt exempelvis 7 ört s i skyld, bör därutöver i enlighet med tremarksregeln ha betalat 14 ört s i årlig statskatt eller sammanlagt 21 ört s. Men av statsskattens 14 ört s ha endast 8 ört s upptagits av lagen och i denna tilldelats benämningen sjettingshafn; de återstående 6 ört s måste ha representerat en gästeriprestation och sålunda tillförts kronan under rubriken gästeriavgifter.

Trots att man har haft full förståelse för att den jydskas lagens landgille har varit en alldeles för låg avgift för att kunna tillåta en normal förräntning av åkerjorden³, ha Bolins betydelsefulla uttalanden om den skattetekniska innebörden av begreppet tredingshafn och om sambandet mellan statsskatt och landgille (not 2, s. 401) icke tillbörligt beaktats av forskningen. Vad

¹ 7 mks och 4 mks i jord representera resp. $\frac{7}{8}$ och $\frac{4}{8}$ (i sista fallet således hälften) av 1 mkg i jord.

² Enligt not 2, s. 401 var tredingshafnens värde 16 ört s. Sjettingshafnen måste alltså upptagas till halva detta belopp eller 8 ört s.

³ Jmf med Christensen, 453.

jydskas lagen beträffar, har emellertid Bolin endast yttrat sig över storleken av de skatter, som motsvara själva gränserna i den diskontinuerliga skalan. I dessa fall hade tremarksregeln full giltighet. Men även då jordinnehaven ha uppvisat andra värden än de i lagen särskilt angivna, torde den nämnda regeln ha legat till grund för uttaxeringen. Ett motsatt antagande medför nämligen mycket besvärande konsekvenser och leder bl. a. till att man måste tänka sig, att ett tillstånd har förelegat, som från rättvisesynpunkt måste betecknas såsom helt otillfredsställande.

Det logiska underlaget för ledungsföreskrifterna kan nu överblickas. Sambandet mellan tremarksregeln och guld taxationen är det primära; den förra har så att säga genom den senare inristats med guldbokstäver i själva jorden. Guldtalet framstår härigenom såsom ett praktiskt väldefinierat och brukbart instrument för att fastlägga det nya hafnbegreppet; marken guld jord och dess underavdelningar ha därför med rätta kunnat utgöra grundvalen för stadgandena i III,12. Men även den konstanta landgillesavgiften, från början knuten till guld och därefter alltjämt fastlåst vid denna metall, är, såsom fallet har varit i III,13, fullt användbar för det ifrågavarande ändamålet.

Sammanfattningsvis kunna vi uttala, att ledungsparagrafernas syfte tydligen icke har varit att upplysa om totalvärdet av de till kronan inflytande skatterna, ty detta belopp har redan före lagens tillblivelse varit väl känt och fastlagt genom hävd. Uppgiften har i stället varit att föreskriva *hur stor del* av statskatten, som skulle uttagas just i form av *ledungsavgifter*.

Orden »eller mera« i jydskas lagens III,12 erhålla inför den nya tolkningen — i varje fall, om de syfta på endast ett mindre tillskott — en så naturlig förklaring, att de knappast behöva kommenteras. En bonde, som sålunda hade 1 mkg i jord och något mera, utredde tredingshafn och därjämte gästeriavgifter i sådan utsträckning, att tremarksregelns krav blevo tillgodosedda. Däremot bör frågan, om ett avsevärdare överskott över 1 mkg i jord kunde föranleda utkrävandet av ännu någon tredingshafn, upptagas till begrundande.

Vi betrakta emellertid till att börja med endast det mest okomplicerade fallet, d.v.s. då den ägda jorden låg helt inom det egna skipænet. Under denna förutsättning har Arup framfört meningen, att tredingshafnen endast skulle representera en betingad maximisats och att orden »eller mera« blott skulle ha giltighet från mark guld till mark guld, så att exempelvis en bonde med $2\frac{1}{2}$ mkg i jord skulle kunna fullgöra två tredingshafner årligen.¹ Bolin har emellertid tagit avstånd från denna uppfattning samt rivit upp Erslevs ur lagens II,50 dragna slutsats, att tremarksmän skulle upprätthålla fullt landvärn, ett resultat, som eljest från vissa utgångspunkter kunde ha tjänstgjort såsom bevis för Arups tes.² Tilläggas bör dock, att Jørgensen har kommit med den viktiga nyheten, att en tremarksman är en person, som har 3 mks i förmögenhet, icke en, som har 3 mkg i jord (Jørgensen, 208). Härigenom skulle grunden för Erslevs tankegång helt undanryckas.

Under sådana omständigheter är jag närmast benägen att på den ifrågavarande punkten följa Bolin och således uppfatta tredingshafnen såsom ledungsavgiftens absoluta maximisats i det betraktade fallet,³ vilket ju har den klara fördelen, att uttrycket i III,12 kan fattas direkt efter bokstaven. Ett definitivt ställningstagande i frågan bör dock föregås av en granskning av några ytterligare bestämmelser i lagen, nämligen III,19 och III,18.

De ifrågavarande lagrummens kända innehåll är följande: III,19: »Man må icke sammanlägga två tredingshafner. — Sitta syskon tillsammans i ett sambruk, hur många de än äro och

¹ Arup, 174 f; sifferexemplet är mitt eget.

² Erslev, 44; Ledung, 114 f. Arup själv menar, att en tremarksman kunde upprätthålla, men icke nödvändigtvis måste upprätthålla fullt landvärn (Arup, 180). Det avsedda lagrummet lyder: »Hur nämningar skola uttagas. — Där skall vara åtta nämningar i varje härad, två i varje fjärding, sådana, som äro tremarksmän, adelbönder, och icke brytar eller landbor, utan i stället dem, som var för sig upprätthålla fullt landvärn.»

³ Jag erinrar om den gjorda förutsättningen: en bonde, som ägde jord inom flera skipæen eller som köpte jord, kunde komma att få erlægga mera än en tredingshafn (se nedan s. 413).

hur god jord de än hava, och plöja de jorden under en gård, då skola de blott utreda en redsel. Men skiljas de, då skola de betala var för sig. Sedan de ha skiftat, då få de icke senare lägga gods tillsammans, med mindre den ene flatför sig till den andre.« — III,18: »Att man icke må minska ett skipæn. — Den hafnebonde, som har full plogs ärja och sedan köper mera, skall av köpejorden utreda så mycket som förr gick av den. Men har han mindre, då må han köpa till, så att han har plogs ärja. Men herremän må köpa så mycket de orka, ty de svara fullt därav, i det de våga sin hals för kungen och för landets fred. Ofta går det också så, att den jord, som herremän köpte tillika med den de förut hade, går till skipænet efter deras död som förr.«

Jag vill emellertid redan från början understryka, att införd den tolkning, som jag har givit ledungsbestämmelserna, mista dessa helt och hållet den drastiska innebörd, som man tidigare har velat inlägga i dem. Den sammanlagda skattesumman kommer i varje särskilt fall att regleras enbart efter tremarksregeln. De båda sist citerade stadgandena äro därför oförmögna att i något avseende påverka det totala skattebeloppet. De torde med all säkerhet endast ha haft till uppgift att hålla gränslinjen klar mellan ledungs- och gästeriavgifter, något, som i hög grad tycks ha intresserat kronan vid den ifrågavarande tidpunkten. Man jämföre särskilt med III,16 och III,17, vilka lämna detaljerade upplysningar om när i vissa gränsfall ledung eller kvärsäte skulle fullgöras av skattebönderna.¹

Arup och Bolin ha närmare undersökt, vilken effekt i skatteavseende, som bleve följd, om syskon, som skiljts enligt III,19, åter lade gods tillsammans.² Stundom ökades ledungsskatten, stundom minskades den, någon gång blev den helt oförändrad. För normalt stora gårdar var en höjning det vanligaste.³ I stort sett skulle man emellertid vilja tro, att man i praktiken kunde påräkna en viss utjämning, och det förefaller därför som om hela detta problem vore av underordnad betydelse.

¹ Dessa lagställen citeras nedan på s. 412 f.

² Arup, 171 f; Ledung, 120 f.

³ Ledung, 122.

Men det går att peka på ett fall, då lagens III,12 väl behöver det stöd, som III,19 kan lämna. Vi tänka oss två eller flera i ett skipæn sittande syskon, som ha åtskiljts och vartdera utreder en tredingshafn. De lägga sitt gods tillsammans, och följden skulle då enligt III,12 bliva — förutsatt, att tredingshafnen utgör den maximala skattesatsen, vilket vi ju ha antagit — att alla dessa syskons ledungsskyldigheter fullgjordes genom att de tillsammans gäldade endast en tredingshafn. En dylik utveckling måste ju — särskilt om syskonen äro många — resultera i en klar och säkerligen icke önskvärd »minskning« av skipænet.

Det är tydligen en sådan effekt, som lagens III,19 speciellt vänder sig emot; i övrigt torde dess verkan ha varit tämligen begränsad. Det som för oss sentida läsare förefaller att ha varit bestämmelsens huvudsyfte, har sannolikt uppfattats på samma sätt redan vid lagens tillkomst. Denna tolkning står i varje fall i bästa överensstämmelse med paragrafens rubricering: »Man må icke sammanlägga två tredingshafner.« Ty, även om lagrummens överskrifter troligen äro av senare datum än själva texterna, synas de dock ständigt giva ett adekvat uttryck för dessas sakinnehåll.

Lagens III,18 har utan all tvekan haft samma uppgift som dess III,19. Mitt föregående ställningstagande kräver, att jag även här måste följa Bolin och uppfatta termen *hafnebonde* såsom avseende den gemene bonden inom hafnen.¹ En bonde köper således jord; detta kan påverka ledungsskattens storlek. Hålla vi oss till ett sådant fall, då såväl den ägda som den köpta jorden uppvisar en måttlig areal, bliva köpets konsekvenser i det nämnda avseendet icke särskilt anmärkningsvärda. Den sammanlagda, från köpare och säljare utgående ledungsskatten till kronan kan allt efter omständigheterna ökas eller minskas, den kan också råka att bliva helt oförändrad.²

¹ Ledung. 125. I detta fall går det också att hänvisa till Jørgensen (s. 212 f.), som med skärpa betonar, att termen *hafnebonde* icke har någon speciell innebörd utan helt enkelt utpekar den ifrågavarande bonden såsom medlem av hafnelaget.

² Följande exempel visar de tre möjligheterna: a) A har 3 mks i jord,

Situationen blir emellertid genast mera kritisk, när vi närma oss de högre skattesatserna. Vi tänka oss en enmarksbonde, som inom sitt skipæn köper ett avsevärt antal mkg i jord. Tidigare har han enligt III,12 erlagt en tredingshafn, vilken i denna paragraf framträder såsom en maximisats. Utan den kompletterande bestämmelsen i III,18 skulle han alltså icke behöva utreda några ledungsavgifter alls för den nyförvärvade jorden. Var köpejorden tidigare belagd med ledungsskatt, måste således det hela medföra en märkbar nedgång i det ifrågavarande skipænets hafntal.

Det är på denna punkt, som jag menar, att lagens III,18 griper in. Dess verkan är begränsad till arealer över full plogs ärja, men enligt den gjorda förutsättningen bör denna gräns vara överskriden i det betraktade fallet. Lagen dekreterar då, att bonden av köpejorden över plogs ärja skall göra ut så mycket, som förr gick av den.

Vi se, huru lagens paragrafer III,12 och III,18 samarbeta. Den förra presterar det tillräckliga under 1 mkg i jord, den senare sätter in sin spärrföreskrift vid köp av jord över full plogs ärja. Men mellan dessa gränser observera vi ett intervall, inom vilket båda lagrummen ha satts ur funktion. Mellan 1 mkg i jord och full plogs ärja kan ledungsbelagd jord köpas utan att köparens ledungsskyldigheter ökas.

III,18 bär rubriken: »Att man icke må minska ett skipæn.« Detta uttalande torde väl täcka bestämmelsens innehåll. Men det är lätt att se, att det nämnda syftet skulle helt förfelas, därest spelrummet mellan mark guld i jord och plogs ärja vore

B 6 mks. A köper 1 mks av B. Före köpet utgick tolttingshafn — sjettingshafn, efter detsamma två sjettingshafner — alltså *ökning* av ledungsskatten; b) A har 5 mks i jord, B 4 mks. A köper 1 mks av B, varvid två sjettingshafner gå över i sjettingshafn + tolttingshafn — alltså *minskning* av nämnda skatt; c) A har 4 mks, B 7 mks. A köper 2 mks av B. Båda erlägga oförändrat tidigare utgående ledungsskatter — alltså *status quo* i detta avseende. — Man får icke förledas till att tro, att en bonde, som exempelvis har 2 mks i jord och köper till lika mycket, kommer att stå kvar vid sin tolttingshafn. I ett sådant fall har visserligen lagens III,18 försatts helt ur spel, men dess III,12 är verksam.

mera betydande. Vi böra således räkna med att full plogs ärja icke gärna kan ha svarat mot ett avsevärt antal mkg i jord.

Erslev har satt plogs ärja lika med 3 mkg i jord, men de bevis, som han har anfört för att stödja denna sin uppfattning, äro icke bindande.¹ Jag kommer senare att giva vissa skäl för att plogs ärja från ideell synpunkt har kunnat omfatta endast omkring 1 mkg i jord. Detta senare värde måste anses vara det mest eftersträvansvärda, eftersom det döda intervallet mellan 1 mkg i jord och full plogs ärja i så fall skulle helt försvinna och de diskuterade bestämmelserna följaktligen uppnå sin maximala effektivitet.²

För den händelse den framförda tanken skulle vara riktig, komme analogierna mellan lagens III,18 och III,19 att drivas till sin spets. Man skulle bland annat utan större våda kunna låta dessa båda lagrum byta rubriker med varandra. Ty om en bonde ägde 1 mkg i jord och köpte ännu en, finge han enligt det gjorda antagandet betala en tredingshafn för vardera. Sättes däremot gränsen för plogs ärja högre än vad nyss skedde, skulle i detta och i andra liknande fall en tredingshafn helt eller delvis gå förlorad för ledungen.

Såsom nyss antydde, komma vi senare att upptaga problemet om storleken av en plogs ärja till en mera ingående behandling. De närmast följande slutsatserna äro helt oberoende av vårt ställningstagande på denna punkt.

Hittills har man ständigt föreställt sig, att ett vakuum uppstode, så snart ledungsskatten bortföll. Detta har lett tankarna i riktning mot att antaga ett partiellt frälse för de hafnebönder, om vilka III,18 talar. Arup har sålunda framfört åsikten, och C. A. Christensen närmare utvecklat densamma, att hafnebönderna skulle ha bildat ett privilegierat stånd, ett mellanskikt mellan bondeklass och herremän.³ Men någon skattefrihet eller ens

¹ Erslev, 42 f, 50, 60. Jag återkommer till frågan i avd. II.

² Vi bortse från det fall, då herremän köpte jord. Att skipænet under sådana omständigheter kunde minskas, har av lagen observerats och kommenterats.

³ Arup, 178 f; Ledingsatserne, 306 ff.

nedsättning av skatternas belopp kom med all säkerhet icke III,18:s hafnebönder till del. Även dessa bönder stodo tvivelsutan under den mäktiga tremarksregelns överhöghet. När ledningsavgiften gick ut, kom gästeriavgiften in. Och i och med att detta har konstaterats, ha hafnebönderna förlorat det prerogativ, som ensamt skulle ha kunnat motivera deras påstådda särställning. Och om överhuvud någon privilegierad bondeklass har existerat i den ifrågavarande tidens Danmark, så bör den indikeras av andra källor än jydskas lagens paragraf III,18.

Den teori, som vi ha utvecklat i det föregående, följer mycket nära den av Arup tidigare framförda med de modifikationer, som Bolin i vissa avseenden låtit densamma undergå. Det har dock icke varit möjligt att endast hänvisa till de av de båda nämnda forskarna uppnådda resultaten, eftersom dessa icke ha vunnits vid en omedelbar konfrontation av ledningsparagrafernas innehåll med tremarksregeln, en åtgärd, som synes mig vara nödvändig att tillgripa för att skapa full klarhet i de föreliggande problemen.¹

Vi ha i det föregående granskat maximi- och minimisatserna i III,12 och gå i enahanda syfte över till III,13. Att tredingshafnen skulle ha haft samma maximala karaktär för landbons avgift som för bondens, är föga troligt. Ty i så fall borde ju de inledande orden i III,13 ha lytt: »En landbo, som betalar åtta örtugar silver i skyld *eller mera*, skall utreda tredingshafn . . .». Jag föreställer mig därför, att en landbo med

¹ Såväl Arups som Bolins teorier på det ifrågavarande området äro utarbetade med behärd konsekvens. Bolin godtager i det stora hela de av Arup framlagda synpunkterna, men har avvikande mening i några detaljfrågor. Jag biträder Bolins ändringsförslag av förnämligast följande fyra skäl: a) orden »*eller mera*» i III,12 kunna tolkas direkt efter bokstaven; b) av orsaker, som Bolin och Jørgensen anført, bör icke beteckningen hafnebonde sättas i förbindelse med ett jordinnehav av 3 mkg (Ledung, 117 f, ordet *num*; Jørgensen, 208); c) lagens III,18 utgör ett naturligt och nödvändigt komplement till III,12 och bör därför liksom denna senare bestämmelse ha vänt sig till *samtliga* det ifrågavarande skipænets ledningsbönder; d) intet talar för att stadgandena i III,18 skulle tillförsäkra hafnebonden någon form av frälse.

exempelvis 16 ört s i skyld mycket väl kan ha erlagt två tredingshafner per år. Det är ju långt ifrån nödvändigt, att de för arrendjord resp. bondejord gällande lagbestämmelserna skola vara helt likartade. Lagens II,50 angående nämningar synes sålunda göra en viss skillnad mellan den besuttne ledungsbonden och en aldrig så förmögen landbo. Men måhända har hela saken icke haft så stor betydelse i praktiken, eftersom det kanske var mindre vanligt, att arealer över 1 mkg i jord utarrenderades till en och samma person.

Beträffande den undre gränsen i III,13 behöver jag endast återgiva följande uttalande av Bolin, vilket presterar en fullt uttömmande och tillfredsställande förklaring: »Men den, som hade mindre att ge i landgille än fyra örtugar, slapp dessa åligganden och fick — vare sig han hade kænneland eller repdragen jord, av vilken ledung och landvärn eljest utgick — erlægga sin efter maximum beräknade skatt direkt till kungens bord, d.v.s. på det sätt, som stuten eljest utgick på.»¹

Det hör emellertid icke underlåtas att påpeka, att man i den ifrågavarande bestämmelsens nedergräns spårar en till synes orättvis överbeskattning av skyldjord under 4 ört s, vilket för de allra minsta brukningsdelarna slår över i rena orimligheten. Det förefaller mig dock som om udden i denna föreskrift vore riktad icke mot landbon utan mot jordägaren. Den utgör nämligen för honom ett effektivt hinder att utarrendera jordområden av otillräcklig storlek för att föda sin man.

Jag meddelar nu för fullständighetens skull innehållet i lagens III,16 och III,17, vilket icke saknar intresse i det föreliggande sammanhanget: III,16: »Om man har jord i flera skipæn. — Har en man jord i flera skipæn och plöjer all jorden under en gård och lägger hela avgrödan i en lada, då utredes icke mera än en redsel därav, men lägger han i flera lador, då skall han utreda flera redslor. Sitter en man i kvärsäte och plöjer jord i ett skipæn och lägger i lada, där han sitter och icke annorstädes,

¹ Ledung, 101. Jag reserverar mig dock något mot citatets allra sista ord, eftersom jag menar, att uttrycket »kungens bord» (eller »gård») särskilt tager sikte på gästeriavgifterna.

då skall han utreda kvärsäte och icke ledung. Men sitter han i ett skipæn och plöjer jord, som ligger i kvärsäte, och lägger i lada i det skipæn, som han sitter i, då skall han betala ledung och utreder icke kvärsäte. Ledung skall alltid utredas av den gröda, som är tagen och icke av den, som ligger i jorden eller skall sås.« — III,17: »Man må icke uppköpa en annan mans skipæn. — Stå somliga en mans hus i en mans skipæn och somliga i en annan mans, då skall ledung och kvärsäte utredas, där han lägger i lada, och andra redslor redas, där eldhuset står. En man må icke uppköpa en annan mans skipæn med mindre han reder fullt därav. Får en man jord i en annan mans skipæn och plöjer den under samma gård, som han förr satt i, då skall han icke reda mera än en redsel därför«.

Stadgandena tala i stort sett för sig själva, men ett par påpekanden torde kanske vara på sin plats. Vi konstatera således bland annat, att kvärsätejorden har legat utanför skipænsättningen vid ifrågavarande tidpunkt.¹ Av intresse är också att iakttaga, hurusom de tidigare dryftade föreskrifterna i III,18 skärpas, då bondens köplust riktar sig mot jord i ett främmande skipæn. I detta fall har nämligen gränssättningen »full plogs ärja« fallit bort. Men bestämmelsen är föga drastisk. Ty det erfordrades ju endast, att köparen plöjde all jorden under sin egen gård för att han icke skulle behöva utreda mera än en redsel för densamma.

Beträffande den rent skattetekniska innebörden av termen *redsel*, ansluter jag mig till Arups uttalade mening. Såsom uttrycket framträder i lagen, är det fixerat såväl med hänsyn till

¹ Troligen också utanför hafnsättningen. Ty i Hindsted härad i KVJ (Aakjær, 4; textstället citeras i not 3, s. 446) ställes hafnen i direkt motsatsställning till en afgift i kvärsäte. Att ledungshafnerna kunna prestera gästariutskylder — jordebokens huvudstycke bokför ju endast sådana — är ingen nyhet. Jmf med Runquist, 104 samt 102, tabell 4, raden B-hafner. Slutsatsen förstärkes därigenom, att den jydiska lagen och huvudstycket i KVJ äro nära samtidiga. Ty att kvärsätejorden skulle ha hafnatts någon gång *just* under det korta tidsintervallet 1231—1241 är väl föga troligt, särskilt som det icke finnes någon större anledning förmoda, att utvecklingen vid detta tillfälle skulle ha förlöpt i nämnda riktning.

den lokal, där avgifterna erlades, som till den skatterubrik, de voro åsatta. (Lägg dels märke till sammanställningen »en redsel« med »flera redslor« i III,16, dels till uttrycket »och andra redslor redas« i III,17). I den mån en redsel faller under ledungstungan, blir den, såsom Arup mycket träffsäkert har anmärkt, även storleksbestämd;¹ detta är en direkt följd av att ledungskatten enligt III,12 endast uttogs i bestämda bråkdelar av hafnen. Det bör kanske påpekas, att de dragna slutsatserna rörande den specifika innebörden av den anförda termen vila på ett sakligt, icke på ett språkligt underlag.

Den tolkning, som i det föregående har inlagts i den jydskas lagens ledungsparagrafer, synes mig medföra avgjorda fördelar. Lagens besynnerligheter försvinna, och man måste förvåna sig över styrkan i det logiska moment, som genomgående utmärker bestämmelserna. Man får en känsla av att det hela icke skulle ha kunnat utformas på avsevärt annorlunda sätt än vad som har skett.

Man behöver icke ingående studera det medeltida danska skatteväsendet för att upptäcka, att utvecklingen på Jylland och på Själland har följt två parallella linjer. I kung Erik Klipping's lag av år 1284, § 11, finna vi i följande uttalande den själländska motsvarigheten till den jydskas lagens viktigaste ledungsstadganden: »Vem som har mark skyld eller nio öre eller tio öre eller elva öre i jord, rede därav full hafn, men har han tolv öre i skyld, rede han för halvannan hafn.«

Det är väl knappast behöfligt att påpeka, att den förklaring, som vi ovan givit den jydskas lagens ledungsföreskrifter, utan vidare låter sig överskriva till dessas själländska efterbild. Det finns därför ingen anledning till att närmare uppehålla sig vid denna sida av saken. Men däremot måste det vara av största intresse att ställa de båda lagarnas uttalanden i relation till varandra.

Vi observera då, att (från rent aritmetisk synpunkt) full hafn i den jydskas lagen svarar mot 3 mkg och i den själländska lagen mot 1 mk i skyld (*census*). På detta sätt komma vi fram

¹ Arup, 166.

till det välkända sambandet $1\text{ mk skyld} = 3\text{ mkg}$, vilket emellertid vanligen brukar härledas icke över hafnen utan över bolet.

Av ännu större betydelse är att fastslå, att den jydskt lagen låter en hafn utgå av 1 mk i *skyld* (III,13; fortfarande i aritmetisk bemärkelse), den själländska av 1 mk *terra in censu*. Vi erhålla således en formell bekräftelse på att det danska ordet »*skyld*» har sin motsvarighet i det latinska »*census*». Vi ledas sålunda osökt över till den av Rhamm antydda och av Nørlund kraftigt understrukna åsikten, att den själländska skyldtaxationen har varit en landgillestaxation.¹

Skyld och landgille.

I en tidigare skrift har jag av den nyss angivna och även av andra anledningar oreserverat anslutit mig till den av Nørlund framförda uppfattningen, att den själländska skyldtaxationen ytterst skulle bottna i jordens ansättning till landgille; ja, jag tvekade icke om att betrakta skylden (*census*) och landgillet såsom två identiska begrepp.² Då emellertid den ifrågavarande meningen har bestritts av flera framstående forskare, torde det här vara på sin plats att närmare utveckla de skäl, som tala till förmån för densamma.

Vid köp av arrendjord tillhandlar man sig icke brukningsrätten över denna. Det, som man köper, är i själva verket endast den av jorden årligen utgående avkastningen eller räntan, fästeavgiften, arrendet eller landgillet. Efter denna räntas storlek avpassas köpesumman, kapitalinsatsen. Avgiften är således det primära, köpeskillingen det därav avledda. Detta rationella sätt att se på saken synes icke ha varit främmande för medeltida

¹ Rhamm, 357, 363 f; Nørlund, 90.

² Rydmått, 38 f. Rhamm har påpekat (s. 358), att roskildeboken brukar ordet *skyld* för *census*. År 1434 översattes » $\frac{1}{2}$ marcum terrarum in censu» med »12 ortis skepper jorde met skyldfar» (Lauridsen, 32; *far* betyder fåra). Också Jørgensen sätter *census* i förbindelse med landgillet och framhåller bl. a., att skyldtaxationen, som är äldre än ledungsskatten, icke kan ha skapats för dennas skull (Jørgensen, 259).

tankegångar. Jag erinrar om sådana förekommande uttryck som »skog för 24 svins ollon« eller »äng för 60 fårs gräsning«. Liksom landgillet är fästejordens årliga ränteinkomst, så äro ollonen skogens och gräset ängens. Och skyldjordens, skogens och ängens kapitalvärde är en direkt funktion av den årliga avkastningen, landgillet, ollonen eller gräset.

Det är för övrigt mycket naturligt att låta kapital och ränta hålla samma enheter. Den årliga räntan kan ju uppfattas såsom en bråkdel av kapitalet; den senare storheten framträder omvänt såsom den förras multipel. Redan Erslev har iakttagit, att skyldtaxationens lägsta enhet är *denarius*, penning, och icke *modius*, skäppa. »Skylden er Metal, ikke Korn.«¹ Och då köpesumman ständigt tilldelas enheter i silver eller penningar, är det långt ifrån förvånansvärt, om också landgillet har erhållit någon av dessa bestämningar.

Åtskilliga forskare ha dock visat stor obenägenhet att acceptera sådana tankegångar som dem vi nu ha utvecklat. Orsaken härtill torde främst ha varit, att man icke har velat godtaga den jydiska lagens höga kapitalisationsfaktor 24. Sålunda förklarar C. A. Christensen rent ut, att den förräntning av jordens värde med 4 %, som Erslev och Nørlund ha satt i fråga, måste betraktas såsom en omöjlighet.²

Det hela bottnar emellertid i ett missförstånd, förorsakat av att forskningen har tillämpat ordet landgille i två motstridiga betydelser. Tyvärr har problemet härigenom kommit att snedvridas. Den jydiska lagens »landgille« är således någonting helt annat än det »landgille«, som Christensen omtalar i sin skrift. Christensens landgille motsvarar närmast tremarksregelns »totalaskatt« eller »totalavgift«, d.v.s. summan av statsskatten och det egentliga landgillet, det senare liktydigt med fästebondens utlägg till jordägaren. Att Christensens landgille också har inkluderat statsskatten eller ett därmed jämförligt belopp, framgår med största tydlighet av den av honom på s. 465 utförda

¹ Erslev, 23 f.

² Christensen, 453.

kalkylen, vilken icke tillåter någon marginal för en utanför landgillet fallande avgift av statsskattens storleksordning.

Rasmussen har i sina skrifter konsekvent utelämnat ordet landgille och talar endast om avgift. Någon enstaka gång kan man finna ett uttryck om »Landgildens Nedsættelse« eller någonting liknande, men då ständigt i ett mera neutralt sammanhang. Rasmussens »avgift« har emellertid utan tvivel samma innebörd som Christensens och har således icke avsett landgillet enbart, en uppfattning, som jag för alla eventualiteters skull har verifierat genom att direkt tillskriva honom i saken.¹

Det är tydligen av behovet påkallat att åstadkomma en enhetlig nomenklatur på det ifrågavarande området. Det förefaller mig därvid som om det skulle vara lämpligast att låta tremarksregeln och den jydiska lagens föreskrifter bilda fast norm. Ordet *landgille* bör därför avse landbons fästeavgift till jordägaren, oberoende av om denne har varit en fysisk eller juridisk person, enskild man eller myndighet. Termen *totalavgift* bör tagas i en bestämd teknisk betydelse, nämligen såsom summan av statsskatten (t. ex. stut + ledungsavlösning) och landgillet. Ifrågavarande begrepp har därför mening endast för de avgifter, som ha utgått av fästejorden, såframt man icke för de självägande böndernas vidkommande vill räkna med ett fiktivt landgille.²

Även termen *kapitalisationsfaktor* kräver en distinkt definition. Det finns anledning till att låta detta begrepp utgöra kvoten mellan jordens kapitalvärde och från densamma härörande totalavgift. Härigenom kommer nämligen kapitalisationsfaktorn att erhålla i det närmaste den betydelse, som oftast

¹ Jag återkommer i avd. II till Rasmussens uttalande.

² Jordbesittare, som hade att erlægga »bondeskyld« till medarvingar, kunna ju anses inneha en ställning mellan självägare och landbor. — Även inom herrarnas och biskoparnas skippen kan man väl räkna med att statsskattens karakteristiska beståndsdelar, stut, ledung etc., ha utkrävts av skattebönderna enligt de sedvanliga reglerna. Det blir därför i sådana fall närmast en fråga om att skapa någon lämplig benämning på de utskylder, som ersätta en eljest utgående statsskatt.

har inlagts i densamma, och man kommer då också nära den tolkning, som uttrycket har givits av Christensen och Rasmussen. Från denna utgångspunkt är det tydligt, att den ifrågasvarande facktermen särskilt anknyter till fästejorden. Denna omständighet bör uppmärksammas, ty låter man kapitalisationsfaktorn utgöra förhållandet mellan jordens kapitalvärde och den självägande bondens statsskatt, så kommer man till en siffra, som är 50% högre än eljest. En nödvändig förutsättning för att med framgång kunna bruka det nämnda begreppet är således, att man i varje särskilt fall har gjort klart för sig, om det kasus man behandlar, refererar till landbojord eller till självägd bondejord.

I jydiska lagen var förhållandet mellan kapitalvärde och landgille 24:1. Men kapitalisationsfaktorn skall ju enligt det ovan sagda anknyta icke till landgillet utan till totalavgiften. Och då denna sistnämnda i enlighet med den vid ifrågasvarande tidpunkt gällande tremarksregeln var lika med landgillet tredubbla belopp, kunna vi draga den viktiga slutsatsen, att med tillämpning av den ovannämnda, med härskande uppfattning väl förenliga definitionen, *den jydiska lagens kapitalisationsfaktor icke, såsom man hittills föreställt sig det, har varit 24, utan i stället 8*. Och mot denna siffra tror jag icke, att Christensen vill resa någon invändning.¹

Att den definition, som här har givits termen totalavgift, tillåter vissa utskylder att falla utanför begreppets ram är uppenbart. I mycket hög grad gäller det nu sagda om avgifter till kyrkan, t. ex. tiondet.

Av intresse är att vi kunna påvisa, att den jydiska lagens beräkningsmetod har tillämpats vid ett köp i Själland av en skyld (census) år 1282 (Dipl. Dan. 2 r. III, nr 20). Vid detta tillfälle erlade stormannen Oluf Tagesen 1,2 mks för varje bekommen ört skyldjord. Enligt själländsk beräkning kan 1,2 mks

¹ Naturligtvis kan man tilldela den jydiska lagens kapitalisationsfaktor värdet 24, men då går detta ut över den betydelse, som man sedvanligen och med särskild hänsyftning på ett senare tidsavsnitt brukar inlägga i begreppet.

överskrivas i 288 den. s (1 mks motsvarar 240 den. s). Å andra sidan är 1 ört skyldjord detsamma som 12 den. skyldjord.¹ Köpesumman för 12 den. skyldjord utgjorde alltså i det betraktade fallet 288 den. s, eller med andra ord: varje penning skyldjord har vid det ifrågavarande tillfället varit åsatt ett värde av 24 penningar silver.

Vi identifiera nu census och landgille, en åtgärd, för vars berättigande goda skäl ha givits i det föregående. Den studerade ytenheten, omfattande 1 den. skyldjord och värderad till 24 den. s, skulle alltså ha utrett 1 den. s i årligt landgille. Kvoten mellan kapitalvärdet och det årliga landgillesbeloppet har således varit 24. Slutsatsen måste då bli, att vid det under särskilt omständliga och högtidliga former verkställda köpet år 1282 den jydskas lagens karakteristiska beräkningsmetod noga följts. Den som till äventyrs finner detta resultat vara plausibelt, kan ju omkasta orsak och följd och låta konklusionen bilda ett stöd för den företagna identifikationen av landgille och skyld.²

Vi böra emellertid väl observera, att det funna, synnerligen enkla sambandet mellan skyld och landgille endast framträder i ren form, om vi hålla oss till skyldtaxationens lägsta enhet, *penningen skyldjord*. Från teoretisk synpunkt svarar sålunda 1 den. skyldjord exakt mot 1 den. s i årligt landgille. Men mot 1 ört skyldjord svara 1,2 ört s i landgille, mot 1 öre skyldjord

¹ Erslev, 8—9; Aakjær kom., 3.

² Brevets uppgifter i övrigt äro fullt förstälige. Varje örtug skyldjord har åsatts ett värde av 6 mk den. valdv, vilket för hela köpejorden, 285 ört i skyld, springer upp i en summa av 1710 mk den. valdv, vilket belopp enligt i källan angiven växlingskurs ekvivalerar 342 mks valdv. Köparen erlade 200 mks kölnervikt + 130 mks roskildevikt, vilket motsvarar $(213\frac{1}{3} + 124\frac{1}{6})$ mks valdv = $338\frac{2}{15}$ mks valdv (jmf med tabell 4 i Rydmått, 24). Textstället omtalar, att ett restbelopp kvarstod, och detta stämmer ju utmärkt med den gjorda beräkningen. Indirekt kan således bl. a. slutas, att viktsmarken i roskildeviktens system har uppvisat ett lägre värde än i valdemarsviktens, eftersom i annat fall den faktiskt erlagda summan (såsom lätt kan konstateras genom uträkning) i strid med källans uppgift skulle ha överstigit den fastställda köpeskillingen. Härigenom bekräftas de i Rydmått (s. 23) dragna slutsatserna angående valdemars- och roskildemarkernas teoretiska vikter.

1,2 öre s och mot 1 mk skyldjord 1,2 mks. Orsaken till den konstaterade olikformigheten är, att örtugen skyldjord och örtugen silver ha besuttit olika indelningsgrunder inom det själländska mätområdet.

Av det sagda bör omedelbart kunna dragas den intressanta slutsatsen, att penningen har varit den primära enheten inom skyldtaxationen. Örtugen, öret och marken skyldjord äro avledda storheter.

Det landgille, som utgick av 1 mk skyldjord på Själland, hade således det teoretiska värdet 1,2 mks. Vi stöta då genast på den intrikata frågan, om tremarksregeln skall modifieras dithän, att statsskatten skall utgöra dubbla landgillet = 2,4 mks, eller om den nämnda skatten analogt med förhållandena på Jylland bör tillmätas ett värde av endast 2 mks.

Kung Eriks själländska lag giver ett otvetydigt svar på den framkastade frågan. Den ställer 1 mk i skyld i direkt samband med full hafn, och detta senare begrepp kan icke gärna tolkas annorlunda än såsom motsvarande en årlig statsskatt av 2 mks (och i varje fall svårligen 2,4 mks). Totalskatten skulle alltså utgöra (1 + 1 + 1,2) mks eller 3,2 mks per markskyld och år räknat.

Det erhållna resultatet kan omedelbart verifieras genom en uppgift i KVJ. För Tjæreby på Själland meddelas sålunda, att 1 bol har betalat 2 mk (silver) i (årlig) skatt.¹ Då det sedan länge har varit bekant, att bol och mk skyld inom det ifrågasvarande området äro identiska begrepp (se not 2, s. 424), hänsyftar meddelandet uppenbarligen på den årliga statsskatten. Denna har alltså utgjort 2 mks, icke 2,4 mks.

Däremot synes mig i en notis för Vedskolle på Själland sambandet mellan avgift och jordvärde vara alltför löst för att det skall vara berättigat att draga någon bestämd slutsats ur sammanställningen. Detta är att beklaga, eftersom textstället i motsatt fall skulle ha bildat ett avgörande stöd för den teori, som givits. Vid sidan av 5 mk skyldjord har sålunda ställts en (årlig)

¹ Aakjær, 18: »In Tyarby ·i· mansum et dimidium. octonario minus. mansus soluit ·ii· mr.»

avgift av 16 mks lödigt i den mindre vikten.¹ Detta skulle, därest man vågade ställa uppgifterna i relation till varandra, betyda en avgäld av 3,2 mks från varje mk skyldjord, en ansättning, som helt stämmer överens med den nyss angivna teoretiska storleken av den 1 mk skyldjord avkrävda årliga totalavgiften.

Det är emellertid möjligt att erhålla ännu en säker bekräftelse på det hypotetiskt framförda sambandet. Gynnsamt nog tillhandahåller KVJ för hyn Viskinge i Skippinge härad på Själland ett antal noggranna och osedvanligt utförliga detaljupplysningar, bland vilka märkes en, som berör det aktuella sammanhanget mellan skyldjord och därifrån utgående avgift. Vi vilja nu efterse, om detta meddelande kan bringas i överensstämmelse med den framlagda synpunkten.

För Viskinge redovisar källan 3 mk $17\frac{1}{2}$ ört skyldjord, som i årliga utskylder har belastats med 9 öre 2 ört *annona* och 2 mk $10\frac{1}{2}$ ört den.² Den ifrågavarande skatten kan skrivas $1\frac{5}{24}$ mk *annona* + $2\frac{7}{16}$ mk den., vilket med jordebokens kända taxor på korn och denarer³ antager värdet $(6\frac{1}{24} + 1\frac{7}{32})$ mks = $7\frac{25}{96}$ mks. Den beräknade statsskatten skall enligt tremarks-

¹ Aakjær, 18: «Withskyuel ·xvi· mr. puri in minorj pondere. Item ibidem terra ·v· mr. in censu.» — Pondus minor är med all säkerhet valdemarsvikten (Se t. ex. Ryndmått, 23).

² Aakjær, 19. Vid tiden för KVJ hänfördes Viskinge till Ars härad.

³ 1 mk korn = 5 mks; 1 mk den. = $\frac{1}{2}$ mks (Bolin, 193 f, 176 f; Ryndmått, 31, 57). Att *annona* i sådana fall som detta måste hänsyfta på korn motiveras närmare i avd. II. — Måhända äro de angivna beloppen i säd och penningar avstämde efter varandra? Därest man skriver sädens 9 öre 2 ört såsom 9 öre $2\frac{1}{4}$ ört, kommer detta värde (med bortseende från sorterna) att utgöra exakt hälften av penningarnas 2 mk $10\frac{1}{2}$ ört. Det kan således mycket väl tänkas, att nedskrivaren har slagit bort bråkdelen i den ursprungligen givna summan; dylig avkortning nedåt var ju vid ifrågavarande tidpunkt mycket vanlig (se Bolin, 182 f). Den nu dragna slutsatsen behöver icke nödvändigtvis påverkas av det speciella sätt, varpå källan redovisar den ifrågavarande postens belopp, eftersom bråkdelen ju mycket väl kan ha borttagits, innan notisen har givits sin slutgiltiga form. — Den påföljande kalkylen påverkas endast i mycket ringa grad av om den framförda tanken är riktig eller icke.

regeln utgöra 2 gånger skyldvärdet eller $2 \cdot 3^{35/48}$ mks = $7^{11/24}$ mks. De båda framkomna beloppen, $7^{25/96}$ mks och $7^{11/24}$ mks, komma varandra som synes ganska nära; att fordra att de faktiska värdena ständigt helt skola sammanfalla med de ideella, vore att begära alldeles för mycket.

De hittills studerade, från KVJ härrörande upplysningarna över sambandet mellan markskyld och utgående skatt på Själland ha således icke rimmat så illa med den teori, som här har givits. Däremot har jag icke lyckats med att förklara samma källas uppgift om att 3 mks ha influtit från 8 ört skyldjord under byn Snesere på Själland.¹ Detta blir ju 9 mks av 1 mk skyld, en upptaxering, som är flera gånger högre än de tidigare betraktade och som därför icke gärna kan anses vara rimlig. Jag föreställer mig därför, att de båda siffermeddelanden, som notisen innehåller, av någon anledning äro ojämförliga och därför icke böra ställas i direkt samband med varandra.

På ett undantag när ha således de tillgängliga källuppgifterna på ett nöjaktigt sätt kunnat bekräfta den postulerade överensstämmelsen mellan skyld och landgille.

Men naturligtvis ha också Erslev, Arup och Bolin rätt, då de menat, att skyldtaxationen har legat till grund för uttagandet av den årliga ledungsavlösningen. Sålunda erlade ju bl. a. 1 mk i skyld 1 mks i »ledning«. Men det torde icke råda något som helst tvivel om att den på *skyldpenningen jord* fotade landgillestaxationen är den ursprungliga företeelsen, ur vilken statsskattens olika beståndsdelar sedan härletts. Det motsvarande bör gälla för Jylland; vittnesbördet i jydiska lagens III,13 är säkerligen symptomatiskt.

Även på Falster tillämpades skyldtaxationen. Falsterlistan i KVJ är mycket detaljrik och innehåller utförliga uppgifter om de arealer skyldjord, som på den nämnda ön innehades av konungen och hans män. För 26 av listans byar är det möjligt att sätta meddelandena i relation till huvudstyckets data.² Då denna förtecknings falsterdel enligt allmän åsikt upplyser om

¹ Aakjær, 20: »Snesor · viii · sol. in censu. soluit annuatim · iii · mr. argenti.»

² Plov, 256.

till kronan inflytande arrendeavgifter,¹ skulle man således på denna väg kunna erhålla besked om storleken av de årliga skatter, som påvilade en falstersk mk skyldjord vid tiden för KVJ.

Enligt en av Aakjær företagen undersökning skulle de nämnda källorna giva ett utslag i riktning mot att 14,3 ört skyldjord hade erlagt en årlig avgift av 1 mks.² Eftersom Aakjær har haft vänligheten ställa sina primäranteckningar till mitt förfogande, har jag haft förmånen kunna följa hans beräkning i alla dess enskildheter. Jag finner full anledning föreligga för att acceptera såväl hans utgångspunkter som hans ovan anförda resultat.

Det vore emellertid förfelat att tro, att den ifrågavarande siffran skulle kännetecknas av någon högre grad av exakticitet. Tyvärr är det nämligen mycket lätt att se, att den mellan de båda förteckningarnas uppgifter förefintliga korrelationen är ytterst bristfällig. Vi måste alltså taga med i beräkningen, att det härledda värdets felmarginaler kunna vara betydande.³

Emellertid visar det sig, att den Aakjærska siffran faller mycket nära den teoretiskt beräkningsbara. Jag vill då först i detta sammanhang understryka, att den i den nämnda relationen framträdande marken silver med all säkerhet icke representerar landgillet ensamt utan i stället totalavgiften. Det avgörande skälet härför torde kunna hämtas ur KVJ:s femernlista, som i olika avseenden starkt påminner om falsterlistan, och som, i full konsekvens med tremarksregeln, låter totalavgiften utgå från den i konungens ägo varande arrendejorden.⁴

¹ Se t. ex. Steenstrup, 419 f och Erslev, 305 f.

² Plov, 256, Aakjær kom., 117.

³ Äganderätten till den falsterska skyldjorden måste ha undergått vissa förändringar, ty eljest borde de enskilda fallen ha uppvisat en bättre överensstämmelse. Tidsskillnaden mellan de båda källorna kan dock icke ha varit alltför stor, emedan två av konungens män, Hænrich Botwithsun och Bo Hosæ, omtalas i båda (Aakjær, 16 f, 42 ff, kom., 291). Att icke flera personnamn sammanfalla har säkerligen sin grund däri, att falsterlistan uppräknar självägande stormän, huvudstycket åter konungens arrendatorer eller brytar.

⁴ Rymdmått, 88 f. Se särskilt tabellen på s. 89. Också Erslev räknar med att de ifrågavarande skatterna ha omfattat mera än landgillet (Erslev, 305 f).

Vi vilja nu uträkna det teoretiska värdet för att kunna jämföra detta med det av Aakjær på empirisk väg funna. Vi anknyta härvid till Aakjærs iakttagelse, att den falsterska skyldmarken från ideell synpunkt har varit hälften så stor som den själländska.¹ Den från 1 mk skyldjord på Falster utgående årliga totalavgiften skulle alltså kunna anslås till 1,6 mks, eftersom vi ju nyss ha funnit, att den motsvarande siffran för Själland var 3,2 mks. Med hänsyftning på Falster skulle alltså teoretiskt gälla, att 1,6 mks ha utretts av 24 ört skyldjord eller (i det vi tiodubbla båda uppgifterna) 16 mks av 240 ört skyldjord och således 1 mks av 15 ört skyldjord. Detta resultat stämmer ju anmärkningsvärt väl överens med den av Aakjær framdragna siffran, 14,3 ört skyldjord.

Vi ha således lyckats med att inordna det av Aakjær härledda värdet i den teori, som här har givits. Men detta har varit möjligt endast under den förutsättningen, att de i huvudstyckets falsterdel redovisade utskylderna representera *totalavgiften*, icke landgillet ensamt. Ty i motsatt fall skulle skattebördan på öarna ha uppvisat en högst ojämn fördelning.

Jordvärderingsenheternas ideella arealer. Gammal och ny guldvärdering.

Det har sedan länge varit bekant, att det själländska bolet har reguljärt omfattat 1 mk skyldjord. Såsom ett ideellt värde för storleken av ett dylikt jordområde har Aakjær angivit siffran 96 d.t land.² Han har därigenom utan all tvekan träffat ett lyckligt val, eftersom detta resultat i flera avseenden har kunnat bekräftas.

Vi ha tidigare nämnt, att 3 mkg i jydiska lagens mening har haft sin direkta motsvarighet i 1 mk skyld på Själland. Den

¹ Aakjær inl., 92, 137; kom., 293; Maal, 229 ff; Plov, 258; Korntiende I, 451, II, 184 f.

² Aakjær inl., 95; Korntiende I, 451 m. fl. ställen. Angående sambandet mellan bol och markskyld på Själland, se t. ex. Rhamm, 344 eller Aakjær inl., 84; Plov, 258.

teoretiska arealen av en dylik mkg jord måste alltså vara 32 d.t land. Detta belopp är just av den storleksordning, som C. A. Christensen har ansett vara nödvändig för att vissa av honom närmare angivna företeelser skola finna en rimlig förklaring.¹

Bland de argument, som Christensen framdragit för att stödja sin mening, har jag särskilt fäst mig vid följande. Ur hallandslistan i KVJ är det möjligt att utläsa huru många bönder (*rustici*), som i genomsnitt ha räknats på en hafn. För Halmstad härad, där skogsbyar saknas, är förhållandet särskilt överskådligt. Slutsatsen blir, att en halländsk hafn i allmänhet har omfattat minst 12 bönder.²

Enligt jydsk lagen korresponderar 1 mkg jord mot tredingshafnen och skulle sålunda kunna beräknas motsvara c:a 4 bönder. Tolftingshafnen borde följaktligen giva det mest adekvata uttrycket för en bondes genomsnittliga jordinnehav. Det är således knappast tänkbart, att tredingshafnen vid ifrågavarande tid skulle kunna representera den normala bondgården. Denna måste i stället sökas bland tolftingshafnerna, eller kanske snarare, eftersom icke alla bönderna kunna förväntas vara »helbönder» (jmf med Aakjær inl., 234 f), bland sjettingshafnerna (vilket senare är Christensens mening). Slutsatsen måste alltså bliva, att den jydskas lagens mkg i jord icke gärna kan ha understigit 30 d.t land. Ty följa vi exempelvis Aakjær och fastställa det ifrågavarande jordområdets ideella areal till 12 d.t land, skulle varje bondes jordinnehav komma att uppvisa den låga genomsnittliga siffran c:a 3 d.t land, en ansättning, som förefaller att vara utesluten.

Även av följande anledning synes det icke vara möjligt att på den ifrågavarande punkten ansluta sig till Aakjærs mening. Såsom tidigare omnämnts, har sålunda kung Eriks lag av år 1284 satt hafnen i direkt förbindelse med 1 mk i skyld, varav följer, att vid detta tillfälle en själländsk hafn har upptagit ett

¹ Ledingsstatserne, 295 f. Aakjær har emellertid föreställt sig, att den jydskas lagens mkg jord skulle ha omfattat endast c:a 12 d.t land (se bl. a. inl., 111, 118, 119).

² Ledingsstatserne, 293 f. Siffran för Halmstad härad är c:a 13 bönder.

område av ideellt 96 d.t land. Den *själländska* tredingshafnen skulle alltså kunna beräknas omfatta tredjedelen härav eller c:a 32 d.t land. Mycket egendomligt skulle då vara, om den *jylländska* tredingshafnens jordområde (= 1 mkg jord enligt jydskas lagen) skulle ha uppvisat en teoretisk areal av endast 12 d.t land.

I århusboken från omkring år 1315 är emellertid 1 mkg jord av en helt annan genomsnittlig storleksordning. Källan giver för övrigt själv uttryck för synpunkten, att marken guld jord vid ifrågavarande tillfälle hade sin motsvarighet i 1 öre skyldjord på Själland.¹ Den teoretiska storleken av 1 mkg jord i århusboken skulle alltså vara 12 d.t land,² en siffra, som nöjaktigt bekräftas av källans uppgifter,³ och som därför har tillvunnit sig allmänt erkännande.

Även i KVJ synes på få undantag när en annan värderingsprincip än den i jydskas lagen förutsatta ha varit i tillämpning. Ty i den förstnämnda källan ansattes en åtting regelmässigt till 1 mkg. Och åttingens ursprungliga betydelse är otvivelaktigt $\frac{1}{8}$ bol. Bolet skulle alltså komma på 8 mkg, ett alltför högt värde för att marken guld i de nämnda angivelserna kunde tänkas referera till ett jordområde på c:a 32 d.t land. KVJ omtalar för övrigt bol på ända upp till 40 mkg, vilket, om man räknade 32 d.t land på varje mk guld, skulle resultera i orimligt höga bolarealer. Det finns därför all anledning tro, att marken guld jord i KVJ (med vissa undantag) har varit av måttlig storlek, måhända jämförlig med den, som har legat till grund för uppgifterna i ÅB.

Den teoretiska arealen av en reguljär mkg jord i KVJ bör i själva verket fixeras till *just* 12 d.t land, vilket är $\frac{3}{8}$ av de

¹ Se t. ex. Plov, 258 och Aakjær inl., 108, 138.

² Den ideella arealen av 1 mk själländsk skyldjord var 96 d.t land (s. 424), av 1 öre skyldjord alltså 12 d.t land.

³ Ur Rasmussen II, tabell 12, s. 60, framgår, att 1 mkg jord för 18 byar omfattade genomsnittligt 13,5 d.t land år 1683. Borttagas de 5 byar, vilkas uppgifter Rasmussen anser vara minst tillförlitliga, blir det ifrågavarande medeltalet i stället 12,1 d.t land.

32 d.t land, som ekvivalera den jydskas lagens ideella mkg jord. Ty att den jylländska mkg jord redan vid tiden för KVJ har haft två skilda storlekar och att det teoretiska förhållandet dememellan varit 3:8, har på ett otvetydigt sätt omvittnats av Aakjær.¹ Sammanfattningsvis kan alltså utsägas, att *den ideella arealen av en normal mark guld jord i KVJ liksom i ÅB är 12 d.t land, i jydskas lagen åter 32 d.t land.*

I samband med Fyn brukar KVJ uttrycket *antiqua estimacio* och känner således två guldvärderingar.² Någon av dem bör väl vara den, som den jydskas lagen förutsätter, eftersom det icke är möjligt att spåra några tecken på att ännu en guldvärdering skulle ha förefunnits i Danmark vid den ifrågavarande tidpunkten. Men den naturliga frågan måste då bli, om den i jydskas lagen redovisade guld taxationen är den äldre eller den yngre.

Vid besvarandet av denna fråga får intet som helst avseende fästas vid det faktum, att den jydskas lagen är senare än huvudstycket i KVJ. Ty båda taxeringarna voro ju kända år 1231, och vilken av dem som helst kan därför tänkas ha upptagits av den nämnda lagen år 1241.

Guldvärderingen omtalas tidigast på 1180-talet för Fyn och Själland, men enligt Aakjær skulle den därvarande marken guld jord ha besuttit en väsentligt större areal än den, som vi kunna härleda ur uppgifterna i KVJ.³ På Fyn har den angivna taxeringsformen levt vidare, medan den på Själland snart förlorade sin betydelse och ersattes med en ny princip, skyld taxationen.

¹ Inl., 110 m. fl. ställen. Följande formella samband stödjer slutsatsen: 1 bol enligt jydskas lagen = 3 mkg jord à 32 d.t land = 96 d.t land; 1 bol i KVJ = 8 mkg jord à 12 d.t land = 96 d.t land. — Aakjær har dock den uppfattningen, att den större mkg jord särskilt skulle anknyta till termen *antiqua estimacio* och således icke redovisas i jydskas lagen, vars taxeringsenhet i stället skulle vara den mindre mkg jord. Denna åsikt kommer att i fortsättningen uttömmande granskas. — Med uttrycket »vid tiden för KVJ» förstå vi här och i det följande ständigt tidpunkten för denna källas huvudstycke, d.v.s. år 1231.

² Aakjær, 12.

³ Aakjær, inl. 118.

Det skulle vara av det största intresse att få reda på om den i huvudstycket för Fyn två gånger upprepade värderingsnormen, *antiqua estimacio*, har refererat till den större mkg jord på c:a 32 d.t land eller till den mindre på c:a 12 d.t land. Beklagligt nog äro meddelandena i KVJ otillräckliga för att giva ett fullt entydigt utslag på denna punkt.

Antiqua estimacio nämnes av KVJ i samband med Wordburgh i Vends härad på Fyn. Enligt O. Nielsen och Aakjær skulle detta gods vara identiskt med Varbjerg i Brenderup socken.¹ Tyvärr saknas all vetskap om storleken av 1 mkg jord inom detta distrikt.

Källans uppgift för Wordburgh åtföljes omedelbart av en liknande för Føns; det yttre sammanhanget mellan de båda upplysningarna är sådant, att man mycket väl kan tänka sig, att det även i det sistnämnda fallet har varit fråga om den gamla värderingen.² Är detta riktigt, måste *antiqua estimacio* ha åsyftat den mindre marken guld, eftersom 1 mkg i Føns enligt Aakjær vittnesbörd har omfattat endast 14 d.t land.³ Men det är ju långt ifrån säkert, att det har varit källans mening, att den Wordburgh tilldelade bestämningen även skulle ha giltighet för Føns.

Termen *antiqua estimacio* återfinnes också i uttrycket »*Patrimonium nostrum in Feonia circa ·400· mr. auri secundum antiquam estimacionem.*«, utgörande inledningsorden till huvudstyckets redogörelse för Fyn. Notisen har erhållit en sådan placering i källan, att man med säkerhet tör sluta, att densamma representerar en senare gjord tillskrift.⁴ Det ligger nära till hands att ställa detta tillägg i linje med slutorden »*fere ·c· mr. auri.*« i källans specifikation för Langeland.⁵ I det sistnämnda fallet hänsyftar den avsedda guldvärderingen utan all tvekan

¹ Aakjær, 12; kom., 97.

² Aakjær, 12: »Wordburgh ualet ·xvi· mr. auri secundum antiquam estimacionem. Fyunnæs ·xxx·.«

³ Aakjær kom., 97

⁴ *Ibidem*, 12 med not.

⁵ *Ibidem*, 15.

på den mindre av de båda markerna guld jord,¹ och alltså föreligger här en viss antydning om att detta också har kunnat vara fallet beträffande det nyssnämnda textstället för Fyn. Ty varför skulle jordeboken i två så närbesläktade källor ha tillämpat helt olika principer, när det har gällt att sammanfatta resultatet? Jag vill dock långt ifrån påstå, att den dragna slutsatsen skulle vara bindande, eftersom man alltid i medeltida handskrifter måste räkna med en viss marginal för inkonsekvenser.

icke heller övriga uppgifter för Fyn äro lämpade för att skapa klarhet i det uppställda problemet. På grundval av vissa från Karl Rasmussen härrörande resultat har Aakjær ådagalagt, att 1 mkg jord i Vissenbjerg, Odense härad, har omfattat 32 d.t land.² Denna by redovisas emellertid icke i KVJ. Att döma av Aakjærs kommentar s. 96—111 över de i KVJ upptagna godsens på Fyn skulle arealerna per mkg jord i flertalet fall ligga i närheten av 12 d.t land. Men även om det vore möjligt att angeva den taxeringsnorm, som har dominerat de ifrågavarande uppgifterna, så är därmed icke avgjort, om densamma skall identifieras med antiqua estimacio eller icke.

För Langeland har man lyckats med att bringa slutsummans 100 mkg i talmässigt samband med förteckningens enskilda poster. Det motsvarande jordvärdet för konungens fädernegods på Fyn, 400 mkg, har däremot icke på detta sätt kunnat förklaras, vilket är att beklaga, eftersom vi i motsatt fall kunde ha påräknat att erhålla ett otvetydigt svar på den fråga, som framställdes.

Såsom nyss omtalades, utmärktes marken guld jord på Själ-land och Fyn av en relativt stor areal under 1180-talet, och det ligger därför närmast till hands att föreställa sig, att taxeringsprincipen antiqua estimacio skulle anknyta till en stor mkg jord. Men det avgörande är ju icke huru vi, utan i stället huru KVJ (och ÅB) bedömer den med namngivningen sammanhängande kronologiska frågan, och därom veta vi ingenting med

¹ Aakjær kom., 113.

² Ibidem, 8, 483.

bestämmdhet. Ty även om den ena av de båda ifrågavarande värderingsgrunderna bevisligen kan följas tillbaka till 1180-talet och sålunda måste ha varit avsevärt gammal, så är därmed icke den möjligheten utesluten, att den andra kan ha kännetecknats av en än högre ålder.

Skäl och motskäl ha vid den gjorda undersökningen balancerat väl mot varandra, och slutsatsen måste därför bliva, att vi från andra utgångspunkter än de nu anförda måste söka bringa klarhet i frågan, om 12 eller 32 d.t land har utgjort den teoretiska ansättningen för en enligt *antiqua estimacio* normerad mkg jord.

Vi vända oss för detta ändamål till århusboken, som i samband med byarna Hedensted och Tiilst också omtalar *antiqua estimacio*.¹ Naturligtvis skulle det här ha kunnat vara fråga om ett mera allmänt hållet uttryck, men Aakjær har givit skäl för att orden »*secundum antiquam estimacionem*« ha besuttit en speciell teknisk innebörd och syftat på en bestämd guldvärdering.² Eller med andra ord, KVJ:s och ÅB:s gamla värdering skulle i grund och botten utgöra en och samma företeelse.

1 mkg jord i ÅB:s byar Hedensted och Tiilst har enligt Rasmussen uppvisat en areal av 9,02—12,46 d.t land resp. 19,9 d.t land.³ Dessa siffror äro för låga för att kunna svara mot 1 mkg jord på c:a 32 d.t land och giva därför ett klart utslag för att taxeringsnormen *antiqua estimacio* har varit knuten till den *mindre* marken guld jord på c:a 12 d.t land.

Sammanfattningsvis kunna vi alltså uttala, att *den mindre marken guld jord har redovisats i KVJ* (med vissa undantag) och i ÅB, *den större marken guld jord i jydskan lagen*. Den princip, som har tillämpats i de båda förstnämnda källorna, är *antiqua estimacio*, den gamla värderingen. Däremot har den nya värderingen legat till grund för uppgifterna i jydskan lagen.

Hittills har man, väl närmast av kronologiska skäl, ständigt

¹ S.R.D. VI. 426, 427. Jmf också med Rasmussen I, 136.

² Maal, 235, Aakjær inl., 110 m. fl. ställen; Rasmussen I, 136 f.

³ Rasmussen II, 11 resp. 60.

föreställt sig, att den mkg jord, som vi kunna iakttaga i århusboken, skulle vara identisk med den, som den jydskas lagen förutsätter. Grunden för en dylik slutsats är emellertid icke bärkraftig. Ty då såväl KVJ som ÅB omtalar *antiqua estimacio*, måste *båda* taxeringsprinciperna ha varit aktuella under hela tidsintervallet 1231—1315. ÅB kan därför lika gärna vid periodens slut ha upptagit KVJ:s värdering som den jydskas lagens. En annan sak hade varit, om man kunde skönja en utvecklingslinje, där den ena taxeringsnormen avlöste den andra. Men så är icke fallet. ÅB känner bevisligen *båda* taxeringarna; den ena av dessa skulle givetvis icke ha kallats för den gamla, om den andra hade varit obekant för källan.

Av två skäl kunna vi emellertid bestämt utsäga, att ÅB:s värdering är den i KVJ företrädde. Ty *båda* dessa källor omtala *antiqua estimacio*, och *båda* referera till en mark guld jord på c:a 12 d.t land. Å andra sidan kan den jydskas lagens taxering på grund av de korresponderande två motskålen icke vara den, som reguljärt har avsetts i ÅB:s uppgifter.

Aakjær har på andra grunder än de nu anförda kommit till resultatet, att den gamla värderingen (*antiqua estimacio*) har tillämpats i KVJ (i vissa fall) och den nya i jydskas lagen. Sätillvida överensstämmer hans mening helt med min egen. Däremot kan jag icke biträda hans åsikt om att den större mkg jord skulle anknyta till den gamla värderingen och den mindre mkg jord till den nya. På denna punkt vill jag urgera den rakt motsatta uppfattningen.

För Aakjær är det mycket naturligt att identifiera guld-taxeringarna i jydskas lagen och i ÅB. Ty *båda* skulle ju svara mot ett värde på marken guld jord av c:a 12 d.t land. Men identifikationen har sina vanskligheter. Det är nämligen icke möjligt att komma ifrån den besvärande omständigheten, att den jydskas lagens värderingsprincip är den nya, århusbokens åter den gamla.

Den av Aakjær framlagda teorien utmärker sig för stor konsekvens. Grunden för hans slutsatser är främst, att han har observerat, att landgillet enligt jydskas lagen är avsevärt mycket

lägre än vad man med ledning av senare källors uppgifter hade rätt att vänta sig. Han tvingas därför förutsätta, att marken guld jord i jydskas lagens mening har besuttit en mycket låg areal, exempelvis 8—12 d.t land.¹ Genom detta antagande uppnår han, att skattetrycket per ytenhet räknat dock stiger till en mera normal nivå. Samtidigt erhåller han en god överensstämmelse mellan uppgifterna i jydskas lagens III,13 och de resultat, som han lyckas avvinna falsterlistan och huvudstyckets falsterdel. Han räknar nämligen med att den senare källans avgifter ha sin fulla motsvarighet i den jydskas lagens »skyld».

Den Aakjærska uppfattningen harmonierar rätt väl med de tillgängliga källornas upplysningar, och det är praktiskt taget endast på två punkter, som man med utsikt till framgång kan sätta in en kritik. Det betydelsefullaste motargumentet har redan presterats av Christensen, som påtalat den disproportion mellan de jylländska och ostdanska hafnernas storlek och åligganden, som den ifrågavarande teorien med nödvändighet måste draga med sig (se ovan s. 425). Den andra invändningen är den nyss anförda, avseende förekomsten av uttrycket *antiqua estimacio* i århusboken.

Genom, att tremarksregeln indrages i diskussionen kommer hela problemet i ett nytt läge. Jydskas lagens »skyld» representerar endast $\frac{1}{3}$ av totalavgiften; 32 d.t land blir då en mycket passande areal för att utreda de avgifter, som skola utgå av 1 mkg jord. Uppgifterna från Falster stå fortfarande i bästa samklang med jydskas lagens vittnesbörd, eftersom skatterna från den nämnda ön icke utgöra landgillet ensamt utan hela totalavgiften. Och den slutliga konsekvensen blir, att ÅB:s taxering måste vara *antiqua estimacio*, en åsikt, som kan erhålla direkt bekräftelse i källans egna uttalanden.

Christensen och Rasmussen ha var och en på sitt sätt sökt att överbrygga de svårigheter, som ha mött den Aakjærska teorien. Efter den förklaring, som ovan givits, torde de nämnda tolkningsförsöken ha förlorat en del av sin aktualitet. De innehålla emellertid ett antal betydelsefulla och intressanta uppslag,

¹ Se t. ex. inl., 119.

varför jag finner det vara i hög grad befogat att i ett senare sammanhang upptaga de båda forskarnas synpunkter till en närmare granskning (se nedan s. 440 f.).

Såsom av det föregående har framgått torde den gamla guldvärderingen ha dominerat uppgifterna i KVJ. Men här och var iakttagar man, att den nya taxeringsprincipen har trätt i verksamhet. Att den redovisade marken guld jord på Langeland varit osedvanligt stor, har sålunda påpekats av Aakjær, som framfört den meningen, att densamma till den normala marken guld jord skulle ha stått i det ideella arealförhållandet 8:3.¹ Likaledes är det troligt, att vissa av huvudstyckets uppgifter för Fyn böra hänföras till samma taxeringsnorm.² Ytterligare förefaller det som om den nya värderingen skulle ha satt spår i en uppgift från Lolland, i det att bolet här har likställts med endast 3 mkg.³ Och slutligen synes även en enstaka upplysning från Gaverslund i Almindssyssel på Jylland ha hänsyftat på den nya värderingen, eftersom åttingen inom detta distrikt har tillmätts ett värde av endast 3 mks.⁴ Att den nya taxeringsprincipen sålunda skulle ha gjort sig gällande på de tre öarna Fyn, Langeland och Lolland, kan väl icke bottna i någon tillfällighet?

Orsaken till att den nya marken guld kom att omfatta just

¹ Aakjær kom., 96, 112 f. Naturligtvis använder Aakjær orden gammal och ny värdering i rakt motsatt betydelse mot den, som jag anser vara riktig.

² Aakjær kom., 8, 483.

³ Aakjær, 50: «Wantæwore ·vi· bool ualent ·xvii· mr. auri.», kom., 335 f. Jag påminner om att bolets ideella omfattning var 3 stora mkg jord à 32 d.t land = 96 d.t land (not 1 på s. 427).

⁴ Aakjær, 7, kom., 70; Rhamm, 408. Då en åtting ansattes till 3 mks, svarar detta mot 3 mkg för ett bol. Fallet går sålunda över i det i not 3 behandlade. -- Det ifrågakvarande beloppet synes mig vara alltför stort för att det skulle ha kunnat svara mot en årlig avgift. Jag biträder därför Rhamms åsikt om att det har representerat ett jordvärde. Förutsättningen för slutsatsen är dock, att notisens åtting skall uppfattas såsom ett åttondelsbol och icke såsom en bråkdel av någon bymark, vilket kan vara fallet beträffande det analoga begreppet tolfting (se hänvisningen i not 1, s. 440). Mycket talar emellertid för att åttingen ständigt har framträtt såsom en äkta bolbeståndsdel (jmf med Rhamm, 432).

32 d.t land, torde vara, att dess kapitalvärde därigenom bleve 1 mkg = 8 mks. Betydligt svårare att förklara är då, varför en gammal mkg jord har fixerats till 12 d. t land. Jag framställer den förmodan, att man har eftersträvat att låta *ållingen*, en av de i KVJ oftast omnämnda taxationsenheterna, erhålla ett värde av 3 mks, vilket belopp synes representera det ideella kapitalvärdet av 1 gammal mkg jord.¹

Några genetiska och kronologiska synpunkter på de vanligaste jordvärderingsenheterna.

Det förefaller efter den gjorda utredningen som om det jylländska bolet i KVJ (med de enstaka undantag, då den nya guldvärderingen har tillämpats) ständigt borde ha upptagits till ett värde av 8 mkg. Men vi iakttaga här exakt samma förhållande som på Falster. Den angivna värdesättningen är visserligen den vida allmännast förekommande, men har närmast karaktären av en minimisats, i det den nämnda källan, såsom förut omtalats (s. 426), redovisar jylländska bol, som ha åsatts väsentligt högre belopp än det ovannämnda.

Analogierna med Falster äro mycket slående. Även här konstatera vi en i bolvärderingen ofta använd och sällan underskriden minimisats, nämligen 1 mk i skyld. Men högre ansättningar, ända upp till 8 mk skyld, äro icke ovanliga.

Århusbokens gamla värdering uppvisar likaledes dessa drag, även om de fåtaliga enskilda fallen icke förmå att lämna en så fyllig bild av förhållandena som de nyssnämnda uppgifterna i KVJ från Jylland och Falster. Men det går knappast att misstaga sig på att siffran 8 mkg också här framträder såsom ett slags minimalt, vilket källan på några enstaka undantag när har

¹ I och med dessa uttalanden följer jag ganska nära Christensen (Ledingsatserne, 279 f), även om detaljulformningarna av hans och min uppfattning uppvisa vissa divergenser. Enligt min mening skulle alltså det eftersträfvade realvärdet av en ny (stor) mkg jord vara 8 mks, av en gammal (liten) mkg jord 3 mks.

respekterat. Högre belopp än det sagda äro emellertid icke sällsynta. Att den yngre handskriften lämnar ett något större spelrum för oregelmässigheter än den äldre, är väl icke ägnat att förvåna.¹

Läsaren kan själv göra experimentet att sammanföra de i KVJ eller ÅB redovisade jylländska bolens guldvärden till en förteckning och sedan överskriva dem alla i markskyld enligt det formella schemat 8 mkg = 1 mk skyld.² Resultatet blir då någonting, som på ett mycket påfallande sätt erinrar om falsterlistan i KVJ.

Orsaken till de falsterska bolens varierande skyldvärden har sedan länge varit känd. Ifrågavarande bol ha av allt att döma ursprungligen varit åsatta det fixa värdet 1 mk i skyld, men vissa av dem — speciellt de, som ha tillhört de nyanlagda byarna — ha genom åkerbrukets framsteg utvidgat sin areal och därigenom kommit att motsvara flera bol av den från början givna storleken. De ha fördenskull omtaxerats och i samband därmed tilldelats högre skyldvärden.³ Skyldtalen på Falster stå därför i klar relation till bolens åkerarealer.

Förklaringen måste vara analog för KVJ:s Jylland. Det jylländska bolet har från början taxerats till 8 (gamla) mkg, åttingen således till 1 (gammal) mkg. Såsom en naturlig följd av jordbrukets uppsving ha vissa av bolen förstörats och kommit att svara mot de högre, i källan angivna guldtalen. Även den äldre guldtaxeringens siffror ha sålunda stegrats i samma mån som bolarealerna ha tillvuxit.

Införandet av den nya guldvärderingen på Jylland förutsatte en omvärdering av bolbegreppet. De mindre bolen sammanslogos till större enheter; vissa av de bol, som hade utvecklats över hövan, kunde däremot behålla sin ungefärliga storlek. Varje nytt bol åsattes därefter ett värde av 3 mkg och kom

¹ Jmf med Rasmussen II, tabell 15, 74; Guldtal, 226; Aakjær kom., 481, 485.

² Jag understryker sambandets formella karaktär. 1 mk skyldjord på Falster representerar sålunda en mindre yta än 8 mkg jord på Jylland.

³ Se t. ex. Rhamm, 347 samt Ledung, 22 f med not 5 på s. 22.

att omfatta ideellt 96 d.t land. I hela företeelsen spåra vi ett statligt, reglerande ingripande.

Vi skola nu studera det motsvarande problemet på öarna. Med hänsyftning bl. a. på valdemarstiden har Aakjær ådagalagt, att den falsterska och lolländska skyldmarken jord har uppvisat den ideella arealen 48 d.t land, vilket är exakt hälften av den korresponderande siffran för Själland.¹ Men samtidigt härmed har han för Själlands och Falsters del framdragit en gammal enhet för jordtaxering, omfattande 32 d.t land.² Denna areal måste otvivelaktigt uppfattas såsom idealvärdet för 1 mk sädesland inom östra Danmark vid det tillfälle, då settingskäppan hade hemortsrätt därstädes.³

Men Aakjær har varit angelägen om att påpeka, att det här icke har varit fråga endast om en utsädesvärdering utan om en verklig skyldtaxation. Vi kunna väl därför räkna med att marken skyldjord vid den ifrågavarande tidpunkten har haft en teoretisk areal av 32 d.t land inom hela det själländska mätområdet.

Bl. a. för Falster skulle sålunda det ideella värdet för 1 mk skyldjord ha stigit från 32 till 48 d.t land fram till tiden för KV.J. Den äldre skyldmarken jord skulle alltså från teoretisk synpunkt ha utgjort $\frac{2}{3}$ av den yngre.

Att mera bestämt utsäga någonting om denna gamla mk skyldjord, som härrör från en tid, då källorna flöda alltför sparsamt, är givetvis mycket vanskligt. Jag nöjer mig därför med att uttala det förmodandet, att skyldmarkens arealutvidgning har stått i samband med det mera allmänna genomförandet av trevångsbruket i Ostdanmark. Denna nya driftsform för jordbruket krävde ökat utrymme. Att härvid såväl marken sädesland som marken skyldjord kunde ha förstörats, förefaller mig icke osannolikt.

¹ Maal, 229 f; Aakjær kom., 293; Plov, 258; Korntiende I, 451, II, 184 f.

² Aakjær inl., 94 f.

³ 240 settingskäppor à $\frac{2}{15}$ d.t = 32 d.t. Beträffande settingskäppans rymdinhåll se t. ex. Maal, 264.

Såsom tidigare motiverats, torde från 1 den. skyldjord på Själland ha reguljärt utgått en årlig landgillesavgift av 1 den. s. Den falsterska eller lolländska skyldmarken var från teoretisk synpunkt hälften så stor som den själländska, och detta samband kan också förväntas ha haft giltighet för de resp. skyldpenningarna. Från denna synpunkt ter det sig mycket rimligt, att en skyldpenning jord på Falster eller Lolland skulle ha erlagt endast hälften av det skattebelopp, som påvilade den själländska skyldpenningen jord. Eller med andra ord, 1 den. skyldjord på Falster eller Lolland borde i årligt landgille ha utrett en summa av $\frac{1}{2}$ den. s eller (med den vid tiden för KVJ gällande växlingskursen) 1 den.¹

Det årliga landgillesbeloppet skulle således i det ena fallet ha utgjort 1 den. s, i det andra 1 den. Båda alternativen verka ju att vara väl förenliga med den innebörd, som man definitionsmässigt skulle vilja inlägga i begreppet 1 den. skyldjord. Men det återstår att taga ställning till frågan, varför den själländska skyldpenningen jord har kommit att knytas till silvret, den falsterska och lolländska åter till myntet. Det svar, som jag nu kommer att giva, får endast uppfattas såsom ett uttryck för en tänkbar möjlighet.

Jag föreställer mig, att utvecklingen på Själland har förlöpt någorlunda parallellt med den på Falster, och menar sålunda, att vid något tillfälle också de själländska bolen ha varit av högst varierande storlek. De voro vildvuxna liksom bolen på Jylland och Falster vid tiden för KVJ. I en naturlig strävan att åvägabringa likformighet har man emellertid vidtagit en reglering, helt analog med den, som vid tiden för jydskan lagen måste ha ägt rum på Jylland. Bolgränserna förskötos alltså, så att nya bol trädde i stället för de gamla. De förstnämnda tilldelades en sådan storlek, att de alla kunde uppfattas såsom teoretiskt likställda och åsattes därefter vardera ett värde av 1 mk i skyld.

Hade vi haft tillgång till en »själlandslista«, analog med

¹ Angående distinktionen mellan termerna den. s och den., se Rymdmått, 61.

jordebokens falsterlista, och uppgjord omedelbart före den omtalade regleringens ikraftträdande, är det väl antagligt, att denna förteckning hade liknat falsterlistan och liksom denna redovisat skiftande mk-tal på de uppförda holen. Det skulle heller icke ha varit förvånansvärt, om vi i denna tänkta källa hade funnit, att 2-marksbolet liksom på Falster hade varit den dominerande företeelsen. I så fall skulle det vara mycket förklarligt, om myndigheterna hade låtit detta bol bilda grundenheten i den nya skyldtaxeringen. Ett gammalt 2-marksbol skulle alltså gå över i ett nytt 1-marksbol. Och då det gamla 1-marksbolet omfattade ideellt 48 d.t land, det motsvarande 2-marksbolet dubbla denna areal, skulle följaktligen den teoretiska ansättningen för ett nytt 1-marksbol vara 96 d.t land, vilket är det tidigare angivna, ideella värdet på storleken av ett själländskt skyldbol. Oavsett om det nu sagda har varit riktigt eller icke, bör den omständigheten, att det själländska bolet i KVJ utgjorde 1 mk, det falsterska åter som regel flera mk, ha bidragit till att skyldmarken på Själland har åsatts ett högre värde än skyldmarken på Falster. Ty för den händelse markerna skyldjord inom båda de nämnda distrikten hade tilldelats en och samma ideella areal, så skulle ju det själländska bolet i fråga om storlek ha klart distanserats av det falsterska genomsnittsbolet.

Även på Lolland kunna vi iakttaga en reglering, påminnande om den på Själland. Ur KVJ:s lollandslista framgår nämligen med önskvärd tydlighet, att bolet inom denna landsdel har åsatts det fixa värdet 1 mk i skyld. Sagda källa har nämligen vid flera tillfällen låtit ören eller örtugar census bilda bolets underavdelningar. Det är sålunda odiskutabelt, att marken skyldjord och bolet ha framträtt såsom identiska begrepp inom detta område.¹

Man bör väl knappast antaga, att utvecklingen på Lolland har förlöpt väsentligt annorlunda än på Själland och Falster. Från början torde därför de lolländska holen ha varit teoretiskt likställda och omfattat vardera 1 mk skyldjord. Sedermera ha emellertid vissa av holen vuxit ifrån denna ansättning och med

¹ Aakjær, 49 f, kom., 318.

anledning härav tilldelats högre skyldvärden. Den nyordning, som vi bevisligen kunna iakttaga på Lolland, synes därför ha haft till uppgift att återställa det ursprungliga tillståndet. Att de större bolen härvid ha måst delas upp i mindre enheter är en självklar följd.

Den lolländska skyldtaxationen har sålunda tydligen lånat drag från såväl den falsterska som den själländska. Med den förra har den gemensamt, att marken skyldjord kom att omfatta ideellt 48 d.t land, med den senare, att bol och markskyld framträdde såsom identiska begrepp.

Såsom tidigare har omnämnts, torde från 1 den. skyldjord på Själland ha utgått ett årligt teoretiskt landgillesbelopp av 1 den. s och från den motsvarande enheten på Falster eller Lolland ett belopp av 1 den. Att landgillet sålunda i det sistnämnda fallet synes ha knutits till myntet, vill jag icke taga till intäkt för att skyldtaxationens arealenheter på Falster och Lolland skulle ha reducerats i takt med det sjunkande penningvärdet. Ty i sådant fall skulle ju den falsterska eller lolländska skyldmarken eller skyldpenningen jord inför den senare insättande katastrofala försämringen av den metalliska valutan ha nedgått till en obetydlighet, en uppfattning, för vars riktighet intet stöd står att vinna i källorna. Jag håller det också för mycket osannolikt, att myndigheterna av omvårdnad för en rent abstrakt princip skulle självmant vilja taga på sig det besvär och de kostnader, som ideliga omtaxeringar med nödvändighet måste draga med sig. I valet mellan att minska skyldmarkens areal och att öka den utgående avgiftens formella belopp har man säkerligen föredragit den sistnämnda möjligheten, vilken utan all tvekan representerar det minsta motståndets lag. Den innebär, att 1 den. falstersk eller lolländsk skyldjord under exempelvis den senare delen av det 13:e århundradet har kunnat utreda åtskilliga den. i årligt landgille.¹

¹ 1 den. kan ju för övrigt (med den i KVJ förutsatta omräkningskursen) överskrivas i $\frac{1}{2}$ den. s. Om skyldtaxationen principiellt har refererat till silvret eller till penningarna veta vi ej. Från början kunna vi därför icke avvisa möjligheten, att det senast angivna värdet kan ha bildat den

Efter denna utflykt till östra Danmark återvända vi till Jylland och de båda guldvärderingar, som ha varit i verksamhet inom denna landsdel. Jag påminner om att 1 mkg jord i KVJ (med vissa undantag, knappast berörande det ifrågavarande området) och i ÅB omfattade ideellt 12 d.t land, i jydiska lagen åter 32 d.t land. Den mindre marken guld jord har satts i direkt förbindelse med källornas uttryck *antiqua estimacio* och har därför kallats för den gamla. Den jydiska lagens stora mkg jord har i följd därav erhållit benämningen den nya.

Jag vill nu taga definitiv ställning till de teorier, som ha framlagts av C. A. Christensen och Rasmussen, och vilkas huvudsakliga uppgift har varit att stödja Aakjærs framförda mening genom att undanröja hindren för att århusbokens mark guld i jord skulle kunna uppfattas såsom varande en direkt avläggare av den jydiska lagens likabenämnda storhet.

Christensens tolkningsförsök utmärker sig för stor fyndighet och skarpsinnighet. Han har iakttagit, att den jydiska lagens mkg jord har representerat ett kapitalvärde av 16 mk den. samt att denna senare ansättning tycks ha upptagits av ÅB, varest den framträder såsom ett slags normaltal.¹ Han har vidare

fasta normen för den fortsatta utvecklingen. I så fall skulle landgillesbeloppet icke alls ha behövt påverkas av myntets deklination. — Aakjær har i privatbrev den 11³ 1950, efter att ha tagit del av min uppfattning i huvudfrågan, anfört, att han biträder min åsikt om att en ofta upprepad omtaxering av skyldmarken skulle vara alltför besvärlig att genomföra i praktiken. Han erinrar om att man har bevarat hårdsådstunnan såsom jordvärderingsenhet ända fram till våra dagar.

¹ I samband med byn Begtrup («Bekkethorp») uttalar ÅB följande: «Quodlibet Tolfting valet XXVIII marchas denariorum unde tenet quodlibet Tolfting marcham auri et tres partes unius marche auri.» (S.R.D. VI, 429). Detta leder till ett värde av 16 mk den. för 1 mkg jord. Men det mest anmärkningsvärda med denna notis synes mig vara, att den har formen av en slutsats med det just anförda sambandet såsom den underförstådda premissen. Detta förhållande har av Christensen (och även tidigare av C. Paludan-Müller, Videnskabernes Selskabs Skrifter, 5 r., hist. phil. Afd., IV, 250 f) tolkats så, att värdet 16 mk den. för 1 mkg jord skulle ha haft en mera allmän betydelse. Se Ledingsstatserne, 299. — I fråga om innebörden av begreppet *tolfting* biträder jag Rasmussens i II, 78 uttalade mening.

givit goda skäl för att marken guld jord i den jydskas lagen har varit väsentligt större än den i ÅB.¹ Slutligen har han framdragit det allmänt kända faktum, att myntets värde i förhållande till silvrets har starkt nedgått från tiden för jydskas lagen till tiden för ÅB.²

Så långt finns det all anledning att instämma i Christensens uttalanden. Däremot är jag mindre benägen att acceptera hans åsikt om att nedsättningen av marken guld jord från kanske 30 å 40 d.t land (jydskas lagen) till c:a 12 d.t land (ÅB) skulle vara en direkt konsekvens av penningvärdets fall från $\frac{1}{2}$ mks per mk den. (1241) till $\frac{1}{10}$ å $\frac{1}{8}$ mks per mk den. (1315).

Teorien om de vid penningvärdet fastlåsta och med det samma ständigt sjunkande arealerna har, trots den rekommendation, som Christensen givit densamma, förefallit mig dubiös, och vid den nyss genomförda behandlingen av ett motsvarande problem på Falster tog jag ett bestämt avstånd från en sådan tanke. Ty är det verkligen troligt, att arealenheterorna icke skulle vara fixerade kvantiteter utan i stället funktioner av det tillfälle, då taxeringarna ägde rum? Varifrån härrör detta myndigheternas stora intresse för att låta en värdesättning bibehålla sin rent yttre form? Man minskade ju icke på skäppor och viktsmarker i avsikt att konservera det formella beloppet på ett i penningar angivet kronovärderingsvärde. Tvärtom lät man en vara, vars ursprungliga pris kanske hade varit 1 penning, vid ett senare tillfälle kosta flera penningar. Det nu sagda bör ha giltighet även i det speciella fall, då det är fråga om åkerjordens kronovärderingsvärden, återspeglade i de förefintliga guld-taxationerna.

Hela problemet har emellertid genom de i det föregående vunna resultaten kommit i ett nytt läge. Sedan det har blivit klargjort, att ÅB:s mkg jord icke kan ha sin upprinnelse i den jydskas lagens likabenämnda storhet utan i stället haft sina rötter i KVJ:s gamla taxering, har Christensens ovannämnda teori om de fallande arealenheterorna mist sin betydelse och kan helt övergivas, vilket med säkerhet innebär en fördel.

¹ Ledingssatserne, 294, 297 f.

² Ibidem, 299.

Däremot är jag mera böjd för att biträda Christensens åsikt om att normen 16 mk den. per 1 mkg jord skulle ha besuttit en mera generell innebörd, men vill begränsa detta uttalande till att gälla vissa bestämda fall, bl. a. då de ifrågavarande uppgifterna i ÅB. Och även med denna inskränkning kan den nämnda regeln knappast ha varit helt undantagslös; 1 mkg jord i ÅB:s Tiilst har sålunda av källan tillmätts ett värde av drygt 30 mk den., och en sådan siffra låter sig ju svårigen förena med ett antaget officiellt kronovärderingsvärde på marken guld jord av endast 16 mk den.¹

Också Rasmussen har utgått ifrån att den jydskas lagens värdering satt direkta spår i århusboken. Han har emellertid icke velat acceptera Christensens säkerligen riktiga slutsats, att den större mkg jord skulle ha legat till grund för den förra källans uppgifter, utan har i stället anslutit sig till den av Aakjær framförda uppfattningen på denna punkt. Han inriktar därför sin uppmärksamhet huvudsakligen på frågan, varför marken guld jord i ÅB har taxerats efter antiqua estimacio. Från den av Rasmussen valda utgångspunkten medför detta en tydlig motsägelse, eftersom den jydskas lagens värdering ju är den nya.

Rasmussen eliminerar den antydda olägenheten på ett radikalt sätt. Han tänker sig nämligen, att den nya värderingen trots allt har varit ÅB:s avsedda taxeringsprincip, och att de enstaka fall, då antiqua estimacio nämnes, äro att uppfatta såsom rena undantagsföreteelser. Men är det verkligen möjligt att angiva någon rimlig förklaringsgrund till att just de två av ÅB:s byar, där den gamla värderingen enligt källans uppgift skulle ha brukats, ha intagit en särställning i taxeringsavseende?

Termen antiqua estimacio nämnes av ÅB i samband med byarna Hedensted och Tiilst.² Eftersom Rasmussen hyser den meningen, att en stor areal på marken guld jord är ett karaktistikum för den gamla värderingen, skulle hans slutsatser

¹ S.R.D. VI, 427. Christensens förklaring till det höga värdet i Tiilst förefaller mig att vara mera fyndig än trolig (jmf med Ledingssatserne, 300).

² S.R.D. VI, 426. 427.

icke oväsentligt stödjas, därest de nämnda byarnas mkg jord hade uppvisat en avsevärd storlek.

1 mkg jord i Hedensted har omfattat 9,02—12,46 d.t land och i Tiilst 19,9 d.t land.¹ Det förstnämnda resultatet pekar ju mycket tydligt på den mindre marken guld jord och är därför besvärande för Rasmussens teori. Han tvingas ifrågasätta, om icke en felskrivning har förelegat i detta fall.²

Men även den angivna siffran för Tiilst synes mig bättre svara mot den mindre mkg jord än mot den större. Avståndet från 12 till 19,9 är ju väsentligt mindre än från 19,9 till 32. Rasmussen räknar emellertid med att den gamla taxeringen har tillämpats i Tiilst och undgår på detta sätt att komma i konflikt med källans uppgift.

Som synes är det sakliga underlaget för Rasmussens slutsatser svagt, och endast med svårighet lyckas han genomföra sina intentioner. Detta förhållande bör helt säkert uppfattas såsom en fingervisning om att de premisser, från vilka han utgått, ha varit felaktiga. I själva verket ha vi ju tidigare givit goda skäl för att den taxering, som omnämnes eller underförstås i ÅB, icke har varit identisk med den jydiska lagens utan i stället har haft ett klart samband med den gamla värderingen i KVJ. Samtliga byar i ÅB torde därför ha varit taxerade enligt antiqua estimacio. Detta har också varit Rasmussens tidigare mening,³ som han emellertid frångått i sina senaste skrifter.

Den enda av ÅB:s byar, vars jord skulle kunna tänkas ha värderats enligt en avvikande princip, är Grundfør. I detta fall upptager nämligen 1 mkg jord en yta av icke mindre än 26,8—27,7 d.t land.⁴ Om Rasmussen av denna anledning och av det skäl, som framgår av Guldtal, tabell 7, s. 207, vill sätta denna by i särklass vad beträffar taxeringen, har jag intet speciellt att invända häremot. För min del håller jag emellertid före, att den gamla värderingen också har tillämpats i denna by. Slut-

¹ Rasmussen II, 11 resp. 60.

² Guldtal, 197, not 38.

³ Rasmussen I, 137.

⁴ Ibidem II, 60.

satsen synes mig knappast böra rubbas av det faktum, att 1 mkg jord i Grundför har varit osedvanligt stor. Jag hyser nämligen den uppfattningen, att det ifrågavarande värdet icke bryter sig ut från de övriga på ett så anmärkningsvärt sätt, att dess samhörighet med dessa bör betvivlas.¹

De jylländska skattesatserna.

I samband med avsnittet »Skyld och landgille« ha vi studerat de avgifter, som vid tiden för KVJ uttogos av 1 mk själländsk skyldjord. Vi angripa nu det motsvarande problemet på Jylland och ställa såsom vår uppgift att söka härleda de från marken guld jord utgående ideella skattesatserna. Härvid måste vi emellertid draga en skarp skiljegräns mellan den gamla och den nya värderingens mkg jord.

Den första betydelsefulla fråga, som vi möta, är, om det har bestått ett fast, talmässigt samband mellan taxeringarnas guld-tal och de korresponderande avgifterna. Rent definitionsmässigt måste guldangivelserna referera till jordens kapitalvärde, men givetvis bör man mellan detta belopp och de pålagda utskyl-dernas tänka sig ett starkt beroendeförhållande.

För ÅB:s del måste den framförda frågan besvaras nekande, medan saken är mera oviss beträffande KVJ. Från jydskas lagens mkg jord torde däremot ha utgått en noga storleksbestämmd avgift.

Den stora frekvensen guldavgifter i KVJ, meddelade utan några som helst kommentarer, lalar till förmån för tanken, att de matrikulerade guldvärdena ha varit den direkta utgångspunkten för beräkningen av skatternas storlek. Ty i motsatt fall måste man ju få den föreställningen, att källans ifrågavarande angivelser vore otillräckligt upplysande.

Slutsatsen stödjdes av att vi på Själland mötte ett fall (Tjæreby), där den utgående avgiften uppvisade just den storlek, som teorien krävde. Men i ett annat själländskt exempel (Vi-

¹ Se hänvisningen i föregående not.

skinge) var den framkomna överensställelsen visserligen god, men endast ungefärlig.

Allt som allt torde det finnas åtminstone några förhoppningar om att de ur KVJ framdragbara sambanden mellan skatter och guldtal skola besitta en viss grad av allmängiltighet.¹

Vid tiden för jydka lagen erlade 1 ny (stor) mkg jord i resp. landgille, statsskatt och totalavgift teoretiskt resp. $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$ och 1 mks jyllv.² Det finns viss anledning tro, att de motsvarande beloppen för 1 gammal (liten) mkg jord i KVJ skulle ha utgjort $\frac{3}{8}$ av de nämnda, eftersom detta bråk framställer det ideella arealförhållandet mellan de två olika slagen av mkg jord. Den motsvarande serien för den gamla marken guld jord skulle alltså bli $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{4}$ och $\frac{3}{8}$ mks jyllv. Den underförstådda förutsättningen är givetvis, att skattetrycket per arealenhet räknat har varit detsamma i båda de betraktade fallen.

Följande jämförelse mellan skattetryck och åkerarealer be styrker den dragna slutsatsens riktighet. Jag erinrar om det tidigare framförda, upprepat bekräftade ideella sambandet:

¹ Värre vore det, om den jydka lagens skatteskala, diskontinuerlig såväl med avseende på ledungs- som gästeriutskylderna, hade haft giltighet redan år 1231. Ty i sådant fall skulle möjligheterna ha reducerats för att ur KVJ:s huvudstykke (som endast uppför gästeriavgifter; se Runquist, 104) utläsa eventuellt förefintliga samband mellan jordvärden och skatter. Men ett dylikt antagande är med all säkerhet icke riktigt, eftersom den jydka lagens uppördssystem skulle kräva ett helt annat slag av bokföring än den, som i verkligheten har tillämpats i jordebokens huvudstykke. I förbigående kan därjämte anmärkas, att stats- och totalskatterna även med användning av jydka lagens beräkningsmetod äro proportionella mot jordinnehaven.

² Mark guld jord utredde enligt jydka lagen tredingshafn, vilket betyder 8 ört s i landgille (därest dylikt förekom), 16 ört s i statsskatt (jmf med s. 403) och 24 ört s i totalavgift (landgille + statsskatt). Angående den tillämpade nomenklaturen se ovan s. 417 med not 2. — Att jyllandsvikten har underförståtts i den jydka lagens bestämmelser framgår av det faktum, att ören och örtugar ha bildat underavdelningar till penning- och silvermarkerna (III,40, III,13). Den likaledes inom den ifrågavarande landsdelen vid denna tidpunkt brukade troyesvikten (Rymdmått, 17 ff) hade nämligen en helt annan indelningsgrund (1 mk = 8 uns à 20 sterlingar).

3 mkg enligt jydsk lagen = 1 mk skyld på Själland. Av 3 mkg jord i jydsk lagens mening utgick 1 mks jyllv i teoretiskt årligt landgille, medan den motsvarande prestationen av 1 mk själländsk skyldjord var 1,2 mks valdv (se ovan s. 399 resp. 420). Dessa båda belopp, 1 mks jyllv och 1,2 mks valdv, besitta emellertid precis samma realvärde, vilket framgår av tabell 3, s. 24 i Rymdmått.¹ Ideella avgifter och arealer ha således i dessa fall varit proportionella, och den beräknade landgilleskatten har från teoretisk synpunkt träffat den själländska och den jylländska jorden exakt lika hårt. Under sådana omständigheter ligger det faktiskt nära till hands att tro, att KVJ:s gamla mkg jord icke skall ha intagit någon undantagsställning i det nämnda avseendet.

Vi vilja nu undersöka, om KVJ tillhandahåller några uppgifter, ur vilka sambandet mellan guldtal och skatter kunna avläsas. Tyvärr är det emellertid så, att denna källa lämnar oss nästan helt i sticket i denna sak. De enstaka notiser, i vilka ett guldvärde ställes vid sidan om en avgift, representera övervägande skenfall, vilket den närmaste framställningen kommer att visa.

Vi betrakta först en sådan sammanställning som »·x· mr. auri· et ·xl^a· metretas mellis . . .».² Konjunktionen *et* betygar, att notisen har en additiv karaktär, och då den anförda kvantiteten honung är en årlig *avgift*, är det svårt att komma ifrån att angivelsen »·x· mr. auri» också är avsedd att (av en initierad läsare) uppfattas såsom en sådan. Det förefaller mig därför som om vi i det föreliggande sammanhanget *bakom* det angivna jordvärdet borde läsa den ur detta härledbara, i texten underförstådda årliga avgiften. Den ifrågavarande termen skulle alltså beroende på omständigheterna kunna tillerkännas två skilda betydelser. Men naturligtvis är den ena av dessa fördold för oss sentida läsare, som icke ha någon vetskap om det av källan tänkta sambandet mellan avgift och jordvärde.³

¹ 1 mks jyllv = $\frac{6}{5}$ mks valdv = 1,2 mks valdv.

² Hjerm härad (Hwamme etc.), Aakjær, 3.

³ Notisen »Rolde fiarthing ·xvi· hafne et quersæt ·viii· mr. argenti.»

Uttrycket »Lognø. ·x· mr. puri. Ibidem terra ·xxiiii^{or}· mr. auri.«¹ får icke tolkas så, att de 10 mks lödigt skulle utgöra den årliga avgiften av de 24 mk guld jord. Vi måste nämligen räkna med att jordeboken principiellt underlåter att meddela upplysningar av detta slag. Liksom den föregående notisen har den ifrågavarande med all säkerhet additiv karaktär. Den redovisar två avgifter, dels de 10 mks, dels den årliga inkomsten från de 24 mkg jord.²

Formeln »Vgglæheret ·xx· mr. puri. Cum Byscopstoft ·xl· mr. auri.«³ får utgöra prototypen för ett fåtal meddelanden, som redan på grund av den påtagliga inkongruensen äro oförögna att tjäna det avsedda ändamålet.⁴

I och med det nu sagda ha de till buds stående möjligheterna praktiskt taget uttömts. Resultatet har blivit helt negativt. På grund av en ren tillfällighet synes det mig dock som om vi skulle kunna erhålla några upplysningar av värde genom de uppgifter, som beröra distrikten Skanderup (Scandthorp) och Sminge (Smaængiæ) i Aabosyssel.⁵ De utgående avgifterna från dessa gods angivas av källan vara resp. 30 och 15 mks lödigt. Men omedelbart ovanför vart och ett av de ifrågavarande bynamnen har gjorts ett tillägg, som väl torde ha haft till uppgift att förtydliga den från början givna texten. Det lyder för Skanderup »c· mr. auri et amplius« och för Sminge »lx· mr. auri«. De kompletterande uppgifterna redovisa alltså jordvärden.

Aakjær, 4, torde böra tolkas på ett helt likartat sätt. Orden »16 hafner« stå med all säkerhet i stället för »16 mks« i årlig gästeriavgift från hafnerna (jmf med not 1, s. 413).

¹ Aakjær, 2.

² De båda siffermeddelandena äro för övrigt sådana, att de, kombinerade med varandra, icke leda till något särskilt troligt resultat, en åsikt, som också Aakjær (om jag har fattat honom riktigt) tycks biträda (kom., 23, 348). — Vad som nu utsagts om den betraktade notisen torde också ha giltighet vad beträffar det tidigare studerade meddelandet från Vedskolle på Själland (se ovan s. 421 med not 1).

³ Aakjær, 10.

⁴ Övriga hithörande fall äro Skhiuægarthæ, Aakjær, 2 och Kolding, Aakjær, 7.

⁵ Aakjær, 5.

Det ligger nära till hands att föreställa sig, att den relation, som vi söka, skulle vara att finna i de nämnda sammanställningarna. De omvittna, att den från 1 mkg jord härrörande årliga avgiften har varit resp. mindre än $\frac{3}{10}$ mks och lika med $\frac{1}{4}$ mks.¹ De båda resultaten stödjade varandra. Det förra, som endast har formen av en olikhet, är emellertid från vår synpunkt mindre värdefullt än det senare, som representerar ett exakt samband.

Den enda mera användbara upplysning, som vi i ifrågavarande avseende ha lyckats avvinna källan, är således, att 1 mkg jord i Sminge har belastats med en årlig avgift av $\frac{1}{4}$ mks. Mycket anmärkningsvärt är nu, att just denna siffra har upptagits i den tidigare redovisade serien, som angav de från 1 gammal mkg jord utgående ideella skattesatserna (se ovan s. 445). Teori och praktik ha sålunda på denna punkt fört till helt överensstämmande slutsatser. Beträffande de ifrågavarande avgifterna från Skanderup och Sminge kunna vi nu mera preciserat uttala, att de ha representerat den årliga, de nämnda godsens påvilande statsskatten.

Tyvär är det icke möjligt att genom den framlagda teorien bekräfta Aakjærs vid en jämförelse mellan inkomstlista och huvudstykke härledda resultat, att den normala årliga prestationen av 1 mkg jord år 1231 skulle vara 1 mk den. eller, vilket vid detta tillfälle betyder detsamma, $\frac{1}{2}$ mks.² Avgiften är nämligen för stor för att rimligen kunna ha betalats av 1 gammal mkg jord, och f. ö. är dess talvärde sådant, att det icke låter sig inpassa i någon av de två serier, som vi ha uppställt. Endast under den förutsättningen, att det icke mellan jordvärden och avgifter har existerat en fast kanon, skulle slutsatsen kunna accepteras.

Erfarenheten har visat, att alla ur inkomstlistan härrörande uppgifter måste betraktas med en viss skepsis. Stundom stäm-

¹ Sorten är jyllandsvikt; se Rymdmått, 22 och speciellt tabell 2, där bl. a. Skanderup har uppförts.

² Sambandet gäller Lundo (Logno) och Rold. Aakjær, 2, 4, 53, kom., 23, 42, 348.

mer denna listas vittnesbörd med huvudstyckets, stundom icke. Man har därför svårt att komma ifrån att en viss tidsskillnad måste ha förefunnits mellan dessa båda källor. Vissa av de ursprungligen förefintliga sambanden ha sålunda bevarats, andra åter ha gått förlorade. Ett ur inkomstlistan framdraget, isolerat meddelande kan därför aldrig tillmätas fullt vitsord. Beklagligt nog måste jag emellertid även taga ett bestämt avstånd från den ifrågavarande Aakjærska relationen, trots att denna genom att väl svara mot två av listans uppgifter tedde sig mycket lovande från början.

Smaastykker.

Estrids og dronning Margretes gaver til Roskilde kapitel.

Af

C. A. Christensen.

Som andetsteds gjort opmærksom paa findes Bartholins udtog af Liber Daticus Roskildensis i fyldigere omfang i Additamenta fol. 82 end i hans Collectanea F og Annales ecclesiastici, der hidtil har dannet hovedgrundlaget for rekonstruktionen af den i 1728 brændte anniversariebog¹. Teksten de sidstnævnte steder er kun en afskrift af Additamenta fol. 82 med udeladelse af en række anniversarienotitser og nogle bemærkninger til andre notitser. En af disse udeladte bemærkninger har tilknytning til anniversarienotitsen om Svend Estridsen og hans moder Estrids, dronning Margretes (!) aartid.

Selve denne anniversarienotits er bemærkelsesværdig af flere grunde. Som dr. Alfred Otto har gjort opmærksom paa, falder den i tre dele *a*, *b* og *c*², hvortil nu kan knyttes den nævnte bemærkning som *d*:

VII.idus Maij.

- a) Obiit Svenno Magnus rex Danorum filius Estridis regine sororis Kanuti Senis MLXXVIII. qvi ecclesiam in multis dotauit, et
- b) regina Margareta, qve contulit fratribus bona qve habuit in Gythingæhæræth,

¹ Supplement til Liber Daticus Roskildensis. Kirkehist. Saml. 6. r. VI, 359—82.

² Alfred Otto: Lib. Dat. Rosk.. 173.

- c) *qvorum anniversarium fiat celeberrime cum IX. lectionum vigiliis, qvibus et misse. qvam dicat unus canonicus, aperto ciborio, intersint una cum scolaribus choralibus, omnes beneficiati in ecclesia Roskildensi tunc presentes.*
- d) NB. Eo die non obiisse, sed anniversarium eorum celebrari.

Bemærkelsesværdigt er det for det første, at Svend Estridsens dødsdag angives at være 9. maj. Ailnoth derimod siger i sin skildring af Knud den helliges historie, som er tilegnet Svend Estridsens søn, kong Niels, at kong Svend døde *quarto kalendas maii* = 28 april¹. Under denne dag mindedes han ogsaa i Lunds domkirke i dets ældste nekrologium fra ca. 1120². Denne uoverensstemmelse i dagsangivelsen har Otto udførligt behandlet³. Hans hovedsynspunkt er, at da det drejer sig om en autentisk indførelse i en anniversariebog fra selve den domkirke, hvor kong Svend og hans moder laa begravet, kan dette vidnesbyrd ikke uden videre forkastes med en henvisning til Ailnoth og til Lundennekrologiet; den sidste kildes datoangivelse er efter Ottos mening rimeligvis taget fra Ailnoth.

Synspunktet er uangribeligt under forudsætning af, at det virkelig drejer sig om en autentisk anniversarienotits. Men gør det det? Den nys fremdragne bemærkning kaster et dubiøst skær over notitsens historiske kildeværdi. Det er en absolut modstrid mellem anniversarienotitsens angivelse, at kong Svend (og dronning Margarete), *obiit* 9. maj, og den tilføjede bemærkning, at dette ikke var deres dødsdag men anniversariedag. Spørgsmaalet er, hvor denne bemærkning stammer fra. At Bartholin selv skulle være ophavsmand til den, maa anses for lidet sandsynligt. Bartholin anfører ikke i *Additamenta* fol. 82 — der er hans første materialesamling til hans *Annales ecclesiastici* ⁴ — den afvigende dagsangivelse hos Ailnoth og i Lundekapitlets mindebøger; deres angivelse ville jo heller ikke i og for sig beret-

¹ Gertz: *Vitæ sanctorum Danorum*, 89.

² L. Weibull: *Necrologium Lundense*, 69.

³ Otto, 169—77.

⁴ Kirkehist. Saml., 6. r. VI, 361—63.

tige til en saa absolut forkastelse af notitsen i Roskilde domkirkes anniversariebog. Der findes heller ikke andre eksempler i denne materialesamling paa en vurdering af indbyrdes modstridende oplysninger.

Et fingerpeg om, i hvilken retning løsningen paa spørgsmaalet skal søges, giver en bemærkning af Bartholin under aaret 1274: *confectum Librum Daticum Roskildensem licet multa postea adscripta*¹. Naar han tilføjer denne bemærkning i sit arbejdsmanuskript, er det selvfølgelig ikke for at erindre sig om, at anniversarie-notitserne fra fx. 15. aarh. var senere tilføjelser i den anniversariebog, der var anlagt 1274, men det kan kun forstaaes paa den maade, at der ogsaa blandt de notitser, der angik personer, der var dode inden 1274 var meget, der var senere tilføjelser; hans kriterium herfor kan næppe have været andet end af palæografisk art.

Herved henledes straks opmærksomheden paa afsnit *c* i anniversarienotitsen. Det er givet, hvad Otto ogsaa betoner, at dette ikke kan være overtaget fra et ældre nekrologium, hele formen taler derimod. Otto antager derfor, at *c* er en tilføjelse fra 13. aarh. til de to gamle nekrologiske notitser *a* og *b*². Herimod er det blevet indvendt — navnlig af Arhning³, at *c* maa være endnu yngre, da det ciborium, der omtales, først blev skænket domkirken af biskop Oluf (– 1320). Arhning fortsætter »Den Omstændighed, at Korskolarer (scolares chorales) nævnes i Notitsen, gør det ret sandsynligt, at denne er indskrevet i Lib. Dat. Rosk. i Slutningen af Biskops Olufs Tid (1301—1320) eller ikke længe derefter, thi denne Biskop forøgede stærkt den nævnte Art af Skolarer i Domkirken (se side 242—44), og det var maaske i Sammenhæng hermed, at det blev bestemt, at de skulde deltage i Anniversariet for Kong Svend og Dronning Margrethe«⁴.

Noget afgørende bevis for, at *c* maa stamme fra tiden omkr.

¹ Kirkeh. Saml. 6 r, VI, 371.

² Otto, 174.

³ Roskilde Domkapitels Historie, 141—42.

⁴ Ibid. 142, 12.

1320 ligger der ikke i disse ord. Tvertimod kan der indvendes, at udtrykket *scolares chorales* ikke findes i nogen af de af Arhning citerede kildesteder; denne terminologi synes at høre en senere tid til. Under alle omstændigheder kan man fastslaa, at *c* tidligst kan være fra ca. 1320, men at der ikke er noget til hinder for, at denne tilføjelse er meget senere, fx. fra 15. aarh. eller omkr. 1500. Det kan derfor være af interesse, at sammenligne notitsen om kong Svend og dronning Margrete i kirkens officielle anniversariebog med kirkens officielle syn omkr. 1500 paa kong Svend og dronning Margarete, saaledes som dette fandt sit udtryk i de bekendte billeder og vers, hvormed man da prydede de murpiller, der gemte Estrids og Svend Estridsens jordiske levninger.

Verset om kong Svend siger os mindst. De to linier, der har tilknytning til anniversarienotitsen, lyder:

»Hunc [Svenonem] soror illustris regis præclara Canuti
Estridis genuit prole beata parens«¹

Det eneste bemærkelsesværdige er, at Estrid i modsætning til anniversarienotitsen ikke kaldes *regina*.

Langt mere oplysende er billedet og verset om dronning Margarete.

Under hendes billede satte man denne indskrift:

»Margareta, qve et Estrith dicitur, danorum regina.«²

Som man ser, er denne indskrift tilsyneladende i fuld overensstemmelse med anniversarienotitsen. Ligesom alle senere historikere — med undtagelse af Langebek — synes den utvivlsomt at gaa ud fra, at kong Svends moder Estrid og dronning Margarete er en og samme person. Men ser vi paa verset, viser dette, at man har givet disse ord en hel anden fortolkning end den, der synes os mulig:

¹ Verset er aftrykt i *Resens Atlas Danicus*. Roskilde. I oversættelse ved Johannes Knudsen (1929). 22.

² Jf. *ibid.*, 9.

In piam Margaretam Daniae Principem
 Glyconium et Asclepiadeum.
 Estridem placitam potens
 Ingo Rex generat Sveticus; hanc dedit
 Et Dano comitem tori.
 Gottenses Scanicis addidit orbibus.
 Divorum decorat lares,
 Qvibus tam vario munere profuit,
 Pallas et chlamydes enim
 Perbellas teneris texuit artubus.
 Egit namque dies pios,
 Faustos, post cineres perpetuum valet¹.

Estrid-Margarete er her fortolket som identisk med Margarete Fredkulla, datter af kong Inge og gift med kong Niels. Denne identifikation er utvivlsomt forkert. Det var ikke denne dronning Margarete, hvis ben laa indemuret i murpillen, hendes dødsdag var ifølge en samtidig indførelse i nekrologiet i Lund en 4. november² og ikke en 9. maj, og hun havde ikke dobbeltnavnet Estrid-Margarete. Disse forsyndelser mod de historiske kendsgerninger viser, at man trods ærlig interesse for kirkens historie ikke har kendt meget til samme. Men hvorfor desavouerer man saa de oplysninger, der kunne findes i kirkens egen annversariebog, der dog maatte være højeste autoritet i disse sporgsmaal. Denne desavouering viser sig ved, at man sletter betegnelsen dronning ved Estrid og til gengæld giver dronning Margarete Fredkulla dobbeltnavnet Estrid-Margarete. Den samme desavouering viser sig i verset for biskop Vilhelm, hvor der i overensstemmelse med Sakso skildres, hvorledes bispen dode efter sit møde med kong Svends ligfærd³. Men i kirkens annversariebog stod bisp Vilhelms dødsdag angivet som en 8. maj og kong Svends som en 9. maj. Bemærkningen: »Eo die non obiisse sed anniversarium eorum celebrari.« passer fuldkommen hertil.

¹ Jf. anførte værk af Resen, 10. Naar der til slut tilføjes: obiit anno 1112 skyldes dette en senere vildfarelse, se Arhning, 218.

² Necrologium Lundense, 102.

³ Anførte værk af Resen, 17—18.

Vi kan altsaa se, at man omkr. 1500 indenfor Roskilde domkirkes egne mure ikke har tillagt denne anniversarienotits nogen autoritet, og vi har set, at i hvert fald afsnit *c* af den maa være en senere tilføjelse lige som vi har Bartholins udtalelse — beroende paa selvsyn — om, at meget i anniversariebogen var tilføjet senere. Hvad taler saa imod, at ikke alene *c* men ogsaa *a* og *b* har været senere tilføjelser? Otto har været inde paa spørgsmaalet; han indrømmer som nævnt, at *c* i hvert fald ikke kan være overtaget fra et ældre nekrologium, hele formen taler derimod, men forsvarer derimod *a* og *b* som oprindelige notitser, overført fra et ældre nekrologium til Liber Daticus Roskildensis i aaret 1274, da denne bog nyanlagdes. Notitserne har efter hans mening den form, som var »øjendommelig for 11. og 12. aarh.«¹.

Herimod maa der dog gøres indsigelse. Det er ganske usædvanligt for en samtidig nekrologisk optegnelse at anføre saa fyldige genealogiske oplysninger som *a* gør, i og for sig unaturlige, da samtiden ikke havde brug for slige oplysninger og ikke var i tvivl om, hvem den mindede person var. Man havde grund til at antegne hans gode gerninger, men ikke til at give en genealogisk nøjagtig bestemmelse af hans person. En sammenligning mellem nekrologiet fra Lund paa den ene og krøniker og aarbøger paa den anden side viser da ogsaa, at *a* ikke har nekrologiets men krønikens form. Vi ser først paa nogle notitser fra nekrologiet:

- [10 juli 1086] Kanuti regis et martiris Anniversarius. Regis Erici fratris eius²
 [27 august] Item Hericus rex danorum tercius.³
 [18 september 1137] Ericus rex danorum⁴
 [4 november] . . . Eodem die Margareta danorum regina . . .⁵
 [31 december] Elena regina . . .⁶

Heroverfor stiller vi nogle udtog fra krøniker og aarbøger:

¹ Lib. Dat. Rosk., 174.
² Necrologium Lundense, 81.
³ Ibid., 89.
⁴ Ibid., 94.
⁵ Ibid., 102.
⁶ Ibid., 109.

- Roskildekroniken: Sven regis Gambliknut ex sorore nepos, filius Estrid¹
- Kongekronike: Sueno Magnus nepos Kanuti Senis. Hic erat filius Vlf ducis et Margarete, que erat soror Kanuti regis²
- Rydaarbogen: Suen Estrithson filius Ulf, comitis Anglie, regnavit post Gamælæknut³
- Ribeaarbogen: Suen Estrithson, filius Ulf, comitis Anglie de sorore Gamælæknut⁴

Sammenligner vi hermed *a*: Obiit Sveno Magnus, rex Danorum, filius Estridis reginæ, sororis Kanuti Senis, kan der formentlig ikke være tvivl om, at forfatteren af *a* maa have haft en kilde af aarbogs- eller krønikekarakter foran sig, da han affattede notitsen.

Derimod har *b* nekrologiets ægte form: regina Margareta, qve contulit fratribus bona, qve habuit in Gythingæhæræth. Den fuldstændige mangel paa enhver genealogisk og tidsmæssig bestemmelse virker overbevisende, ligeledes brugen af glosen *fratribus* i stedet for *canonicis*. Dette udtryk stammer fra kapitlets ældste tid, da kannikerne levede i fællesskab under klosterlige forhold⁵; udtrykket kan endnu sporadisk bruges et stykke ind i 13. aarh., men aldrig senere.

Med denne konstatering, at ikke alene *c* men ogsaa *a* er en senere tilføjelse og *b* alene ægte, er det muligt at faa øje paa de forskellige etaper i den traditionsudvikling, der endte med den forbavsende slutning, at Estrid og dronning Margarete Fredkulla var en og samme person.

Da man i 1274 i Roskilde domkirke anlagde en ny anniversariebog, overførte man heri en række notitser fra et ældre nekrologium, deriblandt en notits om en dronning Margarete,

¹ Script. Min. I, 22.

² Ibid., 165.

³ Annales Danici, 69.

⁴ Ibid., 150.

⁵ Arhning: Roskilde Domkapitels Historie, 5 ff., se specielt s. 14.

der havde skænket kapitlet gods i Gønge herred og var død en 9. maj. Derimod indførte man ikke i den nye anniversariebog nogen notits om kong Svend og hans moder Estrid, kongehusets stammoder, i det hele taget undlod man at nævne nogen-somhelst konge. Det er næppe for dristigt gættet, at aarsagen hertil har været den lange, bitre strid, som Roskildekirken netop da gennem en generation havde ført med det danske kongehus. Selvfølgelig har man ikke, fordi man anskaffede en ny anniversariebog, tilintetgjort den ældre bog af samme art, man kunne altsaa stadig efterse deres data her, men man har øjensynligt ikke følt synderlig trang hertil i 1274. I tidens løb gik denne ældre bog imidlertid tabt, maaske ved den store kirkebrand i 1282¹, i hvert fald eksisterede den ikke senere, da man forsøgte at rekonstruere kirkens ældste historie, thi saa ville man dengang ikke have famlet saadan i blinde som man beviseligt gjorde. Udover Lib. Dat. Rosk. eksisterede der kun et brudstykke af de ældre optegnelser, idet der i kirkens eje fandtes en ældgammel liste over kirkens benefactores, indført paa de sidste sider i et gammelt haandskrift af det nye testamente². Dette haandskrift er nu gaaet tabt, men Stephanius har gjort et udtog af denne liste i sin *Prolegomena* til Sakso-udgaven 1641 s. 11 (da han mente, at den i listen nævnte Saxi var identisk med historikeren). Da dette udtog har spillet og stadigvæk spiller en afgørende rolle, skal det anføres her:

Nomine signatos, et munere conciliatos.

Fratribus exiguis, jungito, Christe, tuis.

Regem Haroldum, Reginamque Margaretam.

Seqvuntur longa deinde serie aliorum beneficorum nomina:

Knuto Rex, Athala Regina. Eiric. Margareta Regina et Soror nostra. Sveno Episcopus. Ricardus Præpositus. Sveino Decanus. Hermannus. Ascerus. Luitgerus. Boso. Livo. Isaac. Arnfastus. Nicolaus. Saxi. Ako. Clemens. Toco. Joseph. Kanutus etc.

¹ Annales Danici, 209.

² Otto: Lib. Dat. Rosk., 166—68, navnlig n. 4.

Men selv om man ikke senere havde nogen autentisk notits i kirkens officielle dødebog om Estrid og Svend Estridsen, bevarede man indenfor kirken en korrekt forestilling om, i hvilke murpiller deres ben var blevet indmuret i den domkirke, der var blevet rejst omkr. 1200¹, hvadenten denne forestilling har hvilet paa en levende mundtlig tradition eller har støttet sig til nu tabte indskrifter eller kalkmalerier.

Paa et eller andet tidspunkt mellem ca. 1320 og 1458², snarest nærmere det sidste tidspunkt, følte man igen trang til at mindes Estrids og kong Svends aartid i kirken. Men hvornaar var deres dødsdag? Svends navn fandtes ikke i kirkens anniversariebog. Men Estrids? Hendes kristne navn var ifølge Adam af Bremen Margarete³. En kongekronike, der paa dette tidspunkt fandtes i Sorø kloster, nævnte hende ved samme navn⁴. I anniversariebogen fandtes en dronning Margarete omtalt, som havde skænket kannikerne gods i Gønge herred. Kapitlet ejede 50 gaarde i Gønge herred⁵. Og Estrid havde ifølge Roskildekroniken skænket Roskildekirken 50 bol⁶. Kunne der

¹ Dette fremgaar af det forhold, at da man i nyeste tid aabnede disse pillegrave, fandt man benene af uden tvivl netop de personer, som traditionen fortalte var indmurede her, jf. C. C. Hansen: *De ældste Kongegrave og Bispegrave i Roskilde Domkirke* (1914).

² *Terminus post quem* fremgaar af det ovennævnte forhold, at *c* omtaler biskop Olufs ciborium, ante quem bestemmes af anniversarielisten 1458, af hvilken det fremgaar, at procurator anniversarii i det aar havde udbetalt 3 sk. grot til kannikerne for deltagelse i aartiden for kong Svend (Otto, 121). Da man endvidere kan se, at man omkr. 1500 ikke har tillagt tilføjelserne i anniversariebogen den mindste kildeværdi, maa man enten direkte have vidst, hvornaar tilføjelserne var gjort eller ogsaa maa det af paleografiske grunde have været indlysende, at de var af nyere dato. Sammenlign ogsaa argumentationen ndf. s. 451 n. 2 med hensyn til de 50 gaarde i Gønge herred.

³ Adam af Bremen II, 54, Schmeidler, 114.

⁴ *Script. Min.* I, 165. Denne kronike var tilføjet i Sorø klostres eksemplar af Adam af Bremen. Jf. *Script. Min.* I, 149, *Otto: Lib. Dat. Rosk.*, 185 og *Videnskabernes Selskabs Skrifter. Hist. Filol. Afd. I*, nr. 4, 37. Det bør bemærkes, at Otto har sandsynliggjort, at forlæget til omtalte Sorøhdskr. stammede fra Roskilde kapitel.

⁵ *Arhnung*, 87.

⁶ *Script. Min.* I, 23.

saa være nogensomhelst tvivl om, at den dronning Margarete, hvis dødsdag i anniversariebogen stod anført under 9. maj, maatte være identisk med den Estrid, hvis ben laa indmuret i en af kirkens piller? Udfra denne tankegang tilføjede man derfor til notitsen *b* i anniversariebogen *a* og *c*. Teksten til *a* toges fra Roskildekroniken og fra den omtalte kongekronike med en enkelt svævende udvidelse »*qui ecclesiam in nullis dotavit*«, hvilket jo givetvis maatte være rigtigt, eftersom hans ben havde faaet en hædersplads i kirken, og med tilføjelsen af epitetet *regina* til Estrid, hvilket var betinget af ordlyden af *b*. I *c* gaves anvisning paa, hvorledes deres fælles aartid skulle fejres.

Strengt taget var det en tilsnigelse at henføre kong Svends dødsdag til dronning Margaretes. Der fremgik ikke af de til raadighed staaende kilder, at de var døde samme dag. Ingen af disse nævnte Svends dødsdag. Men dette fik nu være, hovedsagen var, at to af kirkens store velgørere igen havde faaet deres aartid.

Netop paa dette punkt slog man ned, da man nogle generationer senere ved udsmykningen af kirken med billeder og vers om de berømte mænd og kvinder, der havde tilknytning til kirken, paany tog spørgsmaalet op til overvejelse, hvem den i anniversariebogen nævnte dronning Margarete egentlig var. Nu havde man Sakso til raadighed og det gav helt andre perspektiver. Af Sakso fremgik, at kong Svend var død inden biskop Vilhelm¹. Da Vilhelm ifølge anniversariebogen var død en 8. maj, kunne den nye tilføjelse i anniversariebogen, der fastsatte Svends dødsdag til 9. maj, ikke være rigtig. Man tilføjede derfor bemærkningen: »*Eo die non obiisse sed anniversarium eorum celebrari*«. Sakso angav ikke Svends dødsdag, saa man lod aartiden blive staaende, hvor den var, men det maatte betones, at dette ikke var historisk korrekt. Endnu mindre tilfredsstillet følte man sig af løsningen: dronning Margarete-Estrid. Af Sakso fremgik ikke, at Estrid ogsaa havde heddet Margarete og ifølge Sakso kunne der ikke være tale om, at Estrid havde været dronning. Nu havde man i selve kirken

¹ Se verset om Vilhelm i det ovenfornævnte værk af Resen, s. 17, og Sakso (udgave 1931), 365.

det ovenfornævnte eksemplar af det nye testamente, hvor der i et udtog af en gammel velgørerliste nævntes to dronninger med navnet Margarete. Den ene var Harald Hens hustru, den anden identificeres ikke, hun kaldes blot *regina et soror nostra*. Sakso omtaler ikke Harald Hens hustru Margarete, derimod berømmer han dronning Margarete Fredkullas gavmildhed overfor kirken. I hende mente man derfor at have fundet anniversariebogens dronning Margarete og i verbal overensstemmelse med Sakso forfattede man derfor verset om dronning Margarete¹. Da man imidlertid ikke kom udenom traditionen, at den i pillemuren begravede person havde haft navnet Estrid, drog man konklusionen, at saa var det Margarete Fredkulla, der havde haft dobbeltnavnet Estrid-Margarete. Saaledes opnaaede Margarete Fredkulla i katolicismens sidste aar den ufortjente ære at blive mindet som en af Roskildekirken store velgørere.

Til slut skal korrektheden af disse logiske deduktioner blive prøvet paa realia, og realia er, at en dronning Margarete har skænket kannikerne gods i Gønge herred (*b*) og Roskildekronikens ord om, at Estrid skænkede 50 bol til Roskilde kirken: *Cuius temporibus [scil. Vilhelmi] mater regis Svenonis Estrith ecclesie Roskildensi L mansos filio consenciente contulit*«.

Arnhung har paavist, at det gods, dronning Margarete skænkede kapitlet, besad dette endnu længe efter reformationen. Ifølge kapitlets jordebog af 1614 ejede kapitlet da netop 50 gaarde i Gønge herred². Det ligger da snublende nær at identificere disse 50 gaarde med Estrids 50 bol — det har man rimeligvis allerede gjort i slutningen af middelalderen — og identiteten af Estrid og dronning Margarete er dermed bevist.

Men denne fortolkning hviler paa en misopfattelse af bolet. Vel kan der være mange divergerende opfattelser af bolet, men at det middelalderlige bol i 17. aarh. svarede til et lægd af flere gaarde turde være uomtvisteligt. Fx. havde Falster ifølge kong Valdemars jordebog 365 bol, men 1558 gaarde ifølge matriklen

¹ Sammenlign den verbale overensstemmelse mellem det citerede vers om Margarete og Sakso (udgaven 1931), 342.

² Arnhung, 87.

1682. Estrids 50 bol maa derfor have været mange gange større end de 50 gaarde, som kapitlet 1614 ejede i Gønge herred, hvoraf nogle endda i følge de smaa pengebeløb, de staar opført med i jordebogen, øjensynligt kun har været gaardsædegaarde¹. Det er derfor kun en drilsk tilfældighed, at de to tal stemmer overens, indholdsmæssigt gør de det ikke². Estrids gave har været meget større end dronning Margaretes.

Hvem er saa dronning Margarete? Herom kan der næppe være tvivl. Den ovennævnte velgørerliste nævner som sagt to dronninger af det navn, først Harald Hens Hustru, dernæst en anden dronning Margarete, hvis ægteskabsforbindelse ikke oplyses, men — som ogsaa almindeligt antaget — maa være identisk med dronning Margarete Fredkulla, gift med kong Niels. Sidstnævnte kan det imidlertid ikke være, thi hendes dødsdag var ifølge en samtidig indførelse i Lundenekrologiet en 4. november³, medens den i Roskildeanniversariet omtalte dronning Margarete døde en 9. maj. Hun maa derfor være identisk med Harald Hens Hustru⁴. Endvidere kan der til tidsbestemmelse af hendes gave

¹ RA. D. Kanc. B I 2f. Div. breve, og akter sagligt ordnede XII. 8. h.

² Hvis de to tal skulle dække samme indhold, maatte man for det første antage, at Roskildekroniken i modstrid med alle andre kilder fra middelalderen har anvendt *mansus* i betydningen »landbrugsenhed»: dernæst maatte man antage det i sig selv usandsynlige, at dette gods kompleks paa 50 gaarde har holdt sig konstant fra ca. 1070 og til 1614. Men selv over et meget mere begrænset tidsrum er et hvilket som helst gods kompleks underkastet en stadig fluktuation ved sammenlægninger, udstykninger og nedlæggelser af gaarde. Sammenligner vi fx. Roskildebispens jordebog ca. 1370 med jordebøger fra omkr. 1600 er det undtagelsen, at gaardenes antal 1370 og 1600 er ens. Og dog er jordebogen 1370 affattet efter den sorte død og de urolige forhold omkr. midten af 14. aarh., som efter dens eget vidnesbyrd maa have haft en indgribende betydning for landsbyernes befolkningsmæssige struktur. Først i 15. aarh. er forholdene saa stabiliserede, at gaardenes antal fra da af stort set er identisk med 16. og 17. aarhundredes.

³ Necrologium Lundense, 102.

⁴ Det samme hævdede Langebek, jf. SRD. III, 266 note g. Naar Langebek ikke fandt tilslutning blandt senere historikere, jf. fx. Erslev i Hist. Tidskr. 6 r. III, 618 (sammenlign hermed Otto, 171), skyldes det, at han simpelthen drog en streg mellem *a* og *b* og hævdede, at de ikke havde noget med hinanden at gøre, hvilket evident stred mod »regina» Estrid i *a* samt

anføres, at indtægterne af det gods, hun havde skænket kapitlet i Gønge herred, tillød alene de 15 ældste præbender indenfor kapitlet, ikke de senere oprettede¹. Da udvidelsen af præbendernes antal til 15, fandt sted under biskop Svend Norbagger² (ca. 1073—1088), maa dronning Margaretes gave ligge efter denne udvidelse; vi kan med et vist usikkerhedsmoment til begge sider sætte tidspunktet til ca. 1090³.

den citerede indskrift i Roskilde domkirke: *Margareta, qve et Estrith dicitur, danorum regina*. Kun ved at paavise, at *a* maa være en senere uægte tilføjelse, kan adskillelsen mellem dronning Margarete og Estrid foretages.

¹ Arhning, 87, jf. jordebogen 1568 (AM. 876 kvarto): »Procuratorium dominorum quindecim . . . Kapitlets gods i Gynding herred«.

² Arhning, 93.

³ Naar Arhning efterlyser Bartholins hjemmel for i sine *Annales* at henføre tidspunktet for gaven paa godset i Gønge herred til aar 1067 (s. 5), er dette at tage Bartholin for alvorligt. Bartholin placerer simpelthen en række udaterede begivenheder fra Svend Estridsens tid under aarene 1066—67. Det interessante ved denne placering er, at den viser, at han ogsaa har opfattet dronning Margarete = Estrid, hvad der viser, at det ikke kan have været ham, der er ophavsmand til den omdebatterede kritiske bemærkning.

Summary.

The *notitia* in Liber Daticus Roskildensis giving the date — 1074, 9th of May — of the death of king Svend Estridsen has no authenticity. The authentic *notitia* mentions only a queen Margaret. A 15th century compiler misconceived this queen Margaret to be the mother of king Svend Estridsen and rewrote the old *notitia* in such a manner that it dealt with king Svend and his mother Estrid [whose Christian name was Margaret].

Anmeldelser.

Sigurd Jensen: Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Studier over dansk Bøndeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og Midten af det 19. Aarhundrede. Kbhvn. 1950.

I.

Denne afhandling, der indbragte sin forfatter doktorgraden ved Københavns universitet, slutter sig smukt til den lange række, ialt 8, bondehistoriske disputater, der i 1936 indledes med Hans Jensens »Dansk Jordpolitik« I. I slutningen karakteriseres bogen som »en undersøgelse af gangen i omstillingen fra patriarkalsk til kapitalistisk økonomi hos bondestanden« (s.161). Det er i modsætning til den uklare og baade sprogligt og begrebmæssigt haltende overtitel og den løse undertitel den helt rigtige indholdsangivelse. I sin kerne er problemstillingen social-psykologisk, men paa økonomiske præmisser. Forf. har stillet sig den opgave at bestemme de vigtigste faktorer i det samspil mellem erhvervelse af selvejendom og udvidet brug af rede penge, der belingede den mentale proces, hvorved bonden frigjorde sig fra herremandens formynderskab og blev sin egen herre, arbejdsmæssigt, økonomisk, politisk, socialt og aandeligt. Emnet er stort og uopdyrket, problemstillingen original og frugtbar, og der meddeles et omfattende nyt og konkret stof. Det kan derfor ikke overraske, at der er fremkommet værdifulde resultater, og selv om de ikke alle er særlig overraskende, saa har de dog kunnet underbygge og nuancere de gængse forestillinger paa en meget nyttig maade.

Naar bogen har kunnet gøres saa behagelig kort, skyldes det i ikke ringe grad forf.s evne til at trænge igennem til det væsentlige og formulere sine resultater centralt og præcist, men desværre ogsaa en for haardhændet beskæring i behandlingen. Selvfølgelig kan et saa omfattende og mangesidigt spørgsmaal ikke udtømmes i en enkelt undersøgelse; forf. maa selv være berettiget til at foretage sine begrænsninger, men det maa forlanges, at de sider,

der drages frem til undersøgelse, tager hensyn til alle vigtige faktorer i den saglige sammenhæng.

En af afhandlingens hovedfortjenester består i en kyndig fremlæggelse af et omfattende konkret arkivstof: skode- og panteprotokoller, regnskaber over kvartprocentsskatten 1809, godsarkiver og købmandsarkiver, den kgl. kredittasses og enkekasens arkiver m. m. At dette materiale ikke overalt er lige repræsentativt, vil det være forkert at laste forf. for, da han har været afhængig af de eksisterende arkivaliers egnethed og tilgængelighed. Her møder vi den gode arkivmands dyder, men vi træffer ogsaa i for høj grad reversen, arkivmandens foragt for de trykte kilder og behandlinger. Boglisten og bogbenyttelsen er saa fragmentarisk og tilfældig, at det ikke kan skyldes uvidenhed, men bevidst udelukkelse. Som eksempler paa, hvad jeg savner, skal nævnes en lang række godsmonografier, ældre som Rasmussen-Sokildes om Brahetrolleborg (bl. a. med L. Reventlows arvefæsteordning fra 1788) og Holstenshus (bl. a. om patriarkalisme ved udskiftning og udflytning) og nyere som den om Svenstrup. Ligeledes savnes en mængde lokalhistoriske afhandlinger fra alle landets egne, saa vigtige kildepublikationer som Bernstorffernes og Reventlowernes papirer og Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne og adskillige landøkonomiske skrifter fra samtiden af Begtrup¹, Tyge Rothe og A. F. Bergsøe. Ganske vist er dette stof kendt i forvejen, men det er aldrig blevet betragtet ud fra forf.s synspunkter, og det kunde i hvert fald i mange tilfælde have nuanceret billedet og styrket eller modificeret konklusionerne.

I det følgende skal jeg koncentrere mig om to punkter, dels det mere formelle om talbehandling og tabelopstillinger, og dels et centralt sagligt spørgsmaal, nemlig problemstillingen omkring selvejkøbene.

II.

Forf. fremlægger i regelen sine kilder klart og fyldigt, men han er alt for tilbøjelig til at lade dem »tale for sig selv«. Konklusionerne følger atter og atter umiddelbart efter, ofte helt en passant, uden den fremadskridende diskussion af de muligheder, som stoffet og problemerne indeholder, og uden at motivere konklusionen. Læseren maa i stor udstrækning selv udlede bevisførelsen eller sammenstykke den fra spredte og tilfældige bemærk-

¹ Det er karakteristisk, at forf. ofrer sit »arkivfund« af Begtrups fantastiske finansieringsprojekt af selvejkøbene ved »staatsreceptisser« langt mere plads end det omfattende konkrete stof, der findes i hele hans store forfatterskab.

ninger; det fremgaar dog stadig, at forf. har haft sine gode og velovervejede grunde til sine slutninger.

Disse svagheder i dokumentation og bearbejdelse rammer i særlig grad de statistiske dele, behandlingen af talmaterialet og opstillingen af tabeller. Allerede redegørelsen for de ældste selvejekøb (s. 16 ff.) viser, at forf. ikke følger den gyldne regel, at man kun bør medtage de taloplysninger, som man gør brug af. Gudumkloster er det ældste eksempel paa selvejekøb; her købtes i 1757 10 af de 60 solgte fæstegaarde af indehaverne. Gaard for gaard meddeles der minutiose oplysninger om følgende 4 forhold: 1. hartkorn; 2. aarlige afgifter (landgilde); 3. hoveriaflosning; og 4. købesum. Men disse tal bruges ikke til noget som helst, naar bortses fra at der under salget af Bækmarks-godset aaret efter (s. 18) anføres, at den ene fæster, der her købte sin gaard til selveje, »maatte betale 290 rdl. 60 sk., det vil sige ca. 100 rdl. pr. td. hartkorn og altsaa lige saa meget som de dyreste af ejendommene, der solgtes fra Gudumkloster«. Men derfra er prisvariationerne efter hartkornet overhovedet ikke meddelt. Det viser sig iøvrigt, at salgssummerne varierer saa stærkt i forhold til hartkorn (fra 50 rdl. til 127 rdl. pr. td. htk.) og afgifter (fra ca. 12 til 47 gange afgiften), at det er aabenbart, at det maa være andre forhold end hartkorn og kapitalisationsfaktor, der har bestemt prisen (herom nedenfor). Derimod fremgaar det, at da et interentskab af fæsterne under Grubbesholm i 1761 købte godset, blev hartkornet lagt til grund for den indbyrdes fordeling (s. 18 f.).

Den samme inkonsekvens møder man i de tabellariske oversigter over de enkelte selvejekøb. Snart rubriceres hartkornet som ved Rugaard i 1802 (s. 54 ff.) og Kolskegaard i 1834—37 (s. 98 ff.), snart udelades det som ved Egensegaard i 1769 (s. 26 f.), Voergaard i 1842—44 (s. 101 f.) og Frijsenborg i 1858—72 (s. 105 f.), men i intet tilfælde undersøges det, om hartkornet har spillet nogen rolle for prisansættelsen eller belaaningen. Til trods for at hovedproblemet for forf. er prioriteringen i forhold til købesummen, savner man derimod den kolonne, der alene kan oplyse herom, nemlig prioritetsprocenten. Den maa benytteren nu møjsommeligt udregne i hvert enkelt tilfælde.

Det er i det hele taget et stort spørgsmaal, om disse detaljerede tabeller har nogen større interesse for andre end lokalhistorikere, og for dem bliver nyttens endda problematisk i de talrige tilfælde, hvor selvejekøberens navn erstattes med et løbenummer. I den større sammenhæng, som det her drejer sig om, vilde smaa oversigtstabeller over, hvorledes procenterne varierede, være langt mere oplysende. Og naar forholdene er saa ensartede

som ved de Øster Kippinge-bonders køb til selvejendom fra Egensegaard, hvor alle gjorde brug af statens tilsagn om at lade den halve købesum blive staaende som 1. prioritet og bortset fra en enkelt praktisk talt laante resten privat, forekommer det mig langt lettere og tydeligere at karakterisere forholdet i faa ord end ved en hel tabel. Her har tabellen ikke nogen funktion¹.

Undersøgelsen af Kreditkassens og Enkekassens betydning for selvejekøbene er overmaade fortjenstfuld, især paavisningen af, at Enkekassen blev den store laanekilde, efter at C. D. Reventlow i 1797 kom ind i direktionen. Men ogsaa her kunde bearbejdelsen af tallene og tabelopstillingen have været mere hensigtsmæssig. For Kreditkassen af 1786 stykkes udlaanene til selvejekøb sammen af forskellige kilder: indtil midten af 1788 hentes de fra en forestilling til kongen, og fra 1789 beregnes de efter en særlig protokol »Konto over udlaan 1786—1799«. Samtlige aar burde selvfølgelig være beregnet herfra; derved kunde ogsaa sidste halvdel af 1788 være blevet medinddraget. Naar forf. interesserer sig for at oplyse, hvor stor en part af udlaanene selvejekøbene har omfattet, burde han ogsaa have beregnet de samlede udlaan aar for aar herefter i stedet for at opstille de aarlige »generalbalancer« efter kassebøgerne, som han fornuftigt nok alligevel afstaar fra at benytte².

Ved oversigten over udlaanenes placering rundt i landet (s. 38) savnes ogsaa en summering, dels for de enkelte amter dels for hele landet.

Enkekassens udlaan (s. 40) havde ogsaa fortjent en smukkere præsentation. Først indføjes nogle omtrentlige tal i teksten for aarene 1796—1801, derefter opstilles de følgende aar indtil 1813 i tabelform, idet laanene til selvejekøb sættes op ved siden af de samlede udlaan. Ved denne inkonsekvente behandling er det blevet umuligt at beregne saavel det samlede udlaan som den procentvise andel for selvejekøbene i den første periode. Det rigtige havde selvfølgelig været at fremlægge hele materialet i en tabel med følgende tre kolonner for de enkelte aar og sammenlagt

¹ Egensegaard købtes paa auktionen over krongods i 1769 af godsejer Hincheldej. Her som andetsteds vilde en undersøgelse af auktionsprotokollerne med tilhørende papirer have været meget oplysende. Det fremgaar, at bonderne kom i hæftig strid med Hincheldej, der krævede stærke garantier ved salget, bl. a. at køberne skulde hæfte solidarisk og en vis forkøbsret ved senere salg (Rentekammeret, Auktionsforretninger, Konditioner m. m. vedr. salget af falstersk gods I 1766—72).

² For aarene 1786—91 har jeg beregnet selvejekøbenes andel i det samlede udlaan til følgende procenttal: 0 — 16 — 13 — 15 — 9 og 3.

for hele perioden: 1. udlaan ialt; 2. laan til selvejekøb; og 3. beregning af selvejekøbenes procentvise andel.

Til belysning af det afgørende spørgsmaal om, hvorvidt herremandens gamle formynderskab er blevet afløst af et økonomisk baand for bonden overfor herremanden eller andre kreditorgrupper, er der blevet fremlagt et meget fyldigt og instruktivt materiale fra kvartprocentsskatten i 1809, opstillet s. 63—72 i amts- eller sognevise oversigter. Det vises ved eksempler, »at det var ret begrænsede mængder prioriteter, hver enkelt godsejer formaade at disponere over«, og det anføres videre, at »de meget store tal for laangivere, der kun har ydet 1—5 laan paa deres egen godtgør, »at der ikke har været tale om nogen monopolisering af kreditgivning til bondestanden«. Disse slutninger er rigtige, men de synes mere at bero paa et skøn eller samlet indtryk end paa en gennemført analyse. Den meddelte oversigt er i virkeligheden kun halvfabrikata. Man savner den endelige bearbejdelse i smaa oversigtstabeller, saaledes som det her forsøgsvis er gjort for de fem anvendte hele amtstuedistrikter:

Laanerkategorier	I absolutte tal		I procent	
	Antal laan	Laanesum 1000 kr.	Antal laan	Laanesum
Enkekassen	509	325	11,0	13,8
Kgl. Kreditkasse.....	294	104	6,4	4,4
Overformynderier, hospitaler	285	147	6,2	6,3
Offentlige institutioner	1088	576	23,5	24,6
Godser	577	402	12,5	17,1
Embedsmænd	152	44	3,3	1,9
Handlende, haandværkere.....	61	38	1,3	1,6
Bønder	52	41	1,1	1,7
Private kreditorer (over 5 laan)	842	525	18,2	22,4
Diverse smaa laangivere (1—5 laan).....	2695	1249	58,3	53,0
Ialt...	4625	2350	100,0	100,0

Fordelingen af stikprøverne fra sogne i andre amter viser noget større tal for offentlige laan og tilsvarende mindre for de lokale smaa kreditorer, uden at det dog forrykker hovedresultatet.

Det havde været hensigtsmæssigt, om saadanne smaa oversigtstabeller var blevet indført i teksten, mens specifikationerne passende kunde være blevet udskudt til bilag som sket ved redegørelsen for prioritetsforholdene ved selvejekøbene i Rovsø, Sønderhald og Øster Lisbjerg herreder 1791—1805. Her savner

man iøvrigt procenttallene for 1. og 2. prioriteternes størrelse i forhold til købesummerne, og oversigtstabeller i teksten (s. 48) havde været ønskelige. Det gælder ogsaa redegørelsen for de private tiendeforeninger paa Sjælland 1796—1809 (s. 128—33), hvor specifikationerne havde haft sin rette plads i et bilag og i teksten burde være erstattet med en hensigtsmæssig oversigtstabel.

Denne kritik rammer noget væsentlig i den tekniske bearbejdelse af det kvantitative materiale, men det maa retfærdigvis tilføjes, at den ikke berører kernen i afhandlingen, resultaterne, væsentligt. Det viser sig, at forf. er saa fortrolig med sit stof, at han uden denne bearbejdelse har været i stand til at uddrage de rigtige konklusioner, men det har skæmmet bogen og besværliggjort, til tider umuliggjort den indgaaende tilegnelse for benytteren.

III.

Med fuld ret er *selvejekobene* sat i spidsen. Erhvervelse af selveje var et kardinalpunkt for hele bondens frigørelse fra herremandens formynderskab og for hele reformbevægelsens lykkelige gennemførelse. Det anerkendes af de sagkyndige i samtiden, af bonderne selv og deres efterkommere og ogsaa af alle historikere.

I indledningen (s. 11) opstilles hovedpunkterne i undersøgelsen. De omfatter: 1. en undersøgelse af, »hvilke laan bonderne maatte optage for at kunne skaffe sig selvejendom«; 2. bestemmelse af laanenes størrelse i forhold til købesummerne; 3. en fastslaaen af, hvem kreditorerne var; samt 4. en vurdering af »bondens situation i forholdet til hans kreditorer i det hele taget«, der med rette karakteriseres som »det afgørende punkt«. Det er allesammen centrale og nødvendige grundspørgsmaal. Men der savnes endnu nogle vigtige momenter i undersøgelsen, hvis man skal forstaa problemet i dets fulde sammenhæng. Det drejer sig først og fremmest om en bestemmelse af selvejekobenes omfang i de enkelte perioder, men dernæst ogsaa om saadanne grundforhold som principperne for prisansættelsen, laanenes tilbagebetaling og eventuelle andre former for finansiering end laan. Disse problemer berøres nok lejlighedsvis, men slet ikke med den nødvendige konsekvens, og derfor bliver konklusionen ikke saa fuldtoneende som det havde været muligt.

1. Selvejekobenes omfang. For en undersøgelse af den her foreliggende karakter er saa nøjagtige analyser af de kvantitative forhold som muligt en nødvendig forudsætning. Men i denne henseende lades vi fuldstændig i stikken indtil det sidste kapitel. Det indledes (s. 89) med den ofte publicerede første offi-

cielle statistik over forholdet mellem selvejere og fæstere fra 1835, der viser, at ca. 65 % selvejer- (og arvefæste)gaarde stod over for ca. 35 % fæstegaarde. Derefter meddeles de nøjagtige tal for selvejekøbene i periodens sidste femaar: 588 til selveje og 412 til arvefæste, altsaa ialt nøjagtig 1000. Men naar det gælder de forudgaaende lange perioder, maa man nøjes med i tilslutning til denne opgørelse at faa konstateret, at »langt det største antal selvejekøb var sket for 1807«, idet der formentlig især tænkes paa den store selvejekøbsbevægelse omkr. 1800 (ca. 1788—1807). Her maa størrelsesordenen altsaa have været en ganske anden, konstaterer den opmærksomme læser pludseligt.

Hist og her finder vi ganske vist isolerede størrelsesangivelser. S. 39 ff. oplyses, at Kreditkassen og Enkekassen i aarene 1787 til 1813 ydede ca. 5000 laan, og der gores rede for deres geografiske fordeling; praktisk talt alle Kreditkassens laan og $\frac{3}{4}$ af Enkekassens gaar til Jylland, de resterende fortrinsvis til Sjælland, mens Fyns stift (incl. Laaland-Falster) næsten ikke er repræsenteret. Her melder der sig omgaaende to spørgsmaal: dels om hvordan den offentlige udlaansvirksomhed forholder sig til den private, og dels om den højst ulige fordeling af de offentlige laan var repræsentativ for selvejekøbene. Forf. er fuldt fortrolig med, at der findes andre kategorier af laangivere, især sælgerkreditorer og de yderst sjældent dokumenterede laan fra slægt og venner, men han gør ikke det mindste forsøg paa at vurdere deres betydning paa konkret materiale. Den opmærksomme læser kan af bilaget se, hvor lidt de offentlige laan betød paa Djursland omkr. 1800, og han kan faa dette indtryk bekræftet af oversigten over kvartprocentskatten af 1809. Ja, den energiske benytter kan endda regne ud, at de to kassers midler gennemgaaende kun omfattede 20—25 % af samtlige laan (jfr. tabellen ovenfor). Samtidig kan den aarvaagne konstatere, at kreditorernes sammensætning varierede stærkt fra egn til egn. Saaledes skilte fx. Odense-Rugaard amter sig meget stærkt ud, idet de smaa anonyme laangivere med 1—5 laan var aldeles dominerende (1385 laan), mens Enkekassen kun havde 29 og Kreditkassen aldeles intet udlaan. Fyn stod altsaa aldeles ikke udenfor denne bevægelse, saaledes som de offentlige laanekasser kunde friste os til at formode. Men man maa være detektiv for at naa saa langt. Det havde været forf.s opgave at meddele os disse oplysninger utvetydigt.

Imidlertid er der andre midler til at give en forestilling om størrelsesordenen og den ulige fordeling af selvejekøbene i de forskellige egne af landet. Allerede en simpel registrering af opgivelserne i G. Begtrups *Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand*

(1803—12) kan hjælpe os godt paa vej. Det betyder her intet, at den brave landokonom som teoretiker var baade naiv og ukritisk; afgørende er det, at hans konkrete oplysninger bygger paa de kyndigste lokale informatorer, især amtsforvaltere og præster, som han gengav omhyggeligt uden forsøg paa ensretning. For Fyn indberetter amtsforvalterne i 1803 følgende tal paa selveje (s. 67 ff.):

Odense og Rugaards amter	1120	gaarde	og	812	huse
Assens og Hindsgavl amter	523	—	-	786	—
Svendborg amt	449	—	-	396	—

eller henholdsvis omkring halvparten, trediedelen og tiendedelen af gaardtallene og noget mindre af hartkornet. Begrup specificerer tallene herred for herred, ja, næsten sogn for sogn og gods for gods. Han kan ogsaa give forklaringen paa oens særstilling paa laanemarkedet. Det skyldes, at »Fyn er en af de mest velhavende provinser«, hvor bonderne »er villige til at købe dem (dvs. sig) selv og kan mellem dem (sig) selv, deres slægt og venner skaffe købesummen til veje uden laan af offentlige fonds« (s. 40). Det er en karakteristik, der bekræftes paa det smukkeste af listerne over kvartprocentskatten 1809.

Det er ikke alle egne, der er saa præcist oplyste, men for Jylland meddeles dog den aarlige vækst for selvejerne i Aalborg amt, fra 490 selvejergaarde i 1795 til 1901 i 1806 (over 60 %) (s. 185), mens det med præcise tal vises, at selvejerne samtidig besad over 50 % af det ufri hartkorn i Viborg amt (s. 253 og 263) og henved 40 % paa Mors (s. 227). For Sjælland er oplysningerne mere summariske, men langt fra værdiløse.

For den ældste periode, hvor forf. har de fine analyser af købe- og laaneformer, mens »man famler sig frem« (som kap. I saa rigtigt er dødt), strækker den kvantitative bestemmelse sig kun til at oplyse, »at *ikke hell faa* bonder benyttede sig af de muligheder, der bød sig for at erhverve selvejendom« (s. 22). Saa stærk en tilbageholdenhed havde ikke været nødvendig. Ganske vist kan det være vanskeligt at skaffe konkrete tal for de private salg, men for ryttergodssalgene, der er langt den største gruppe, udgør auktionsprotokollerne med tilhørende aktstykker (Renteskriverkontorenes arkiv) et meget værdifuldt og forholdsvis let tilgængeligt materiale. I bogen redegøres udførligt for, at regeringen først havde været besluttet paa at give ryttergodsbønderne størst mulig lejlighed til at erhverve sig deres gaarde som selvejendom, men at frygten for, at kun faa bønder »ville være kapital-

stærke nok til at tilhandle sig deres ejendom«, indskrænkede denne mulighed til strogodset. Der havde været god grund til at søge denne regeringens anskuelse verificeret paa virkeligheden og faa klarlagt, om drivfjederen til kronens bortsalg var reformiver eller pengetrang.

Med nogle faa eksempler, atter fra Fyn, skal jeg forsøge at komme disse ryttergodssalg fra midten af 1760erne¹ lidt nærmere ind paa livet. Ved disse auktioner blev godset delt i to kategorier. Først solgtes de enkelte hovedgaarde med tilliggende af hoverippligtige gaarde, dernæst raabtes strogodset op by for by, og (hvis der ikke blev budt højt nok for byen samlet, hvad der i regelen ikke blev) derefter udbudt gaard for gaard. Over halvdelen solgtes »aparte«, som det hed, og bonderne benyttede sig i høj grad af lejligheden til at købe, selv om jordhungrige godsejere og endog auktionskommissionærerne selv ofte bød bonderne over, saa priserne jobbedes kolossalt op. I Frøbjerg by købte 12 gaardfæstere og 4 husfæstere hele byen samlet ved deres tillidsmand, amtsforvalter Malte Bruun, til en pris af næsten 300 rdl. pr. td. hartkorn. I Tommerup fik 10 fæstere budet paa deres gaarde enkeltvis til en pris varierende fra 180 til 400 rdl. pr. td. Andre steder købte den enkelte bonde ikke sin gaard direkte, men erhvervede den senere af den oprindelige køber, saaledes i Brylle, hvor nogle gaarde i 1764 var købt af en stor godsforpagter, der i 1775 solgte dem videre til fæsterne. Begtrup anfører udtrykkeligt, at »de fleste bønder« i en lang række navngivne landsbyer købte sig selveje (s. 297 f., jfr. s. 133 og 188). Men vi finder ogsaa eksempler paa, at fæstere, der havde erhvervet selveje, atter fæstede sig bort igen, bl. a. nogle fæstere i Frøbjerg og enkelte andre til godsejeren paa Erholm, der først begyndte at sælge gaardene tilbage til fæsterne i 1803 og da til den 5—10-dobbelte pris.

Konklusionen af disse og andre eksempler maa blive, at de fynske ryttergodsbønder gennemgaaende evnede at erhverve sig selvejendom, selv under meget haarde betingelser, og at vi maa vurdere forholdet saaledes, at kronens hovedinteresse faktisk bestod i at skaffe sig størst mulige indtægter af salget. Hvordan statens griskhed overvejede en eventuel bondevenlighed i 1760-erne fremgaar maaske klarest af sagen med de Vissenbjærg-selvejere², der ogsaa er meget oplysende for tidens glidende over-

¹ S. 21 tales om »krongodssalgene 1765—1767«, men størsteparten af det fynske ryttergods blev i virkeligheden bortsolgt ved auktioner i september og november 1764.

² Rentekammerets arkiv VIII: Kommissionsprotokoller vedk. Vissen-

gange fra fæste til selveje. Fra gammel tid havde 36 gaarde i Vissenbjerg sogn haft selvejendomsret, det vil sige ejet bonde-skylden, men ikke herligheden. Under hele enevælden havde de gang paa gang maattet føre proces med kronen for at opretholde deres stilling som selvejere, sidst i 1745, hvor de forte deres sag frem til en sejrrig landstingsdom i 1747. Under appel til højesteret, der stadig blev udsat, søgte kronen at tvinge de genstridige bønder til underkastelse. Ved ryttergodsauktionen i 1764 stod sagen stadig hen i det uvisse, og bønderne benyttede da lejligheden til at købe sig fuld ejendomsret. Gaardene blev udbudt enkeltvis, og der skulde bydes pr. td. hartkorn; alle besidderne fik hammerslag til priser, der varierede fra 120 til 400 rdl. pr. td. Men nu opstod der en ny strid med Rentekammeret, idet dette krævede betaling for hele tilliggendet, mens bønderne kun vilde betale for den hartkornstakst, som herligheden beløb sig til. Den satte de første til $\frac{1}{4}$, men tilbød senere at regne sig i en ringere selvejerkategori og betale halvdelen. Resultatet blev et forlig, hvor Rentekammeret kvittede $\frac{1}{4}$ af købesummen. Efter hele sagens natur og den jævnhøje pris med simpelt fæstegods kan der ikke være tvivl om, at bønderne havde ret, og at kronen havde været ubillig.

2. Prisdannelsen. Vil man forstaa de psykologiske forhold omkring selvejekobene, udgør en bestemmelse af prisdannelsens faktorer en meget vigtig forudsætning. Men disse uafklarede forhold har forf. kun gjort lidt for at oplyse. Det sker alene med nogle bemærkninger i anledning af regeringens overvejelser fra 1846 om statsstøtte til oprettelse af kreditforeninger til fremme af selvejet (s. 94 ff.). Her udtrykker Danske Kancelli ganske givet noget fundamentalt, naar det hævder, at »en godsejer vil i almindelighed være villig til at sælge bondergodset til fæsterne for $\frac{2}{3}$ eller maaske endog $\frac{3}{5}$ af den værdi, dette gods vil have betragtet som selvejendom«. Det er ogsaa rigtigt, naar det hævdes, at denne lavere pris betød en fordel for bønderne. Men naar forf. derefter gaar over til at tale om »afslag« i prisen, som han mener snarere skyldes den ledsagende forenkling i godsadministrationen end de liberales forestillinger om en bondernes medejendomsret, glipper forstaaelsen.

Der er næppe grund til at opretholde mer eller mindre romantiske forestillinger om, at godsejerne bortsolgte fæstegodset til underpris. Det har heller ikke været kancelliets opfattelse, idet

bjerg bonders selvejendomsret 1745—47 (4 bd.) og 2 pakker Det bortsolgte fynske gods vedkommende 1764; jfr. Karl Rasmussen i Aarb. f. Hist. Samfund for Odense og Assens Amt. I, 128 ff.

det samtidig udtaler frygt for, at forbedrede laanemuligheder vil medføre en prisstigning, saa godsejerne vil »faa en for dem saare tjenlig lejlighed til at sælge bøndergodset til en pris . . . som let kunde give dem mere end den dobbelte indtægt af den, godset kunde give dem som fæstegods« (s. 94). Salg af fæstegods kunde altsaa skabe økonomisk gevinst for saavel godsejer som bonde. Det hænger sammen med, at det baand, som staten havde lagt paa fæstegodset, især ved forbudet mod afgiftsforhøjelse¹, havde skabt en forskel mellem afgifternes kapitalisationsværdi og værdien af jorden, naar den kunde disponeres frit, som det skete ved overgang til selveje². Det er værdien af den frigivne dispositionsret, der bestemmer grænserne for prisdannelsen, og det gælder ogsaa de ældre perioder, om end med visse modifikationer for de ældste godsauktioner, hvor bonderne paa lige fod med købere fra andre samfundsklasser skabte et marked med fuldkommen fri prisdannelse. Og det er denne samfundsbundne kapital, denne »guldkalv«, som de store jyske »godsslagtere« løste og dansede omkring paa Viborg snapsting ved aarhundredskiftet. Denne hektiske jordspekulation ofrer forf. med rette en fortjenstfuld omtale uden dog at forstaa dette prisdannelsens grundforhold.

Ulige større interesse knytter der sig til de mindre dramatiske, men langt talrigere selvejkøb i denne afgørende reformperiode. Atter bliver den brave Begtrups udsagn meget vejledende, selv om han tilsyneladende ikke forstaa den dybere økonomiske sammenhæng. Han dokumenterer for de forskellige landsdele prisvariationerne for de forskellige kategorier af jord, mest udførligt for Fyn (s. 36 f.). Bondehartkornet for gamle selvejergaarde sælges her til 800—1000 rdl. tonden, mens gods, der købes »for at sælge bonderne til sig selv« i de gode egne sættes til 3—350 rdl. mod 2—250 i de slettere egne, dog at prisen er 340—400 rdl., naar proprietærene sælger »fæstebonderne deres gaarde efter lejlighed«, og 5—600 rdl. ved fæsteledighed. Paa samme maade

¹ Kun i ringe grad berørt af forordn. af $\frac{5}{6}$ 1792 der tillod visse afgiftsforhøjelser, men alene i forbindelse med udskiftning og kun efter mindelig overenskomst med fæsterne. Bestemmelsens betydninger overvurderet af Hans Jensen i Dansk Jordpolitik I, s. 182 ff.

² Dette forhold forstod man ogsaa udmærket i samtiden. Det kommer fx. klart til orde i et brev fra grev Frijs-Frijsenborg i 1844 til godsejer Carlsen paa Gl. Kogegaard, hvor det hedder: »De Liberale vil node grundejerne til at forvandle deres fæste-ejendom til capitaler for at lyksaliggjøre bondestanden. De sige, at grundejerne faaar een større indtægt, og bonden mere raadighed over grunden ved at blive selvejer. Første er rigtigt, for øjeblikket . . . (Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne nr. 650).

nævnes for Sjælland (s. 27), at der for en gammel selvejergaard »gives efter dens størrelse og godhed 2, 3, —6000 rdl., naar der for en fæstegaard gives 1000—2000 rdl.«.

Denne prisforskel ser Begtrup dog alene som »et talende bevis paa bondens og agerdyrkningens bedre tilstand« under selveje end under fæste. Alligevel viser han klart den store betydning af forskellen mellem kapitalisationsværdien af fæstegodsets afgifter og den frigjorte kapitalværdi. Paa den ene side fremholder han, at »overalt, hvor bønderne har købt deres gaarde, har de med hensyn til gaardens virkelige værd faaet den til meget billig pris«¹, og der anføres talrige eksempler fra hele landet paa, at den umiddelbart efter sælges til den dobbelte eller tredobbelte pris. Paa den anden side var han heller ikke blind for, at købesummen kunde give godsejeren højere forrentning end afgifterne hidtil. Fra Vendsyssel nævnes det og dokumenteres ved eksempler, hvorledes fæstegaarden ofte sælges til bonden »langt over landgildens og hoveriets værd«, og hvorledes de professionelle herregaardsslagtere havde midler til at faa fæsterne til at give en købesum, hvis forrentning »overstiger indtægten eller jorbogsafgiften ofte til det 3, 4, 5, 6 dobbelte« (Jylland s. 431, 429), selv naar godsejeren »ej kan faa bonden til at købe eller og bonden byder en spotpenge«. Tydeligst kommer denne dobbelthed til orde ved det vestjyske Ryhave, hvor Begtrup drager følgende almene konklusion (s. 22): »Saa meget er vist og erfaringen kan bevise, at uagtet bonden ved at købe sin jord betaler 2 à 3 gange højere renter end den afgift han forhen betalte til husbonden, saa forbedrer han dog sine vilkaar og svarer, hvad han bør, til rette tid. Aldrig har endnu een af de solgte bønder ytret det ønske at indtræde igen paa godset paa den forrige fod«.

Indenfor dette prisinterval mellem fæstejord og selvejejord, der frigjordes ved selve selvejekøbet, kunde talrige andre prisdannende faktorer gøre sig gældende. Ogsaa dem kender Begtrup. Naar han for Vendsyssel udtrykkelig nævner, at køberen fæster sin gaard »for den pris, der sættes ham overensstemmende med hans alder og jordens godhed« (s. 430), rører han sikkert ved et par af de vigtigste momenter. Bonden maatte betragte sin indfæstning som en slags forskud, og godsejeren tage hensyn til, hvornaar han kunde vente ny indfæstning. At der ogsaa maatte tages hensyn til egnens, jordloddens og bygningernes beskaffenhed er indlysende. Hist og her peges paa særlige indkomstmuligheder, der sætter prisen i vejret som nær beliggenhed ved køb-

¹ Citatet fra Sjælland (s. 27), men lignende udtalelser forekommer fra Fyn og Jylland.

stad og især besiddelse af skov. Endelig var prisen ogsaa meget følsom overfor det vekslende antal unge, der søgte jord, de varierende formuesforhold og den lokale adgang til at skaffe sig laan¹.

Det vil sikkert ikke være raadeligt at se helt bort fra irrationelle momenter som bondens modvillighed overfor det uvante og usikre paa den ene side og hans trang til selvstændighed eller ønske om at sikre gaarden for slægten paa den anden side, men den vel underrettede Begtrup har givetvis faaet fat i de vigtigste haandgribelige faktorer, og i kraft af sin udprægede respekt for realiteterne drukner han dem ikke i reformivrig teoretiseringen. I alle tilfælde indeholder Begtrups udtalelser meget frugtbare problemstillinger, som der havde været al grund til at tage standpunkt til i stedet for at overlade det til fremtidig forskning at verificere dem paa det samme konkrete arkivmateriale, som her er benyttet.

Paa baggrund af dette kompleks af prisdannende faktorer forstaar man nu bedre, at priserne maatte variere stærkt i forhold til hartkorn og afgifter, der tilmed var blevet fastlagt i en svunden fortid.

3. Tilbagebetalingerne. Undersøgelsen af *prioriteringsforholdene* udgør rygraden i første afdeling, og fremdragelsen af det store og mangesidige materiale og den indsigtfulde analyse af de skiftende former fortjener uforbeholden anerkendelse. Det dokumenteres for alle perioder, at de nye selvejere ofte havde prioriteter til op over skorstenen, og det fremholdes desuden stadig, at mange af de sekundære, private og lejlighedsvis laan blandt slægt og venner (»nabolaan«) slet ikke blev tinglyst, saa prioriteringen faktisk har været mere tyngende, end skøde- og panteprotokollerne angiver. For øvrigt havde det vel været muligt at faa en forestilling om betydningen af disse ikke-tinglyste laan ved stikprøver i skifteprotokollerne.

Derimod er tilbagebetalingen af laanene, som efter min mening maatte være et hovedpunkt for problemstillingen, baade for samspillet mellem selvejkøb og for rede penges fremmarch og for selvejerens afhængighed af kreditorerne, meget fragmentarisk behandlet. Materialet omfatter kun eet gods, atter fra slut-

¹ Om den fynske bonde hedder det, at han »betaler jorden efter den herskende større eller mindre formuenhed i bondestanden og den begærlighed, hvormed jord søges. Naar en fynsk bondekarl kober eller og fæster en gaard eller et hus med jord, da kobes eller fæstes samme til en pris, som stemmer overens med hans formue. Bondekarlen regner ej efter, hvad han skal give for ejendommen, men han ser blot paa den sum, han skal forrente« (s. 38).

perioden, nemlig Voergaard, fra hvis godsregnskaber der meddeles tabeller over selvejekøbene fra 1840erne og 1860erne (s. 101 f. og 106). De viser, at afviklingen varierede fra 1 til 13 aar, men saaledes at 1 og 2 aar forekommer hyppigst (gmsn. ca. 3 og 3½ aar). Forf. noterer lakonisk, at »restkøbesummerne er blevet afdraget over et vist — i reglen kort — aaremaal«, men giver slet ikke svar paa vore spørgsmaal om, hvorvidt der er tale om noget alment eller specielt, eller hvordan det i det hele taget har været muligt at amortisere paa saa kort tid.

Fra den store reformperiode kender Begtrup typen og meddeler netop for Vendsyssel, at godsslagerne dér lovede de nye selvejere, »at pengene skal blive staaende, men ej hvor længe, dog sædvanlig 4 aar«. Forholdet kan ogsaa dokumenteres med eksempler fra konkret arkivmateriale, bl. a. fra den kongelige kreditkasse. Saaledes laante fæstebønderne under Voldborg gods i Hee, No og Ølstrup sogne i 1793 14.149 rdl. »for at tilkøbe sig hovedgaarden Voldborg for at udparcellere samme«, og det oplyses, at de allerede i 1795 betalte de 4000 rdl. tilbage, resten i 1797 — altsaa paa 4 aar ialt¹.

Kreditkassens tidligere nævnte »Konto over udlaan 1786—1799« giver ogsaa gode oplysninger om laanenes afvikling, og ofte meddeles aaret for restsummens betaling. Vi finder flere eksempler paa de helt korte laan, men den almindeligste praksis er smaa afdrag gennem en længere periode, vist oftest 10—20 aar. Her har vi altsaa en ganske anden type: det offentlige laan, der kunde vente, mens man koncentrerede sig om at bringe eventuelle mere tyngende private laan ud af verden.

En tredje type forekom ogsaa, nemlig godsejerens uopsigelige sælgerprioriteter, der blev afdraget over meget lange perioder, hvis de overhovedet blev afdraget. Da grev Trampe i 1799 udparcellerede Løgismose paa Fyn, købte Strærup by sig selv til en ret høj pris, men til gengæld lod greven hele købesummen blive staaende fast. Og i hvert fald een af bønderne lod laanet staa til 1812 og præsterede da paa een gang hele betalingen for sin gaard, nemlig fire fjerdinge smør². Lignende solstraalefortællinger om bønder, der under statsbankerotten befriede sig for deres gamle prioriteter fra købet til selvejendom, træffer man rundt om i landet. Der er ingen tvivl om, at denne laanetype har haft en vis udbredelse, fortrinsvis i forholdet mellem den nye selvejer og det gamle herskab, og det er i den slags forhold man maa søge den latente fare for, at det gamle godssystemets patriarkalske for-

¹ Den kgl. Kreditkasses Danske Kopibog 1798 s. 60.

² Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amt. I. 488.

mynderskab skulde erstattes af en ikke mindre trykkende økonomisk afhængighed.

Der er sikkert ogsaa andre typer. S. 73 omtales det, hvorledes de jyske herregaardsslagtere »afhændede een vare, bøndergaarde, mod en anden, obligationer«, og hvorledes »disse obligationer hurtigt fandt nye ejermænd«, »saaledes at det sidste baand mellem godsejere og deres tidligere fæstere blev brudt«. Denne konklusion er rigtig. Her blev bonden virkelig kastet ud i selvstændigheden, ofte mod eget ønske. Men det er jo ikke ved denne form for overgang til selveje, vi venter bøndernes afhængighed fortsat, men der, hvor godsejeren afhændede sit fæstegods ved mindelig overenskomst med bønderne og selv blev siddende paa hovedgaarden.

Det er rigtigt, at kvartprocentskatten i 1809 viser en saa stor spredning af laanene, at de gamle godsejere ikke i stort tal kan have etableret sig i en magtfuld kreditorstilling. Men der er andre momenter i denne løsgørelsesproces, som fortjente omtale. Det er forkert at slutte historien der, hvor fæsteren faar sit skøde og giver kreditor obligationer — ligesom eventyrene slutter med brylluppet, »og de levede lykkeligt sammen indtil deres dages ende«. Vi maa i alle tilfælde betragte selvejets historie efter købet og spørge: hvordan reagerede de nye selvejere? Her skal vi indskrænke os til en enkelt side.

4. Udparcelleringen. En del af forklaringen paa den overraskende hurtige amortisering ligger selvfølgelig i de gunstige landbrugskonjunkturer under den store selvejekøbsperiode og i inflationen, saaledes som det lejlighedsvis er anført (s. 162 og 164). Andet bunder i udskiftning, udflytning og de store driftsreformer, som de nye selvejere i særlig grad forstod at drage sig til nytte. Disse forhold kan forklare de jævne afviklinger over et længere aaremaal. Men hvordan gik det til, at saa mange bønder kunde gøre sig gældfri paa saa kort tid som 1, 2, 3 eller 4 aar? Vi staar her overfor det vigtige fænomen, som forf. næppe tangerer, skønt det optog alle samtidige saa meget: udparcelleringen, der atter er nøje forbundet med fæstejordens bundne merværdi, der frigaves ved selvejekøbet.

Endnu en gang lønner det sig at ty til den guldgrube af oplysninger, der indeholdes i Begtrup's beskrivelser. Vi ser her bort fra godsslagternes udstykninger, som Begtrup selvfølgelig ogsaa kender, og holder os alene til bøndernes egne udparcelleringer, det vil sige opdeling af bondegaarde i flere brug eller frasalg af mindre lodder til husmænd. Nogle faa eksempler er tilstrækkelig til at give hele billedet. Om udstykningen af Marienlund i Lunde herred paa Fyn hedder det (s. 278): »Den nye selvejer, som ej

kan udrede renten ved at beholde hele gaarden samlet, sælger smaa lodder til den høje pris, at han selv sidder tilbage med den halve gaard næsten gældfri«. Og for Fravdegaard i Aasum herred oplyses, at fæsterne købte »for en meget lav pris, omtrent 150 rdl. pr. tønde hartkorn«, mens prisen ved udparcelleringen til huslodder steg til »4—5—600 rdl. efter jordens godhed og beliggenhed« (s. 309 og 313). For Ringkøbing amt anføres (s. 27, 23): »Vindesygge og vanskeligheder for bonden at erholde penge til laans i sin gaard med flere aarsager har befordret bøndergaardenes udparcellering«, og »naar en eller anden igen sælger eller udparcellerer sin gaard, faar han altid igen det dobbelte eller tredobbelte mod hvad han selv har givet«. De gamle selvejere i de midtfynske skovegne var ikke de eneste, der »fandt skov nok paa jorden til at afbetale deres gæld« (s. 41 f.), hvad enten de som her kunde nøjes med at hugge skoven og sælge tommer og ved, eller de som andetsteds maatte afhænde smaalodder af den saa eftertragtede skov.

Denne udparcellering kendes ogsaa fra selvejerne paa de gamle ryttergodsdistrikter, og overalt kan den belyses med konkrete eksempler. Ved udparcelleringen af Løjtved i Svendborg amt 1800 erhvervede de 19 fæstere i Steenstrup og de 13 i nabobyen Lunde sig selvejendom; af disse var der i 1809 udskilt henholdsvis 34 og 25 parcellister. Ved ryttergodsauktionen 1764 rummede landsbyen Brylle i Odense amt 32 familier, nemlig 25 gaarde og 7 huse. I begyndelsen af 19. aarh. var der ganske vist kun 17 gaarde i selve byen, men til gengæld foruden to bolsteder 16 huse med jord og 14 uden jord, altsaa ialt 49 familier. Samtidig var 7 gaarde udflyttet, og alene paa den enes jorder levede der da 16 familier, mest husmænd, og endelig var der af to tidligere næsten udyrkede bymarker fremstaaet en hel ny Landsby, Radby, med praktisk talt samme antal familier som den gamle moderby, nemlig 4 gaarde, 16 bolsteder, 22 huse med plov og 5 jordløse huse¹.

Der er ikke her tale om outrerede undtagelsestilfælde. Fra lokalhistoriens sognebeskrivelser kunde man blive ved landsby for landsby. For Sjælland, hvor bevægelsen sikkert var svagest, regner Fridlev Skrubbeltrang med, at husmændenes antal forøgedes med 25 % alene i aarene fra 1787 til 1801², og naar man saa erindrer sig, at denne vækst fortrinsvis koncentrerede sig om selvejerlandsbyerne, faar man en forestilling om bevægelsens udbredthed og omfang. Denne udparcellering med den revolutionerende vækst og sprængningen af det gamle landsbysamfund har ogsaa været en mægtig medvirkende aarsag til, at den nye selv-

¹ Aarb. f. Hist. Samf. for Odense og Assens Amt. I 203 f, 207.

² Husmand og Inderste, 69.

ejer kunde befri sig for den gamle herremands formynderskab og undgaa afhængighed af nye kreditorer, direkte derved at saa mange omgaaende frigjorde sig for de trykkende prioriteter, og indirekte ved at denne mulighed hindrede laangiveren i at udnytte sin kreditorstilling til at skaffe sig magt over bonden. Selvejet er ikke blot blevet financieret af statens kredit og ogede seddeludstedelse og de private spekulanter's transaktioner, men ogsaa ved at talrige smaa spareskillinger er blevet trukket frem af hoeskafterne og sat direkte ind i frigørelsesprocessen og gjort produktive.

Men udviklingen havde ogsaa sin revers, idet den fremkaldte en mægtig kløft mellem gaardmænd og husmænd. I »Husmand og Inderste« har dr. Skrubbeltang vist, hvorledes alle kategorier i godsvældets tid udgjorde en stor og ussel fællesgruppe af almue, og hvorledes der var en ustandselig cirkulation mellem gaardmændenes og husmændenes klasse. Nu udnyttede gaardmanden situationen. Han købte sin gaard til den relativt billige pris for fæstejord, indkasserede gevinsten af værdiforøgelsen og overlod paa skrappe vilkaar de daarlige udlodder til husmænd, ofte leje-husmænd, der kom i fuldstændig afhængighed af ham, som han skulde tjene med arbejde til betaling af renter eller afgifter samt hjælp til pløjning¹. Han blev husmandens formynder, udstyret med husbondsret. I de mindre forhold overtog han herremandens rolle og blev ofte en nok saa streng herre, og først sent — i vort aarhundrede — er denne bondens patriarkalisme over husmænd og landarbejdere, som vi kender det fra Henrik Pontoppidan og bondeforfatterne fra omkring aarhundredskiftet, bragt til ophør.

IV.

Der er mange andre punkter i afhandlingen, der kunde være grund til at fremdrage. Noget af det mest værdifulde er rede-gørelsen for de fattige aar efter statsbankerotten. Her paavises en ganske interessant retrograd bevægelse, der ikke alene betyder en tilbagegang i retning af naturaløkonomi, ogsaa med hensyn til

¹ Udstykningen til husmænd skete ikke blot som salg, men ogsaa som bortleje eller bortforpagtning paa korte aaremaal, hvor bonden dog havde været sikret livsfæste. Paradigmaet for disse giver Begtrup for Hindema i Vinding herred (s. 365): »Nogle af disse nye selvejere lejer af deres gaardes grund visse tonder land for 3—4 rdl. aarlig paa 5—7 aar til inderster eller husmænd«. Som eksempel nævnes, at »bonden kunde efter sin indkøbspris ej siges at give mere end 6—7 mark af tonde land i rente, og nu faar han for det sletteste 16 mark i forpagtning og tager altsaa af sit udlod en rigelig hjælp til de aarlige renter«.

skatter og afgifter (specielt tiende), men ogsaa en stramning i betingelserne for selvejekøb, naar saadanne endelig fandt sted. I en periode, hvor saa mange gik fra gaardene, vilde kreditor sikre sig, hvis laaneren ikke opfyldte sine forpligtelser. Trods lovens krav om at vente aar og dag, forbeholdt han sig nu ofte ret til umiddelbar realisation af overtaget pantegods, og han sikrede sig ikke blot pant i jorden, men ogsaa i besætning, inventar og indbo — eller endog i alt, som han »ejer eller ejendes vorder«, som en gængs formel nu foreskriver (s. 86 ff.). Saadanne krav kendes ikke fra reformperioden.

Som indledning til selvejekøbene fra slutningen af 30erne redegøres der for drøftelserne om oprettelsen af kreditforeninger, især Bergsøes initiativ og regeringens stadige tøven af frygt for, at inflation og krak skulde følge efter som ved aarhundredskiftet. Mindre gøres der ud af landboernes egne tanker og overvejelser, skønt de dog maatte være af større interesse i denne sammenhæng. Justitsraad Nyegaards initiativ paa stænderforsamlingen i Viborg 1836 behandles kun ved et kort referat af det officielle forløb (s. 90 f.). Men det var ikke det eneste tegn paa godsejernes interesse. Saa tidligt som i 1819 fremkom sjællandske godsejere med et projekt, der aaret efter fik kgl. konfirmation¹, og gennem bondeagitatoren Rasmus Sørensen faar vi besked om et tilsvarende forsøg af laalandske godsejere og proprietærer, der strandede »paa bondernes uvidenhed og fordomme«². Der havde været god grund til at søge dem nærmere oplyst. Til slut omtales Rasmus Sorensens laaneforeningsprojekter, men kort og affejende. Lad være at hans plan var løs og uklar, men hans tanker er dog et bedre udtryk for, hvad der bevægede sig indenfor den vaagne del af bondestanden end embedsmandsskrifter og kancelliovervejelser³. Rasmus Sorensens breve, nu udgivet i »Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne«, er i det hele en fundgrube, naar det gælder bondepsykologi, ogsaa i indstillingen til formynderskab kontra selvstændighed⁴.

Værdifuld er ogsaa paavisningen af de talrige nyoprettede

¹ Kun omtalt i referat af regeringens afvisende resolution fra 1839 (s. 93).

² Brev til lensgreve F. M. Knuth 24. febr. 1843 (Danske politiske Breve fra 1830erne til 1840erne II nr. 513).

³ R. S.s planer gaar længere tilbage end til den omtalte artikel i »Almuevennen« i 1845 (s. 108). Ifølge brev af 1844 ³/₁ har han i hvert fald ladet indbydelser til en laaneforening cirkulere paa sin hjemegn allerede i 1843 (Danske pol. Breve nr. 541; jfr. ovennævnte brev af 1843 ²⁴/₂).

⁴ Meget oplysende er et referat af en debat om selveje kontra fæste ved et møde i Kundby i Ods herred 1844 (brev nr. 554).

sparekassers tilbageholdenhed, naar det gjaldt finansiering af selvejekøb. Som et af de ældste eksempler nævnes Holbæk Amts Sparekasses hjælp til de fæstere, der i 1846 købte sig selveje af Holbæk Slots ladegaard (s. 103). Her kunde det dog passende være oplyst, at det ikke var noget tilfælde, at sparekassernes initiativ startede her. Under bondevennen Asmund Gleerups energiske, fordomsfri og realistiske ledelse var Holbæk amt ganske givet det mest fremskredne amt indenfor bondebevægelsen.

De fremførte anker om en for snæver afgrænsning af problembehandlingen og en ufuldkommen dokumentation af tabelmaterialet opvejes dog af bogens mange fortjenester. Allerede emnevalget vidner om en fin historisk forstaaelse, og det indgaaende kendskab til kildematerialet, der er udvalgt med stor skønsomhed, giver et fast grundlag for mange forstandige vurderinger. Særlig fortjenstfuld er den faste og overbevisende opfattelse af hele udviklingsforløbet, der navnlig kommer til orde i slutningskapitlet, hvor alle traade samles i en smuk syntese, overlegen, valafbalanceret og fornuftig. Denne slutning er en perle i form og indhold. Den røber den fine kender af bondens psykologi.

Afhandlingen er kun en torso af den store opgave, forf. har sat sig, nemlig at skildre den stavnsbundne fæstebondes forvandling til selvejende andelsbonde og moderne bedriftsherre. Vi ser med forventning hen til fortsættelsen.

Aksel E. Christensen.

Nyt fra historisk Videnskab.

Natten mellem d. 25. og 26. Maj bortreves Nationalmuseets Direktør Dr. Poul Nørlund af en Hjertelammelse. Selvom han i nogen Tid havde været underkastet en delvis ambulant Hospitalsbehandling, virkede hans pludselige Bortgang overmaade stærkt, ikke mindst da paa hans Medarbejdere paa Museet, hvor han under et Besøg Dagen i Forvejen havde virket glad og frisk. Den stod som noget ubegribeligt og meningsløst, og alle følte, at de i ham ikke blot havde mistet den maaltbevidste, idérige Direktør og den fremragende Videnskabsmand, men ogsaa en Chef, der omfattede sit efterhaanden talrige Personale med aldrig svigtende Velvilje og ikke var bange for at give de unge »lang Line«, naar han syntes, de fortjente det.

Han var født d. 4. Novbr. 1888 i Slagelse og blev 1906 Student fra Sorø. Allerede i Skolen var hans historiske Interesse bleven vakt, og han begyndte straks at forberede sig til en Magisterkonferens i dette Fag særlig under Vejledning af Kr. Erslev, hvis Nekrolog han skrev i *Hisl. Tidsskr.* 10. R. I, 210—14, og J. A. Fridericia, hvem han — med Rette — satte meget højt.

Trods disse fremragende Lærere synes han dog, efter hvad han skrev i sit Doktorvita, ikke at have hørt til dem, der »blev Studenter i den rette Tid«. Studentersamfundet, i hvis Lørdagsaftener han tog ivrig Del, var ved at slumre ind, og »en banal Bourgeoisitone« var for at bruge hans egne Ord »raadende i den akademiske Verden«. En god Modgift herimod fandt han dog i en Kres af fremragende unge Videnskabsmænd, i hvilken han ganske naturlig gled ind, takket være, Broderen Matematikeren Niels Erik og Svogeren Niels Bohr. Omgangen med dem gav ham ikke blot et videre Udsyn, end det der vanlig falder i en Students Lod, men gjorde det tillige klart for ham, at han vilde gaa den videnskabelige Vej. Samme Aar, som han tog sin Konferens (1912), knyttedes han til Nationalmuseets 2. Afd. som Medhjælper, men med hans faste Ansættelse trak det i Lang-

drag. Dels skyldtes dette interne Forhold, dels en længere Udenlandsrejse 1913—14, hvor han i Wien studerede Historie og Kunsthistorie, samt en langvarig Indkaldelse til Sikringsstyrken under den første Verdenskrig. Først 1917 blev han Underinspektør (Inspektør II) og saa sent som 1933 Inspektør I. Men derefter gik det rask fremad, idet han allerede i 1938, en Maanedstid efter Indvielsen af Museets Nybygning, blev dets Direktør.

Museumsstillingen var fra først af nærmest tænkt som et Levebrød, men det kom til at gaa ganske anderledes. I sit Doktorvita fremhæver han, at det var Samfundets Udvikling og Kulturhistorien i videste Forstand, der særlig fængslede ham. Hans første videnskabelige Arbejde, den for Sprog- og Litteraturselskabet 1913—19 foretagne Udgivelse af et af vore betydeligste sproglige Mindesmærker fra 16. Aarh., den gamle Biskop Hans Mogensens Oversættelse af Philippe de Commines Memoirer (1574), faldt ganske vist udenfor denne Linje, men ellers fulgte han trolig den Vej, han selv havde udstukket, lad saa være at det efterhaanden blev Middelalderens Arkæologi og Kunsthistorie, altsaa Kulturhistorien i allervideste Forstand, der tog ham fangen. Hans rent historiske Arbejder er kun faa i Tal. Først og fremmest hans Disputats *Det romerske Slavesamfund under Afvikling* (1919), hvor Eftertrykket vist maa lægges paa Titlens Slutning. Oldtidens Slavehold rekrutteredes jo væsentlig gennem Krig, men Imperiets Udvikling og den deraf følgende »*pax romana*« nødvendiggjorde en Overgang til andre Samfundsforhold. Dernæst hans Bidrag til den store Sorobog, i hvis 1. Bd. (1925) han har givet en fortrinlig Oversigt over »*Klostret og dets Gods*« lige til dets sidste Dage efter Reformationen. Som en Slags Fortsættelse af Klosters Godshistorie fremkom hans Afhandling »*Jorddrotter paa Valdemarstiden*« i det af Historisk Forening udgivne, af ham redigerede Festskrift til Kr. Erslev (1927), der atter affødte en Afhandling i Hist. Tidsskr. (9. Rk. VI.), hvori han hævder en fra Arup afvigende Opfattelse af Hovedkilden til de to foregaaende Afhandlinger: Sorø-Gavebogen. I denne Forbindelse bør nævnes, at han var Medlem af Foreningens Bestyrelse 1924—33, i hvilket Aar han blev Sekretær i Det kgl. nord. Oldskrift-Selskab, hvis »Aarbøger« han redigerede indtil 1938.

Som vi senere skal se, gav han aldrig helt Slip paa Historien, men hans Hovedvirksomhed og væsentlige Produktion ligger dog, som alt nævnt, paa andre Felter: Middelalderens Arkæologi og Kunsthistorie. Det første er navnlig koncentreret om to saa fjærnt fra hinanden liggende Steder som Grønland og Trelleborg tæt ved hans Fødeby.

Vel var det Kommissionen til Undersøgelse af Grønland, der i Forbindelse med Museet 1921 udsendte Nørlund til Grønland, hvor han ikke blot tjente sine første Sporer, men med ét Slag kom til at staa i første Række. Men det var ham selv, der gav Stødet hertil. Fra den af Havet stærkt truede Kirkegaard ved Ikigait, Nordboernes Herjolfsnæs tæt Nord for Kap Farvel og en af deres vigtigste Anløbshavne, var der fra Tid til anden bleven indsendt Tøjstumper til Museet, og han gik derfor ud fra, at her maatte være mere at finde. Begyndelsen var lidet lovende, men da man naaede ned til det sommerfrosne Jordlag, der kun lod sig optø fra Dag til Dag, ændredes Billedet. Ganske vist fandt han ikke, som det hed i amerikanske Blade, selve Grønlands Opdager Erik den rødes Lig, men det der var bedre. Paa en vidunderlig Maade havde den haardtfrøse Jord som en Slags Frigidaire nemlig bevaret ikke blot Kisterne, men ogsaa Skeletterne og de Dragter, i hvilke de døde var jordfæstede. Gennem to Maanedes ihærdigt Arbejde lykkedes det ham fra den isplørede Jord at fremdrage en Række Tøjbytter, der efter et mojsommeligt Arbejde paa Museets Konserveringsanstalt afslørede sig som Mands- og Kvinde- dragter fra Tiaarene før og efter 1400, snart sagt de eneste middelalderlige Dagligdagsdragter, der kendtes. De viste, at de gamle Nordboer ikke havde været skindklædte som Eskimoerne, men fulgt godt med i de europæiske Moder, og en enkelt høj, spids-pullet, saak. burgundisk Hue fra Tiden o. 1500 godtgjorde, at de havde bevaret Forbindelsen med Evropa længe efter det Aar (1410), man hidtil efter skriftlige Kilder havde betragtet som Sejladsens Ophør. Ekspeditionens Resultater blev offentliggjort i »Meddelelser om Grønland« Bd. LXVII, hvor han i *Buried Norsemen at Herjolfsnes* gjorde Rede for selve Undersøgelsen og det arkæologiske Materiale, først og fremmest naturligtvis Dragterne, medens Finnur Jónsson tolkede de talrige fundne Runeindskrifter, og Professor anat. Fr. C. C. Hansen behandlede Skeletmaterialet, der giver et saa gribende Billede af en paa Grund at Underernæring — vel ogsaa Indgifte — til Undergang viet Slægt.

De gode Resultater gav ham Blod paa Tandem, og i de følgende Aar foretog han hele tre Ekspeditioner til Grønland. I 1926, da han selv var bleven Medlem af Kommissionen, gjaldt det Bispesædet i Gardar. Sammen med Aage Roussel udgravede han saavel Kirken som Bispegaardens vidtstrakte Kompleks. I den efter Forholdene anselige Kirke fremdrog han i et af Korets Sidekapeller en velbevaret Bispegrav fra o. 1200, hvor den afdøde Prælat, som sig hor og bor, var jordfæstet med Ring og Stav. I 1932 undersøgte han sammen med den svenske Arkæolog Dr. Mårten

Stenberger selve Erik den rødes Boplads Brattahlid, Grønlands verdslige Centrum, hvor Tinget holdtes, og Lagmanden havde hjemme. Resultatet af de to Gravninger blev ligeledes offentliggjort i »Meddelelserne« henholdsvis i Bd. 76 og 88 Nr. 1.

De hidtil omtalte Lokaliteter ligger alle i den gamle »Østerbygd«, men ogsaa den lidet udforskede »Vesterbygd« omkring Godthaab besøgte han og udgravede 1930 et Ruinkompleks ved Sandnes sammen med Roussel, der udgav det i Forbindelse med sine egne, senere foretagne Udgravninger i Nabolaget (»Meddelelser«, Bd. 88, Nr. 2), ligesom han i de følgende Aar videreførte Nørlunds Nordboundersøgelse. Samtlige disse Publikationer er paa Engelsk, men paa Dansk gav Nørlund saa at sige et Resumé af dem i »*De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende*« (1934), et Monster paa et populær-videnskabeligt Arbejde, der foruden paa et kritisk Udvalg af de ofte meget fantastiske skrevne Kilder bygger paa det arkæologiske Materiale, som først og fremmest han havde skaffet til Veje. Bogen har nydt den sjældne Ære ikke blot at blive oversat til Engelsk og Tysk, men ogsaa — til Grønlandsk.

Nævnes bør det ogsaa, at ind mellem Grønlandsrejserne deltog han 1928—29 efter Indbydelse fra Statens historiska Museum i Stockholm i dettes Undersøgelse af Massegravene paa Korsbetningen ved Visby, der rummer Ligene af de i Kampen mod Valdemar Atterdag 1361 faldne gotlandske Bønder.

Hans største Bedrift, der vandt ham evropæisk Ry som en af Tidens forende Arkæologer, er dog den mangeaarige Udgravning og Udforskning af Trelleborg (jfr. *Trelleborg* i Serien Nordiske Fortidsminder, 1948 og en s. A. udg., populær Vejleder i »Nationalmuseets blaa Bøger«). Heller ikke her var det Slumpen, der ledede ham. Vel var det en Tilfældighed, der 1934 gav Anledning til en Prøvegravning indenfor Borgens store, i det hele velbevarede Ringvold, men han var klar over, at der her maatte ligge en Bebyggelse. Han vilde finde den, og han fandt den, omend den artede sig anderledes, end han først havde tænkt. Vi, der kender Resultatet, forstaar godt, at han i en foreløbig Beretning i »Arbejdsmarken« (1938) skrev, »at det var en Aabenbaring, selv om det kun drejede sig om Huller i Jorden«. Ved hans geniale Skarpsyn lykkedes det ham at faa Orden i dette Kaos, og med den yderste Omhu udgravede han Stolpe- og Plankehuller og fremtryllede et Anlæg, der baade i sin Helhed og Enkelthed, de store, nærmest baadformede, tømrede Huse, stod som noget ganske nyt og ukendt og virkede dobbelt forbløffende ved den fuldendte matematiske Nøjagtighed, hvormed det var planlagt og udført. Ved

støbte Cementknopper markeredes Husene i Grønsværet, og for at give de Besøgende et Indtryk af dem opførtes der senere udenfor Udgravningsterrænet et af Arkitekt C. G. Schultz i naturlig Størrelse konstrueret »Modelhus«. Anlægget tolkede han sikkert med Rette som en Vikingelejr eller -kaserne, der efter de fundne Oldsager maatte henføres til Tiden omkring 1000, og hvis hele Format viste, at det maatte skyldes en Stormand, antagelig Kongen selv, altsaa Svend Tveskæg.

Samtidig med Middelalderens Arkæologi beskæftigede han sig ogsaa med dens Kunsthistorie, ialt væsentlig samlet om hans Yndlingsperiode, Valdemarstiden. Hans Hovedværk er her den smukke Bog »*Gyldne Altre*« (1926), de mærkelige, med forgyldte kobberdrevne Reliefplader smykkede romanske Alterprydelser, der i et saa forbløffende Antal er bevaret her i Norden. Af de 16, der kendes Evropa over, er Halvdelen danske. Selvom de som vor øvrige middelalderlige Kunst, hvis Højdepunkt de repræsenterer, er paavirkede af Udlandet, godtgør han, at de dog er hjemligt, nærmere bestemt jydsk Arbejde.

Ikke mindst var han interesseret i vore Kalkmalerier. I Erik Zahles »*Danmarks Malerkunst*« (1937, 3. Udg. 1947) gav han en kort, men instruktiv Oversigt over hele Materialet. I Mogens Clemmensens »*Ringsted Kirke*« (1927) behandlede han Kirkens Kalkmalerier, og sammen med Museets Kalkmalerikonserverator E. Lind, der tog sig af den tekniske Side af Sagen, udgav han 1944 *Danmarks romanske Kalkmalerier*. Det var ikke som Magnus-Petersens store Kalkmaleribog fra 1895 alene et Katalog, men samtidig en Syntese med Gennemgang af de enkelte Landsdeles ret forskelligt prægede Billeder, der kulminerer med de sjællandske, kolige og fornemme Malerier fra o. 1200, der synes paavirkede fra Lombardiet og virker saa ensartet, at de maa være udgaede fra et og samme Værksted, »Hvideslægtsens Malerskole«, som han, sikkert ikke helt galt, kalder det. Det vides, at han syslede med en Fortsættelse omfattende Gotiken, men udover det første Samlerarbejde var han næppe naaet. Derimod maa det her nævnes, at han sammen med Victor Hermansen redigerede *Soro Amt* (1936—38) i det af Museet udgivne store Inventarværk *Danmarks Kirker*, og i Bindene om Roskilde Domkirke behandlede dens Kalkmalerier og Korstole. Overhovedet skyldtes det i ikke ringe Grad ham og Chr. Axel Jensen, at dette Foretagende, hvortil Planen allerede var lagt før 1. Verdenskrig, i det hele taget blev ført ud i Livet,

For Arkæologen og Kunsthistorikeren bør Museumsmanden dog ikke glemmes. Thi Nørlund var en meget dygtig Museums-

mand. I Praksis viste han det ved den smukke og overskuelige Opstilling af Middelaldersamlingen i Nybygningen, der helt er hans Værk. Som Direktør stræbte han ivrig efter at sammensmelte Nationalmuseets talrige, ret heterogene og tidligere delvis selvstændige Afdelinger til en Enhed, sogte saa at sige at forvandle det fra et Statsforbund til en Forbundsstat. Men ikke mindst virkede han for at gennemføre det Populariseringsarbejde, der i det gamle, til Bristepunktet fyldte Hus kun kunde blive en Ønskedrom. Det var ham, der 1928 fik Idéen til Museets Aarskrift »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark«, hvortil han selv var en flittig Bidragyder. Og da det store nye Hus 10 Aar efter stod færdigt, slog han Dørene op paa vid Gab. For blot at nævne enkelte Træk gennemførte han saaledes gratis Omvisninger og Særudstillinger og startede de Onsdagsaften-Foredrag, der i høj Grad bidrog til at trække Folk til Huse. Her holdt han i Begyndelsen af Besættelsestiden sammen med sin Efterfølger Johs. Brøndsted den Række Forelæsninger *Seks Tværsnit af Danmarks Historie*, der 1941 udkom som Bog, og som ender med de for hans hele Holdning i denne onde Tid saa karakteristiske Ord: »Selv uden Vaaben er vi et Folk paa Vagt, vaagende over vor Arv fra Fortiden, vort Særpræg, vor Eksistens«. I god Overensstemmelse hermed blev han da ogsaa et virksomt Medlem af den aktive Modstandsbevægelse, og efter Krigen deltog han med Iver i det Arbejde, der udfoldedes af Unesco og dettes Underafdeling »Icom« [International Council of Museums], i en af hvis Komitéer han var Formand, ligesom han var Medlem af Præsidiat for Evropa-bevægelsens danske Raad. Selvom han i de sidste Par Aar ikke som tidligere var Leder af sin egen gamle Afdeling, vil man derfor kunne forstaa, at han med alle de Gøremaal, der fulgte med Direktørstillingen — Formand i »Det særlige Kirkesyn« og »Det særlige Bygningssyn« for blot at nævne de vigtigste — til det sidste var en haardt — til Tider utvivlsom for haardt — anspændt Mand. Men han hørte nu engang til den Type, der ikke kunde vige, »blot falde kunde han«. *M. Mackeprang.*

Da den svenske rigsarkivar Bertil Boëthius den 31. janr. 1950 fyldte 65 og hermed faldt for aldersgrænsen, hyldedes han af fagfæller bl. a. med løftet om et festskrift. Løftet indfries sidst på året 50 ved udgivelsen af det over 500 sider store værk: *Donum Boëthianum. Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertil Boëthius*. Betænker man B.s alsidige historiske virksomhed og

hans levende, rige personlighed, virker denne hyldest til ham som arkivmand måske lidt snæver. Men det er jo rigtigt nok, som det siges i skriftets »henvendelse«, at det svenske arkivvæsen har stået B.s hjerte nær. Allerede 1912 ansattes han i rigsarkivet, hvorfra han i 1930 gik over som chef for Stockholms stadsarkiv, for hvis nybygning i »Kungsklippan« han har en væsentlig del af æren. 1944 vendte han tilbage til rigsarkivet som dets chef og udarbejdede her forslag til en hårdt tiltrængt nybygning. En gennemførelse af disse forslag er dog endnu ikke sket.

Festskriftet, redigeret af arkivarerne Olof Jägerskiöld og Åke Kromnow, rummer henved 30 bidrag, ordnet alfabetisk efter forfatterne. Næppe alle bidrag kan dog vel siges at være »arkivvidenskabelige«. Det kan man f. eks. ikke kalde Leif Ljungbergs lille, interessante gennemgang af, hvad man i »Lyder van Vredens kämnärsräkenskaper 1517—1520« i Malmö stadsarkiv finder af oplysninger om Christiern II.s krigsforberedelser mod Sverige m. m. Heller ikke Stefan Söderlinds undersøgelse: »Till dateringen av kaniken Nils Sigvastssons rapport« hører derhen. Ernst Nygrens gode afhandling om »Kalvskinnskatten« vil jeg også mene falder udenfor det arkivvidenskabelige, selv om nogle af kalveskindene er brugt til pergamenter!

Men stort set omhandler bidragene arkivalske spørgsmål — af mere almindelig eller speciel interesse. Til den 1. gruppe, til hvilken jeg væsentlig holder mig, hører Daniel Almqvists: »Arkiven, tryckfrihetsförordningen och sekretesslagen« med dens interessante redegørelse for, at jo større krav der stilles til akternes offentlige tilgængelighed, jo mindre vigtigt indhold vil administrationen være tilbøjelig til at efterlade i disse. Almindelig arkivalsk interesse har endvidere afhandlinger som »Om gränsdragning mellan arkiv, museer och bibliotek« (Birger Stekzén), »Landsarkivens uppgifter. Några synpunkter« (Robert Swedlund) og »Om förbudet för statlig myndighet att avhända sig arkivalier« (Ingel Wadén). I denne sidste kommer forf. også ind på den altid intrikate »gallringsfrågan«, kassationsspørgsmålet. Almindelig interesse må desværre også afhandlingen »Arkiv under krig« (Nils H. Holmberg) siges at have. Betydningsfuld er Gustaf Fleetwoods forklaring på den af ham anvendte afstøbningsmetode: »En metod att avgjuta medeltida vaxsigill«, og om vigtigheden af arkivmandens kendskab til håndskrifter vidner Lars Sjödlins »Några skriftstudier i kammararkivets landskapshandlingar«.

Både arkivalsk og almindelig historisk interesse har flere af afhandlingerne. Således Tor Bergs: »Ludvig Manderströms efterlämnade papper«, hvilke i den senere tid også er udnyttede af

danske forskere (Aage Friis, Erik Møller). Endvidere Nils F. Holms »Konungens enskilda byrå och dess arkiv«, der omhandler en væsentlig bestanddel af det Bernadotteske familiearkiv. Heri indgår den historisk set ikke altfor betydningsfulde bunke henvendelser fra de såkaldte »hommageurer«, dette »sattyg«, som en af bureauets embedsmænd noget temperamentsfuldt kaldte disse personer, der opvartede kongen med gaver: bøger, musikstykker, opfindelser etc., og som honoreredes med »ordnar, medaljer och gracieusa rader«.

Med megen fornøjelse læser man også Herman Brulins redegørelse: »Ett registraturband på avvägar«, der omhandler den i Königsbergarkivet havnede kopibog fra 1626—27 over skrivelser, opsatte i det svenske cancelli. Emnet giver ham anledning til et par små digressioner, først om det latinske citat habent sua fata libelli, sidst om Königsbergarkivet, der under krigen flyttedes til Goslar, og om dets fremtidige opbevaringssted. Brulin stiller her krav om, at det på grund af dets betydning for den internationale forskning bør placeres et sted, hvor dets tilgængelighed er sikret. Sat sapienti, kan man vel føje til. — I forbindelse hermed skal jeg nævne, at man fra svensk side i sept. 50 lod mikro-fotografere dokumenter i Königsbergarkivet af interesse for Nordens, specielt Sveriges historie. Denne fotografering, som Lars Sjödin sendtes til Goslar for at besøge, har selvfølgelig betydning også for Danmark trods vor i rigsarkivet beroende samling af Königsbergske afskrifter. Det kan være rimeligt her at anføre det fra tysk side, ved afdøde arkivråd Erich Joachim og professor i Göttingen W. Hubatsch, i 1948—50 udgivne regestværk *Regesta Historico Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum*. 1198—1525.

Skønt *Donum Boëthianum* som anført indeholder flere afhandlinger af almen arkivteoretisk karakter, træffer man ingen sammenligninger med nordiske eller fremmede landes forhold. En dansk arkivmand vil naturligt under læsningen føle sig fristet til at sammenligne danske og svenske forhold. Her skal jeg kun gøre den bemærkning, at i forhold til den fra det svenske rigsarkiv udfoldede litterære virksomhed står det danske, hvis »meddelelser« standsede 1920, noget svagt. Til vort rigsarkivs kreditkonto hører dog de »Vejledende arkivregistraturer«, der i indledningerne indeholder adskilligt administrationshistorisk stof. Vi kan også henviser til de talrige arkivhistoriske oplysninger i 9. bd. af William Christensens repertorium, til P. A. Heibergs i rigsarkivet beroende utrykte fremstilling af Danske cancellis historie eller til oberst O. Kyhls smst. værende, endnu ufuldendte skildring af land-

etatens administration. Her må også erindres, at hverken arkiv- eller administrationshistorie hører til den mest eftertragtede læsning. At Donum Boëthianum er trykt i henvend 1000 eksemplarer, er ikke et bevis på det modsatte, men et bevis på sympati for det svenske rigsarkivs afgåede chef som arkivmand, historiker og menneske.

Holger Hjelholt.

Af langt mindre omfang end Donum Boëthianum er de ved landsarkivaren i Uppsala, Sten Engström, først på året 1950 udgivne *Arkivvetenskapliga Studier*. Også disse er en hyldest til en arkivmand, forgængeren Josef Sandström (d. 1950), der i 47 fyldte 65 og fik studierne overleverede som maskinskrevet bog. De nu trykte studier, hvis titel forekommer for vid, indeholder 7 afhandlinger, hvoraf Engströms »Det s.k. allmänna arkiv-schemat och de lokala arkiven« har mere almindelig karakter. De øvrige behandler emner fra landsarkivets område. Således Ernst Nygrens »Arkivinspektioner i Uppland enligt 1630 års memorial för riksens antikvarier«, hvor vi hører om antikvarerne Aschaneus og Rhezelius' virksomhed for indsamling og afskrivning af gamle dokumenter m. m., og Olof Svenonius' »Handlingar rörande in-kvartering vid urtima riksdagen i Örebro 1810«, den rigsdag, der valgte Bernadotte til Sveriges tronfølger.

H. H.-I.

Hvor righoldigt Videnskabernes Selskabs Arkiv er, faar man et levende Indtryk af gennem Asger Lomholts Værk *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742—1942. Samlinger til Selskabets Historie*, hvoraf det afsluttende Bind II er udkommet 1950. Skont hele Værket er paa over 1200 Kvartsider, rummer det dog ikke alt det fremdragne og bearbejdede Materiale, da det af økonomiske Grunde har været nødvendigt at undlade Trykning af visse Partier, der nu henligger i Manuskript i Selskabets Arkiv til Raadighed for fremtidige Studier. Til disse Partier hører ogsaa en fuldstændig Fortegnelse over alle Selskabets Prisoppgaver, som man, hvis der ikke havde været pæknære Hindringer, kunde ønske offentliggjort for at se Emnernes Skiften afspejle de forskellige Videnskabers Udviklingsgang gennem to Aarhundreder.

Angaaende Planen for Asger Lomholts overordentlig flittige og omhyggelige Arbejde henvises iøvrigt til Anmeldelsen af Bind I (10. R. VI. S. 584 f.). Det her foreliggende Bind indledes med to

store Afsnit om Selskabets Publikationer og dets Deltagelse i internationalt Samarbejde, derefter behandles Prisopgaver, Understøttelser, Pengevæsen, Sekretariat, Arkiv og Bibliotek, Møder, Lokaler og Inventar, de to sidste Afsnit smukt illustreret. Bindet afsluttes med praktisk indrettede Sag- og Personregistre til hele Værket.

Publikationernes Historie rummer, ligesom Afsnittet om Understøttelser, interessante Oplysninger til forskellige Værkers Historie og skildrer tillige, hvor træls og langsommeligt det har været at naa frem til en fornuftig Ordning af Spørgsmaalet om Anvendelse af fremmede Sprog. Lærerig er Fremstillingen af første Verdenskrigs ødeleggende Følger for det videnskabelige Samarbejde og af den Modstand, der mødte de Neutrales Forsøg paa at faa dette genoptaget. Synes Resultatet af alle Anstrengelserne kun ringe, har man dog fra dansk Videnskabs Side Grund til at glæde sig over de Bestræbelser, der dengang blev udfoldet herhjemme, eftersom Rask-Ørsted-Fondets Oprettelse er en Udløber deraf.

Asger Lomholts Fremstilling er overalt, som det stemmer med Værkets Plan, velgørende objektiv. Her er absolut ingen banal Festskrift-Panegyrik og intet Forsøg paa at besmykke pinlige Episoder (som fx. Schopenhauers forkastede Prisbesvarelse) eller paa at skjule, at alt indenfor Selskabets Kres ikke har været lutter Fordragelighed. Naar der undertiden faldt haarde Ord, var det ikke blot om Videnskab, men ogsaa om mere ordinære Sager. I Slutningskapitlet om Inventar, hvor man ikke venter større Affekter, er det ikke blot lige ved at komme til Proces om Selskabets gamle Stole, men i samme Kapitel træffer man desuden de voldsomste Udtryk om en herskesyg Præsident anvendt af et impulsivt Medlem, der ogsaa nok havde Smag for Magtens Sødme, og det, hvorom Kampen drejer sig er, hvordan de nye Stole og Borde skal staa i Mødesalen. Man er Asger Lomholt taknemlig for, at han ikke har forholdt os dette lille Bataillemaleri i sine Samlinger til det ærværdige Selskabs Historie. *R. Paulli.*

Arkivar dr. Erik Kroman, der varetager undervisningen ved Københavns universitet i palæografi — om end noget karrigt uden lektortitel — har gennem det danske Sprog- og Litteraturselskab udsendt et palæografisk atlas over *Middelalderlig Skrift* beregnet til undervisningsbrug og selvstudium. I et land af Danmarks størrelse kan vi ikke i samme udstrækning som i de store

kulturlande dække de historiske hjælpevidenskaber med specialister. Godt, at vi har en saadan paa dette felt; thi palæografien taaler ingen diletantisme. Allerede tidligere foreligger fra dr. Kromans haand *Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nuliden*, der udsendtes af dansk historisk Fællesforening 1943, medens de af samme 1940 udsendte *Skriptprover fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarh.* var redigeret af overarkivar dr. Holger Hjelholt. — I Nordisk Kultur bind 28, har dr. Kroman yderligere skrevet om *Dansk Palæografi i Middelalderen*. Stemende med atlasets formaal belyses baade bogskriftens, diplom- og kursivskriftens udvikling her i landet gennem de valgte prøver. Indenfor alle tre grupper gives eksemplarer paa den karolingske minuskel samt ældre og yngre gotisk skrift. Blandt de stykker, der repræsenterer bogskriften, bemærker vi en side af Angersfragmentet af »Saxo«, der er sat ved siden af et blad af »Exordium Caræ Insulæ« begge fra ca. 1200. De er de første eksemplarer paa ældre gotisk skrift. Den karolingske minuskel er repræsenteret ved 8 stykker, blandt disse er de to ældste i original bevarede danske breve: brudstykket af Erik Emuns gavebrev til domkirken i Lund fra 1135 og det smukt skrevne gavebrev til St. Peders kloster i Næstved fra Erik Lam dateret 21. marts 1140 (som stadig har sin plads i Skovklosters eller Herlufsholms arkiv). Blandt repræsentanterne for yngre gotisk skrift mærker man sig den smukt udfærdigede dom fra Hassing herredsting 1450. At faa en dom »beskrevet« var ellers ikke da sædvane, hvis vi skal domme efter regeringens energiske bestræbelser for at gennemtvinge dette endnu et godt stykke ned i 16. aarh. Man bemærker ogsaa den velvalgte side af Roskildebispens jordebog fra ca. 1370, der ikke blot er en god skriftprøve men tillige et interessant tidsdokument, der taler et klart sprog om odegodsets omfang i 14. aarh.s sidste halvdel. De sidste eksemplarer er fra ca. 1500. De to første viser hvor uoverskueligt regnskaber da førtes, og der slutes med Christian II.s omsorgsfulde brev til sin unge dronning, der ikke maatte drikke Rinskvind, fordi hun var »hede aff komeplex oc riensk win er oc hede«, og kongen af Nørre Jylland, Mogens Goyes opsigelsesbrev til Christian II. 4 aar senere. Begge breve viser mod en ny tid, i hvilken det vel ikke endnu var muligt for menigmand at bruge en pennefjer, men dog for folk tilhørende de højeste samfundslag. Den katolske klerks skriftprivelegium var brudt, for end han med reformationen mistede sine øvrige privelegier.

Astrid Friis.

1948 fejrede de jyske stifter deres tusindårsfest ved en pompøs kirkelig festivit s i Ribe. 948 mødte nemlig Hamburgs  rkebiskop frem på synoden i Ingilheim med tre danske lydvisper fra Ribe, Slesvig og Aarhus, og selvom der er al grund til at mene, at denne konsekration af danske bisper først og fremmest var et indre tysk, kirkepolitisk anliggende, og at det er mere end tvivlsomt, om der virkelig har været en stiftsorganisation i Jylland på dette tidspunkt, var årstallet naturligvis et meget passende udgangspunkt for kirkefesten og for de festskrifter fra hvert stift, som allerede længe i forvejen var forberedt.

Ribes festskrift udkom præcist, Aarhus har hidtil ikke fået noget udgivet, hvilket i første omgang skyldtes, at den daværende kirkeminister nægtede tilskud til et arbejde, der havde en jesuiterl rd som medarbejder. Dog må man vist have lov at vente en tidssvarende udgave af Liber Arhusiensis, og Haderslev festskriftet *Slesvigs delte Bispedomme* nåede at blive færdigt i 1949.

Det blev et smukt og veludstyret værk, indeholdende 2 store og 3 mindre afhandlinger. Men noget ujævnt er det unægtelig, og man føler savnet af en fast hånd i redaktionsudvalget. Hverken det gamle Slesvig stift eller det nuværende Haderslev er behandlet helt ud, men ialtfald tre af afhandlingerne er meget værdifulde og kan gore krav på mere almen interesse. Arkivar Johanne Skovgaard skriver Slesvig stifts historie op til 1791 — men desv erre heller ikke längre. Det er en meget sober og solid afhandling, lidt tor, men meget indholdsrig. Med utrolig omhu er de spredte kilder til stiftets historie samlet og ordnet, og intel er — så vidt jeg ved — forbigået. Det var i høj grad ønskeligt, om vi for alle danske stifters vedkommende besad ligeså udtømmende monografier. Især den del, som angår den efterreformatoriske historie, virker imponerende. De indviklede forhold mellem de kongelige og de hertugelige dele og deres respektive kirkeledere af forskellige teologiske og kirkelige observanser står helt klart og skarpt for en — på ikke så få punkter for første gang, og den lange række af biografiske enkeltheder om disse bisper og superintendenter er en fundgrube af viden.

Sognepræst Hejselbjerg Paulsen, der også har været redaktør, og som er velkendt som en dygtig historiker, især hvor det gælder hans sonderjyske hjemstavn, har skrevet om præsternes uddannelse (»Fra Skolebænk til Prædikestol«). Meget beskedent henviser han til, at det egentlige arbejde på dette område allerede er gjort af Carsten Petersen, og det lader sig sige for det biografiske stofs vedkommende, men selv formår han i virkeligheden at skabe en helt ny præstehistorie ved siden af Carsten Petersens

og at se præstestanden i sociologisk sammenhæng. Her får man detaljerede redegørelser for præstefamilierne og for præsteuddannelsen, som for hele det gamle Slesvig stifts vedkommende var tysk og kun tysk. Da man i en kort periode i det 18. årh. søgte at lokke slesvigske studenter til Kbhvn., gjorde man intet for at gøre dem opholdet der økonomisk muligt. Også den slesvigske præstevalgsordning, examensvæsen etc. får man god besked om, og det er ikke fornøjelig læsning at følge, hvordan netop præsteuddannelsen blev et af de vigtigste led i fortykkningen af Sønderjylland. I livets mest modtagelige år blev hele den åndelige overklasse, folkets ledere, lukket ude fra modersmålets verden og kom ind i et fremmed milieu, som kun de færreste formåede at bryde med. Vi er ikke forvænt med historiske værker om gejstligheden her i landet, men dette arbejde repræsenterer et personligt og socialhistorisk nybrud, som forhåbentlig vil blive fulgt af flere lignende undersøgelser. Pastor H. F. Petersen har skrevet en meget smuk lille afhandling om biskop Boesen, der ledede stiftet mellem de slesvigske krige. Han hørte vel ikke til vor kirkehistories berømt heder, men forfatteren har formået at tegne et levende og fængslende portræt af hans personlighed, og man følger med opmærksomhed hans vanskeligheder som den, der skulde gennemføre de danske sprogreskripter i kirke og skole og genoprette århundreders forsømmelser. Sognepræst Anders Malling giver en række rids af Sønderjyllands bevægede salmehistorie og fortæller om de sønderjyske salmedigteres og salmebogens stilling som formidlere mellem dansk og tysk kirkelig kultur. Det er gjort lovlig kort, men meget overskueligt og ført op til nyeste tid. Malling har ofte dokumenteret, at han er en kyndig hymnologisk forfatter — denne lille afhandling kan kun befæste hans ry — og ingen mark er frugtbare at arbejde på, når det gælder at føle sig ind i en tidsalders religiøse åndsliv, end netop salmedigtningens (det skulde da være andagtsbøgerne i det hele). Pastor K. J. Jensen redegør for Haderslev domkirkes og kapitlets historie i den katolske tid og går — dog uden arkæologisk underbygning — ind på kapellernes historie, deres tilblivelse og bestemmelse. Afhandlingen er et udpræget begynderarbejde og lider af visse formelle mangler, men fremtræder dog alt i alt som et hæderligt og ubetinget læseværdigt forsøg.

Uanset at bogen om Slesvigs delte bispedømme altså ikke blev den stiftshistorie, som det havde været ønskeligt at få netop for dette områdes vedkommende, er festskriftet ialtfald blevet en værdifuld forøgelse af vor kirkehistoriske litteratur, ganske særligt hvad hovedbidragene angår.

P. G. Lindhardt.

Personlige Modsætninger spillede en fremtrædende Rolle i norsk Partipolitik langt ned i det 19. Aarhundrede. Det var Birch-Reichenwalds Mænd og Stangs Mænd, som stod overfor hinanden under Stalholderstriden i 1861 langt mere end programbundne Grupper. Men endnu mærkeligere er det, at Kampen om Standpunkter og Opfattelser stadig føres videre i norsk Historie-skrivning om Spørgsmaalet. Jeg har omtalt Forholdet før (H. T. 11. R. I) i en Anmeldelse af Fr. Stangs Bog om Farfaderen af samme Navn; nu er der kommet et Indlæg mere i den standende Strid med Andreas Hjelm's nye Bog: *Christian Birch-Reichenwald — En studie i norsk konservatisme* (1950).

Andreas Hjelm har tidligere i et Ungdomsarbejde fra 1927 skildret Birch-Reichenwald, hans Oldefader paa mødrene Side. Han har siden da beskæftiget sig indgaaende med filosofiske Studier, men er nu atter blevet kaldt ned paa den slægthistoriske Arena af Stangs Værk og maaske mere endnu ved Jens Arup Seips Anmeldelse af samme i Norsk H. T. og hans Bog fra 1945: Et Regime foran undergangen (anmeldt i H. T. 11. R. II). Nogen samlet Skildring af Stalholdersagens Udvikling 1859—61, Brændpunktet i Birch-Reichenwalds politiske Virksomhed, er det ikke; det Emne forbeholder Hjelm sig at komme tilbage til senere. Hvad han i denne Omgang tilsigter er at sætte Birch-Reichenwalds Personlighed og hele hans politiske Virksomhed i et rigligere Lys. Bogen er ogsaa i sin almindelige Opstilling og Behandling af Stoffet stærkt polemisk og vil maaske med de mange Citater forekomme Læsere, der ikke har Konflikten og Begivenhedsforløbet i 1861 præsent, noget uoverskuelig. Men hvor Forfatteren selv fører Ordet, er den særdeles velskrevet, og han hæver sig Gang paa Gang til videre historisk-politisk Udsyn af betydelig Interesse.

Jeg har allerede i de ovenfor omtalte Anmeldelser her i Tidsskriftet udtalt den Opfattelse, at hverken Fr. Stang eller Jens Arup Seip gjorde fuld Ret og Skel overfor Birch-Reichenwald i deres Værker, og i mange Henseender mener jeg derfor, at Andreas Hjelm kommer Sandheden nærmere i sin Vurdering af Oldefaderen, der er meget vel afvejet, godt underbygget ogsaa med utrykt Stof, og paa ingen Maade nogen Panegyrik. Der er derimod mere Lidenskab, hvor Hjelm vender sig mod tidligere Behandlinger af Emnet; han mener i det hele ikke, »at historikeren skal holde sin egen personlighed utenfor sitt verk«, og efterhaanden former Bogen sig som et Opgør med Seip paa adskilligt bredere Baggrund. Hjelm mener, at han (Seip) alt for hastigt affærdiger Betydningen af Embedsstandens (»Regimets«) Indsats

i Norges offentlige Liv, og hævder paa sin Side, at »den som ikke ser kraften i de norske embetsmennis etiske og politiske mønstre, ser ikke den stærkeste kraft i dalidens norske samfunn. Ærlighet, rettskaffenhet, nøysomhet, tjenervilje lyste i disse mønstre«.

I Slutningskapitlet: »Historiesyn og livssyn« fores dette Opgør endnu længere ud, og Hjelm udtaler sig ogsaa her med al mulig Tydelighed; hans »livssyn er det kristne«.

Naar Drøftelserne paa denne Maade fores ned til Tilværelsens Grundfjæld, vil Meningerne altid være delte, men nægtes kan det ikke, at Andreas Hjelm's filosofiske Skoling øjensynligt sætter ham i Stand til dyb psykologisk Indtrængen i de handlende Personers Karakter og hjælper ham til at anlægge Synsmaader for almindelig historisk Udvikling, der, saa omtvistelige de være vil, alligevel er i høj Grad tankevækkende.

Erik Møller.

Mens fundene fra Hjortespring og Nydam og fundene af de berømte norske vikingeskibe forlængst har givet os en vel underbygget viden om den ældste nordiske skibsbygning, er derimod den marinearkæologiske opdyrkning af middelalderen af ganske ny dato. Da således Sverre Steen skrev sin oversigt over »Fartøier i Norden i middelalderen« til bind XVI af Nordisk Kultur (1934), en klar sammenfatning af hvad man dengang vidste om emnet, måtte han bygge sin fremstilling på litterære kilder suppleret med billedlige fremstillinger i segl og kalkmalerier. Af skibsfund omtaltes kun det af T. O. Nordberg i Riddarholmskanalen i Stockholm nylig fremdragne skib fra middelalderens slutning. Siden da har et lykkeligt tilfælde bragt rester af ialt 35 skibe og både for dagens lys ved Kalmar, tidsmæssigt spændende fra vikingetid til 1600-årene. Forhistorien er den, at Kalmar slot blev restaureret i årene 1920—40, og da der i 1930'erne var en stor arbejdsløshed, lod det sig gøre at få en del arbejder, som næppe lod sig realisere i normale tider, udført som nødhjælpsarbejder. I forbindelse med restaureringen udgravedes den opfyldte voldgrav på slottets landside, og bredningen mellem slottet og den nuværende Kalmar havn, »slottsfjärden«, blev inddæmmet, tørlagt og udgravet. Dette vandareal, der indtil for ca. 300 år siden udgjorde Kalmars havn, var ved at gro til med mudder, der var kun ca. $\frac{1}{2}$ meter vand over mere end fire meter mudder. En oprensning var derfor ønskelig også af andre end arkæologiske grunde. Det blev overdraget til Harald Åkerlund at udnytte den arkæologiske chance, der her frembød sig, og resultatet fore-

ligger nu i et stateligt værk *Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar* (1951), udsendt i den af riksantikvar Martin Olsson redigerede serie »Kulturhistoriska undersökningar vid Kalmar slott« og udgivet på bekostning af Sjöfartsmuseet i Göteborg. Da det udgravede areal var 5 ha, måtte man nødvendigvis gå mere summarisk til værks end vanligt ved arkæologiske udgravninger; men selv om et og andet kan være undsluppet opmærksomheden, fandtes dog også et stort antal mindre genstande, først og fremmest ting af maritim interesse som ankre af sten og jern, og detaljer af rigning, men også våben, skotøj og keramik, der i nogen grad kan virke vejledende ved de vanskelige dateringsproblemer.

En enkelt 4,5 m lang båd var så velbevaret, at den uden synderlige tilføjelser kunde sættes sammen igen; men ellers var de øvrige fund så mangelfulde, at man kun ønskede at bevare de ni bedste i deres helhed, mens der af de øvrige blot blev reddet enkelte detaljer af særlig interesse. De konserverede fund opbevares nu i Statens historiska museum i Stockholm. For tolkningen forelå altså en række vanskelige rekonstruktionsproblemer, som forfatteren, der er en kyndig modelbygger, har haft den lykkelige mulighed at kunne gennemprøve ved bygning af en række nøjagtige skalamodeller til Sjöhistoriska Museet i Stockholm. Et enkelt af skibene er identificeret med den armerede toldjagt, bojerten »Kråkan«, der sank 1651. Den er kravelbygget, men ellers er alle de andre skibe bygget på klink, det vil sige med bordklædningens brædder lagt over hinanden og med eg som dominerende materiale. Bedst bevaret og interessantest i konstruktiv henseende er skib nr. I, en kogge på 10—12 læster fra ca. 1250. Et mærkeligt led i opbygningen er, at de tværbjælker, der giver den nødvendige tværskibs forstærkning, har bjælkehoveder, der er stukket ud gennem skibssiden. Det er en oprindelig sydlandsk byggemåde, der kan føres tilbage til de gamle ægyptere. Den er ukendt i den ældre nordiske skibsbygning, men forekommer i to andre kalmarskibe, i et engelsk fartøj fra 1439 fundet i Bursledon samt i det skib fra o. 1400, der endnu ligger på bunden af Kolding fjord, og som foreløbig blot dr. Poul Nørlund har set i dets helhed. Mens disse bjælkehoveder er en absolut nyhed for forskningen, er det velkendt, at sideroret, nordboernes gamle styreåre, omkring 1200 og årene derefter konkurreredes ud af stavnroret, som egnede sig bedre for de mere højbordede skibe, man nu gik over til at anvende. Denne ændring bevirkede endvidere, at agterstavnen, der før havde været svunget som forstavnen, af hensyn til rorets fæstelse blev gjort lige, og under

indflydelse heraf blev sidenhen også forstavnen rettet ud. Det er tilfældet i skib nr. II fra 1300-årene, mens I endnu har beholdt den traditionelle rundede forstav. Da middelalderskibene under et stadigt krav om større lastrum er bygget væsentlig kraftigere og lungere end vikingeskibene, men ikke større, det største af kalmarskibene er kun 25 m langt, så melder sig uvilkårligt spørgsmålet om kontinuiteten mellem vikingetidens og middelalderens skibsbygning. Åkerlund hælder nærmest til den anskuelse, at der ingen synderlig sammenhæng er undtagen for ledingsskibene, der fastholdt de nedarvede former, mens f. eks. riddarholmskibet, der uomtvistelig hører til samme lette og slanke type som vikingeskibene, ikke skulde være en sen ætling af disse, men typisk for nye byggeidealer, der kom frem efter en stagneringsperiode i skibsbygningskunsten hen mod middelalderens slutning. Spørgsmålet synes at være mere kompliceret. Hvad nu først ledingen angår, så ved vi, at den norske ledingsflåde endnu i 1429 bestod af langskibe; men at den danske ialtfald i 1308 var gået over til kogger. Selv om der i fundrækken mangler adskillige led, går det næppe an at afvise de norrøne traditioners viderelevn, i visse tilfælde endda ned til vore dage; men derfor har man naturligvis alligevel, navnlig hvor det gjaldt at honorere krav om større lasteevne, efterlignet de gængse europæiske skibstyper endog i en så upraktisk ting som de frie bjælkehoveder. Ud fra sin viden om middelalderskibene i Kalmar har Åkerlund i et par afhandlinger (Göteborgs fornminnesförenings tidskrift 1942 og Sjöhistorisk Årsbok 1948) søgt at henføre det stærkt omtvistede Galtabäcksskib i Göteborgs Museum til middelalderen. Føjes hertil et meget ufuldstændigt fund af et handelsskib fra Bergen fra 1100-årene (Bernhard Færoyvik i Bergens Sjøfartsmuseums årshæfte 1948) samt skibet fra Eltang vig, der kan dateres til Valdemar Sejrs tid, og som ventelig snart vil blive publiceret, er listen over middelalderskibe foruden de i det foregående nævnte næsten udtømt. Fund af betydning i udlandet er yderligere få. Og af skibsværfter er foreløbig blot kong Hans' på Slotø i Nakskov fjord kendt (Marius Hansen i Kronborgmuseets Årbog 1948). Materialet er således endnu alt for utilstrækkeligt til at vise den skibstekniske udvikling i dens forskellige faser, og man giver derfor forfatteren ret i, »at man behøver et større antal fund med sikre dateringer, for at man med sikkerhed kan afgøre, om visse konstruktionsdetaller er typiske for en vis tid«. Det er derfor både klogt og rigtigt, at Åkerlund først og fremmest har givet sin bog præget af en vel tilrettelagt materialesamling med over hundrede fotografier og med opmålinger og rekonstruktions-

tegninger på 30 plancher bag i bogen. Åkerlunds bog er således ikke, som man af titlen kunde tro, et snævert lokaltbetonet værk, i virkeligheden rummer den vor nuværende viden om middelalderens nordiske skibe. — En ordliste med forklaringer vil sikkert blive påskønnet af den ikke specielt søkyndige læser.

Sigvard Skov.

Kurt Samuelssons disputatsarbejde: *De stora köpmanshusen i Stockholm 1730—1815. En studie i den svenska handelskapitalismens historia* (1951) kan til en vis grad betragtes som et forsøg på en forlængelse bagud af Gårdlunds nedennævnte værk. Dog kun for een næringsgren, udenrigshandelen, og kun for et begrænset område: Stockholm. Gennem undertitlen antydes imidlertid, at det også har været forfatterens mening at belyse kømandskapitalens betydning for andre erhverv, at give en redegørelse for handelskapitalens integration til industri, rederi m. m. for Sverige som helhed. Handelshusenes regnskaber er så godt som uden undtagelse ødelagt. Som erstatning for disses balancer har forfatteren fremdraget en række booptegnelser, som udgør værkets vigtigste kildemateriale. Disse booptegnelser — såvelsom de andre anvendte kilder — underkastes successivt en ganske indgående og skarpsindig analyse; men forfatteren har en tilbøjelighed til at generalisere ud fra et begrænset kildemateriale.

Der fandtes i Stockholm i daværende tidsrum et ganske betydeligt antal såvel importører som eksportører, af forfatteren anslået til gennemsnitligt ca. 160 eksportører og 4—500 importører (adskillige huse forbandt dog begge grene af udenrigshandelen). Nu var importen og i særdeleshed eksporten gennem hele perioden præget af en ganske stor og påfaldende konstant koncentration, idet et begrænset antal handelshuse formidlede langt den største del af udenrigshandelen. Man kan regne med, at de ti største eksportører hele perioden igennem lagde beslag på mellem 60 og 70 % af den samlede udførsels værdi, og at de ti største importører på deres kappe tog omkring en tredjedel af indførselens værdi. De anvendelige booptegnelser dækker beklagelsesvis kun få af disse store handelshuse. Det anvendte materiale kan derfor næppe kaldes repræsentativt. Det drejer sig om i alt 22 booptegnelser, og heraf kan kun 9 siges at høre til de større im- eller eksportører (jvf. fortegnelsen over booptegnelser s. 55, note med bilag 1—3 over de større handlende). Af disse 9 booptegnelser stammer to tilmed fra tiden efter 1815. Tilbage

bliver altså 7 booptegnelser efter større handelshuse for en periode af op imod 100 år. Denne mangel ved materialet kan formentlig ikke afhjælpes, men må naturligvis begrænse rækkevidden af de slutninger, der kan drages.

Disse generelle slutningers værdi begrænses formentlig også af en anden årsag. De store og altdominerende handelshuse i Sverige havde domicil dels i Stockholm og dels i Göteborg, men de to stæders udenrigshandel havde en højst forskellig struktur i dette tidsrum. Det er et kendt forhold, at Göteborgs udenrigshandel i lighed med Københavns var udsat for de stærkeste svingninger navnlig som følge af krigskonjunkturerne efter 1700-tallets midte¹. I den svenske hovedstad synes udenrigshandelen at have holdt sig forbavsende stationær. På grundlag af en toldregnskabsrække, de s.k. tolagsjournaler, anfører forfatteren at importens værdi, udregnet på grundlag af faste enhedsværdier, i dette lange tidsrum kun svingede mellem 1,1 og 1,8 mill. rd. og eksporten mellem 0,8 og 1,5 (s. 65, note). Til eks. var importen i 1730 1,3 mill. og i 1800 1,5 mill. rd. Der kan næppe være tvivl om, at finansieringsopgaverne under disse forhold har været væsentlig andre i Göteborg end i Stockholm, og at almengyldige resultater næppe kan nås på grundlag af det stockholmske materiale. Denne mangel på relativisme skæmmer unægtelig værket, som iøvrigt giver en række overordentlig værdifulde, hidtil lidet kendte fakta om handelshusenes finansiering og handelskapitalismens industrielle betydning.

Efter at have stillet problemerne op og i kap. 2 givet en meget interessant redegørelse for de stockholmske handelshuses organisationsformer og handelsrepræsentanternes internationale karakter, bygges fremstillingen iøvrigt op rent »balancemæssigt«, idet kap. 3 omhandler husenes aktivside, altså kapitalanvendelsen, kap. 4—6 passivside, d. v. s. kapitalforsyningen. Værket afsluttes derefter med en diskussion af likviditetsproblemet, som føres på et meget teoretisk plan, og som forekommer mig at være lidet oplysende. Man får det indtryk, at det med vold er presset ind i fremstillingen.

Af ganske særlig central betydning for den økonomisk-historiske forskning er redegørelsen for handelshusenes långivning til industrien og handelskapitalens successive overgang til at være indehaver af betydelige industrivirksomheder. Baggrunden for handelskapitalens så vidt man kan skønne stigende betydning for industrifinansieringen og overtagelse af fabriksvirksomheder,

¹ Om Göteborgs udenrigshandel se J. Lind: Göteborgs Handel och Sjöfart 1637—1920 (1923) Tabel 1.

navnlig jernbrug, er sikkert fremfor alt de meget anselige indtægter, som udenrigshandelen kastede af sig i nævnte periode. Ved at have sine fordringer i betydeligt omfang placeret i varer, medens gælden blev stiftet og tilbagebetalt i penge, blev handelshusene i særlig grad begunstiget af den langvarige og kraftige inflation, som med få afbrydelser fandt sted efter 1738. Forfatteren anfører, at prisniveauet fra 1738 til 1764 steg med ca. 200 % og fra 1768 til 1800 med ca. 180 %. De store indtægter er en væsentlig forklaring på, at handelshusene gennem forlagslån kunne bringe betydelige dele af brugene i finansiell afhængighed, og det synes som om der fra handelshusenes side ofte var tale om en bevidst stræben efter at bringe et brug i en sådan økonomisk afhængighed, at det senere kunne overtages som ejendom. Som eksempel på et enkelt hus' industrielle betydning kan vi fra værket anføre Jennings & Finlay, som i 1761 ejede 13 forskellige brug med tilhørende højovne i Finland og Sverige. Brugene var den vigtigste, om end ikke den eneste industrielle investering.

Skont den industrielle investering spillede en fremtrædende rolle for de her nævnte handelshuse, vedblev udenrigshandelen dog at være den centrale opgave. Og afsnittet om udenrigshandelen og dens finansiering ved udenlandsk kapital er utvivlsomt af ganske særlig interesse for den danske læser. Det viser sig, at udenrigshandelen allerede ved 1700-tallets midte var præget af en ganske påfaldende »modernitet«. Importen finansieredes af udlandet ved at den udenlandske eksportør trak en veksel på den svenske importør eller eventuelt på hans »bankforbindelse« i Amsterdam eller Hamburg. Disse tratter var ret langvarige, idet de havde en løbetid på 30—90 dage. Også eksporten finansieredes af udlandet, idet den svenske eksportør ved varernes afgang fra svensk havn trak en veksel enten på den udenlandske modtager eller — hvad der var mere almindeligt — på et bankierhus i Amsterdam eller Hamburg. De store handelshuse i Amsterdam eller Hamburg fungerede altså i egenskab af diskontorer eller trassater som den svenske udenrigshandels finansiers. »Forholdet kan måske med noget af en lignelse udtrykkes således, at de store Stockholmshuse finansielt drev passivhandel«, siger forfatteren meget rammende (s. 196).

Medens udlandet finansierede selve handelen, blev lager- og driftskreditgivningen til en vis grad finansieret ved lån i indlandet, dels en privat indlåning til handelshusene, dels en institutionel gennem riksbanken og jernkontoret. Selve anlægskapitalen, heri medberegnet husenes industrielle anlæg, blev derimod ganske overvejende finansieret med egenkapital. Denne fordeling af den

udenlandske og den egne kapital er efter forfatterens mening i høj grad forståelig, når man tager det udenlandske og det svenske renteniveau i betragtning. Den udenlandske kapital var nemlig billigere end den svenske, men i ringe grad tilbøjelig til at blive investeret i faste anlæg i Sverige. Derfor anvendtes denne i udenrigshandelen, medens egen kapital anvendtes der, hvor låntagning ville være dyrest: i de faste anlæg. En sådan fordeling af kapitalforsyningen var den mest økonomiske og derfor den mest udbredte.

Rich. Willerslev.

Dr. Torsten Gårdlunds værk: *Svensk industrifinansiering under genombrotsskedet 1830—1913* (1947) kan uden overdivelse betegnes som et pionerarbejde indenfor den økonomisk-historiske forskning. På grundlag af et kildemateriale, som utvivlsomt savner paralleler i de fleste andre lande, har han givet en detaljeret redegørelse for den svenske industris finansieringsproblemer og finansieringsforhold i tiden mellem 1830 og 1913, altså for den tid, hvor det industrielle gennembrud fandt sted.

Det materiale, som har dannet grundlaget for fremstillingen, er regnskaberne for 6 jernbrug, 5 maskinfabriker, 4 klædefabriker, 6 savværker, 6 bomuldsfabriker samt 6 handelshuse. For disse udvalgte virksomheder findes sammenhængende regnskabsserier, som tager deres udgangspunkt fra årene mellem 1830 og ca. 1870. De bearbejdede regnskaber indgår som et 270 sider stort bilag i værket. Desuden er for fremstillingen anvendt bestyrelses- og revisionsberetninger, direktionsprotokoller og aktieprotokoller, manufakturdiskontoens arkiv til belysning af den statslige kreditgivning, bankernes trykte regnskaber samt bankinspektionens rapporter efter 1869.

Bortset fra handelshusene må det udvalgte materiale anses for at være repræsentativt for tiden efter 1860. Mellem 1860 og 1900 udgjorde f. eks. de undersøgte jernbrugs produktion mellem 16 og 24 % af branchens samlede produktion, klædefabrikernes mellem 20 og 49 %. Mindst repræsentativt er materialet for savværker, hvor procenten ligger mellem 10 og 15. En svaghed er, at de virksomheder, der gik til grunde, ikke behandles. Det ville have været yderst interessant, hvis det forhåndenværende materiale var blevet suppleret med oplysninger fra nogle konkursboer, men alligevel må det siges, at historikerne gennem dette værk har fået deres viden og indsigt vedrørende et overordentlig centralt problem udvidet på det kraftigste. For første gang står

vi overfor en kvantitativt begrundet redegørelse for en af de vigtigste sider i 1800-tallets økonomiske historie. For dispositionen har — som naturligt er — en rent bogholderimæssig betragtning været afgørende: først behandles industriens selvfinansiering og derefter problemerne om den fremmede kapital, den langfristede som den kortfristede. Under dette hovedafsnit redegøres i særlige kapitler for statens industrikredit og den bankmæssige finansiering.

Karakteristisk for udviklingen er — som på forhånd ventet — anlægskapitalens stærke vækst for samtlige industrigrene. Som et eksempel herpå kan fremdrages Malmö Yllefabriks A/B. I 1867 var anlægskapitalen 234.000 kr., ti år senere 601.000, i 1887 godt en mill. og i 1897 over 2,4 mill. kr. For samtlige virksomheder under eet voksede anlægskapitalen fra 1860 til 1909 fra 53 til 63 % af samtlige aktiver. Disse anlæg blev indtil omkr. 1890 udelukkende finansieret ved hjælp af egenkapitalen, men i de to sidste årtier før 1913, som var karakteriseret ved en livlig investering, lå egenkapitalen under anlægenes værdi. For de undersøgte virksomheder blev egenkapitalen efterhånden i overvejende grad mobiliseret i form af aktieindskud, idet samtlige virksomheder med undtagelse af een før 1913 var gået over til aktieselskabsformen. For jernbrug og maskinværksteder blev selskabsformen almindelig fra omkr. 1870. Men det er karakteristisk for disse ældre virksomheder, at aktieselskabsformen ikke var ensbetydende med nogen anlægseksponering, at overgangen med andre ord ikke var motiveret med ønsket om at udvide kapitalen, men først og fremmest fandt sted for at opnå en begrænsning i ansvaret. Man kan måske nære sine tvivl om, hvorvidt materialet er fuldt repræsentativt på dette punkt. Hvis dette imidlertid er tilfældet, var baggrunden for ældre virksomheders overgang til selskabsformen en anden i Danmark end i Sverige. I Danmark var den afgørende begrundelse for at sætte virksomheder som Burmeister & Wain, Kastrup Glasværk m. fl. på aktier i 1870ernes første år så afgjort bestemt af ønsket om at erhverve de fornødne midler til en udvidelse af anlæg og drift. For de virksomheder, som efter 1800-tallets midte grundlagdes indenfor tekstil- og træindustrien måtte aktieselskabsformen blive en almindelig foreteelse, idet den tekniske udvikling nu stillede så store kapitalkrav, at en enkelt person som oftest var ude af stand til at løfte opgaven. Men også i disse selskaber gjorde en påfaldende eksklusivitet sig gældende. Stifteren var ofte en købmand og hans forretningsforbindelser, og aktierne forblev som regel under hele 1800-tallet placeret på få hænder. I 16 af de 21 omtalte aktie-

selskaber havde endnu i 1895 de ti største indskydere over halvdelen af kapitalen. Kun i eet tilfælde disponerede de over mindre end 30 %.

Når anlægsekspansionen til omkr. 1890 ikke fandt sted ved hjælp af fremmed kapital og kun undtagelsesvis ved udvidelse af aktiekapitalen er det ensbetydende med, at nedplojning af selskabernes overskud var en væsentlig finansieringskilde. Dividenden i procent af overskuddet var i 1855 for samtlige aktieselskaber 30, men ved periodens slutning mellem 60 og 70 %. I og for sig forekommer denne udvikling meget sandsynlig. Efterhånden som aktionærernes kreds udvidedes udover en snævrere stifterklige, blev det vanskeligere at gennemføre en restriktiv dividendepolitik. Det er dog muligt, at de her gengivne dividendeprocenter ved periodens slutning ligger i overkanten, idet de måske — som af forfatteren antydet — er blevet modvirket ved dannelsen af skjulte reserver. I denne forbindelse er det af betydning, at afskrivninger først blev almindeligere omkr. 1850; fra 1870erne er afskrivning indført som princip i flertallet af de undersøgte virksomheder.

Den fremmede kapitals sammensætning blev navnlig for tekstilfabriker og maskinværksteder indtil omkr. 1860 i betydeligt omfang præget af den statslige kreditgivning, som fortsatte betydeligt længere end tilfældet var i Danmark. Først i 1877 ophævedes manufakturdiskontoen, som på favorable betingelser havde stillet såvel korte som langfristede lån til industriens disposition. For tekstil- og maskinbranchen beløb manufakturdiskontoens udlån sig ved 1800-tallets midte til mellem 16 og 63 % af den fremmede kapital og til mellem 5 og 19 % af den totale kapital for de her undersøgte virksomheder.

Foruden den statslige kredits ganske anselige omfang langt op i tiden er det frie kapitalmarkeds ganske effektive og stabile kreditorganisation for bankernes tid særlig iøjnefaldende. Den langfristede kredit — d. v. s. kredit med en løbetid på over 3 måneder — efterspurgte industrivirksomhederne først og fremmest til finansiering af deres lagerbeholdninger. Dette kapitalbehov udgjorde i 1860erne og 70erne ca. 30 % af den samlede kapital, ved periodens slutning ca. 20 %. Omkr. 1850 bestod mere end halvdelen af den langfristede kredit af reverslån, d. v. s. lån med forskellige grader af sikkerhed og en løbetid på 6 måneder eller på 3 måneders opsigelse. Men skønt lånene formelt var kortvarige, anvendtes de i virkeligheden som stadigvarende placeringer af private, handelshuse og forskellige kasser. De store industrivirksomheder stod som oftest i direkte kontakt med disse lån-

givende instanser, men det var på den anden side ikke usædvanligt, at de stottede sig på mellemænd, pengemæglerne.

Det kortfristede kapitalbehov stod først og fremmest i forbindelse med virksomhedernes afsætning. På dette felt havde handelshusene en ganske betydelig opgave. Det fremgår af de undersøgte handelshuses regnskaber, at pengeforretningerne allerede fra 1800-tallets midte var af stor betydning, og efter 1860 udgør långivningen bl. a. til industrien omkr. 50 % af de undersøgte handelsvirksomheders aktivposter. Samtidig går handelshusene over til en stærkt øget indlåning. Firmaerne udviklede sig med andre ord til merchant bankers. Deres udlån til industrien fandt sted dels i form af reverslån, dels i form af de s.k. forlagslån, d. v. s. lån i kontokurant.

Denne organisation af kreditmarkedet undergik først større forandringer fra 1870erne med bankernes fremkomst og konsolidering. Vekselkreditte begyndte at få betydning fra omkr. 1870, obligationslåne — som efterhånden i vidt omfang blev formidlet af bankerne — noget senere. En egentlig gründervirksomhed synes bankerne, i modsætning til hvad tilfældet var i Danmark, ikke at have indladt sig på. De blev formentlig hindret heri ved regeringens kontrolforanstaltninger, som for denne tid savner paralleler her i landet.

Det er påfaldende, at den udenlandske kredit spillede en ganske underordnet rolle for industriens finansiering. Den hidtidige opfattelse, således som den bl. a. blev fremsat af S. Brisman i »Sveriges affärsbanker«, gik ud på, at det udenlandske kapitalmarked havde været af ganske afgørende betydning for det industrielle gennembrud. Denne opfattelse må herefter modificeres derhen, at den svenske stats betydelige låntagning i udlandet til finansiering af jernbaner og senere den private oplåning til finansiering af boligbyggeri var en forudsætning for, at den svenske industris kapitaldannelse kunne finde sted med indenlandsk opsparing som grundlag. Først omkr. 1900 synes industrien at være blevet noget mere afhængig af udlandet.

Der kunne måske til slut være grund til at gøre opmærksom på, at dette i virkeligheden banebrydende værk er blevet finansieret af svenske erhvervsforetagender, fremfor alt Svenska Bankföreningen, Sveriges Industriförbund, Sveriges Allmänna Exportförening og Sveriges Grossistförbund. Desuden har enkelte virksomheder givet bidrag til bearbejdningen af deres arkivmateriale.

Rich. Willerslev.

Med den tyske emigrerede dr. M. J. Elsas' andet bind af *Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland vom ausgehenden Mittelalter bis zum Beginn des neunzehnten Jahrhunderts* [Vol. II, A + B, Leiden 1940—49, iv + 649, vii + 138 sider] foreligger det nyeste bidrag til den efterhånden omfattende række publikationer af prishistorisk karakter, som har set dagens lys, siden man i 1931 koordinerede de igangværende undersøgelser ved oprettelsen af *The International Scientific Committee on Price History* med Sir William Beveridge som formand og så velkendte navne som franskmændene Henri Hauser, amerikaneren Edwin F. Gay, hollænderen N. W. Posthumus, østrigeren A. F. Pribram og ovennævnte dr. M. J. Elsas som medlemmer. Året efter komiteens nedsættelse udkom det første amerikanske bidrag, i 1936 fremlagde Hauser og Elsas samtidig resultaterne af deres undersøgelser, derpå fulgte Pribram's værk i 1938. Kort før krigens udbrud kom 1. del af det af Beveridge ledede engelske arbejde, og under krigen udsendte Posthumus i 1943 sin publikation af de Amsterdamske priskuranter og noteringerne fra byens kornbørs. For en fuldstændigheds skyld må også nævnes den amerikanske historiker Earl J. Hamilton's arbejder om spanske priser og lønninger — der i modsætning til de anførte undersøgelser er enkeltmands værk — samt de polske historikere Siegel's og Pelc's bidrag til Warschava's, Krakow's og Gdansk's økonomiske historie. Den 2. verdenskrig har enten helt standset det videre arbejde eller også omlagt det, således at man tilsyneladende har opgivet team work-formen — Danmark ene undtaget. I stedet koncentrerer man sig nu om udarbejdelsen af monografier, hvor det pris- og lønmæssige materiale indgår som en integrerende del, hvilket for eksempel er tilfældet i England, hvor professorerne Postan og Ashton har overtaget videreførelsen af Beveridge's arbejde.

Det udkomne 2. bind af den tyske prishistorie tilhører ifølge sin tilblivelse og form mellemkrigstiden og er resultatet af et samarbejde mellem en række kendte tyske historikere. I virkeligheden lå første halvbind af værket færdig allerede i 1940, men p. gr. af den tyske invasion i Holland måtte dets udsendelse udskydes til efter krigens afslutning, og det blev i 1949 suppleret med det diminutive andet halvbind. I indledningen til 1. bind fra 1936 har dr. Elsas redegjort for værkets formål og metode. Det fremgår heraf, at hensigten først og fremmest har været at give markedspriser fra de store kommercielle centre eller fra byer, der husede større administrationsorganer. I overensstemmelse hermed behandlede 1. bind byerne München, Augsburg og Würzburg, medens det nu udkomne 2. bind rummer materiale

fra Frankfurt a. M., Leipzig og Speyer. Kilderne har hovedsagelig været kæmner- og hospitalsregnskaber samt markedsnoteringer, således som de i periodens slutning forekommer i de lokale aviser. Hele kildegrundlaget indicerer, at den tyske prishistorie først og fremmest giver konsumpriser og kun meget få engros-priser, medens værket ganske udelader prishistorisk materiale fra landet [godsregnskaber]. Den geografiske placering af de valgte byer er ligeledes med til at indsnævre værket, hvilket imidlertid et senere bind vil kunne afhjælpe f. eks. ved at fremlægge materiale fra Hamburg. De offentliggjorte prisserier er holdt i adskilte lokale grupper og udtrykkes i tidens mønt. Metodisk har man undladt enhver form for interpolation. De længste rækker strækker sig fra Middelalderens slutning frem til begyndelsen af 19. årh. Vareudvalget er omfattende og dækker alle vigtige konsumartikler. Lønningerne falder i to grupper, dels egentlige lønninger [dag-lejere, tømrere osv.], dels byfunktionærers salærer. Det har ikke været forfatteren muligt at finde tilstrækkeligt materiale til belysning af rentens og huslejens udvikling, ligesom han har undladt at behandle vekselkurserne, der dog for så vigtige markedsbyer som Frankfurt og Leipzig må være af en vis betydning.

På grundlag af det offentliggjorte materiale har dr. Elsas forsøgt at skitsere udviklingen, og hans resultater betyder i flere henseender en omvurdering af gængse anskuelser. Dette gælder således hans påvisning af de store handelsbyers håndhævelse af deres møntregaler og derigennem af deres møntfod, der end ikke i Kipper og Wipper-perioden blev alvorlig angrebet. Med hensyn til den lokale forringelse af mønten fremhæver forfatteren, at den kun i sine mest ekstreme former har influeret afgørende på priserne, medens reduktionen normalt har betydet meget lidt i forhold til de fluktuationer, som fremkaldtes af svingende hostudbytter. Også når det gælder spørgsmålet om krigenes betydning i det økonomiske liv reviderer dr. Elsas en almindelig antagelse ved at klargøre, at de direkte krigsvirkninger har været skarpt lokalt afgrænset, hvorimod de indirekte virkninger — epidemier, hungersnød og befolkningstab — naturligvis har spillet en større rolle i prisers og lønningers udvikling. Denne udvikling kan for Frankfurt's vedkommende i korthed beskrives således: priserne — især kornet — opviser en faldende tendens fra 1438 til 1470, da de vender og langsomt stiger indtil 1512. Lønningerne er derimod uforandrede indtil 1512, hvilket skulle betyde, at den arbejdende befolkningsgruppe har haft forholdsvis gode kår i hvert fald frem til 1470. Dette indtryk bestyrkes iøvrigt på anden vis. Det modsatte er tilfældet i den følgende periode, der er iden-

tisk med den store prisstigning 1512—1621. Her stiger lønningerne ikke i samme tempo som priserne, hvorfor reallønnen må have været dalende, uden at man dog er i stand til at dokumentere dette talmæssigt, eftersom hovedparten af lønningerne nu foruden kontante penge omfatter et eller flere måltider pr. dag. Fra o. 1621 går priserne endelig ned, medens lønningerne fortsat stiger. Dette bevirker, at reallønnen bedres og når op på et niveau, der efter dr. Elsas' formening svarer til tiden for 1512. Igennem resten af 17. årh. og hovedparten af 18. årh. er lønningerne så at sige konstante, først efter 1789 kommer de i bevægelse og kompenserer derved noget af den prisstigning, der siden 1657 er foregået i ulige tempi. Til analysen af reallønnen følger forfatteren i et afsluttende kapitel en undersøgelse af forbindelsen mellem priser og befolkningsforhold. Han paaviser en bemærkelsesværdig overensstemmelse mellem priserne på kornprodukterne og byernes befolkningstal og mener, at produktionsomkostningerne har været en afgørende faktor, idet det teknisk set uelastiske landbrugs-system har bevirket, at byernes forsyningsområder måtte indrettes efter befolkningstallet med store transportomkostninger ved stigende indbyggertal — og omvendt. Arbejdslønnen på landet forudsættes at have spillet en minimal rolle i de samlede driftsomkostninger. Håndværksprodukterne viser en anden udvikling. Her har tekniske opfindelser i 16. og 17. årh. skabt en elasticitet i produktionen, som tillader omstillinger efter de vekslede befolkningsforhold, hvorfor priserne på håndværkets produkter ikke fluktuerer på samme voldsomme måde som landbrugsprodukterne.

Dr. Elsas' arbejde er således et vægtigt indlæg i den standende diskussion om prisdannelsesprocessen, men først og fremmest er værket en kildepublikation, bag hvilken der skjuler sig et umådeligt arbejde og som ikke mindst i kraft af sin klare og sikre metode forhåbentlig vil være mange til gavn og glæde.

Kristof Glamann.

Historisk Tidsskrift udgives med 2 hefter årlig. Den danske historiske Forenings medlemmer betaler årlig 8 kroner. Anmeldelser om indtrædelse modtages hos foreningens formand, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Knud Rasmussensvej 5, Århus, H. Hagerups Forlag (Fiolstræde 10, Kbh. K.) og hos samtlige boghandlere. Meddelelser om bopælsforandring samt klager over mangler ved tidsskriftets tilsendelse bedes sendt til Rigsarkivet. Bidrag til optagelse i tidsskriftet bedes sendt til professor, dr. phil. ASTRID FRUIS, Kr. Zahrtmanns plads 83, Kbh. F. Bøger til anmeldelse bedes sendt til redaktionen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi Skt. Peders Stræde 5, Kbh. K.

Foreningens medlemmer kan, for så vidt forråd haves, få ethvert bind af 1—10. række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 kr. Registret til 3dje række leveres, naar ønskes, gratis sammen med rækkens 6te bind; ellers betales det med 50 øre.

For følgende bøger gælder en **prisnedsættelse**:

GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 ø.

RØRDAM: Københavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 kr. (Enkelt bind eller Aktstykker. 50 ø.)

Desuden er **prisen** paa en række enkelte hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 øre.

I følge overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske forening står adgangen åben for medlemmerne af Den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske forening mod et nedsat kontingent af henholdsvis 3 og 7 kroner om året. medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, kan gøre anmeldelse derom til Den danske historiske Forenings kasserer, professor, dr. phil. Aksel E. Christensen, Blythsvej 8, Kbh. F.

INDHOLD

	Side
Skånsk indvandring til Sjælland i slutningen af 1600-tallet. Af professor. dr. phil. Knud Fabricius	349
Summary	376
Flensborgs »anerkendelse« af den provisoriske regering. Af overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt	379
Résumé	395
De medeltida danska jordvärderingsenheterna med särskild anknytning till guldvärdering och skyldtaxation under Valdemarstiden. Af rektor Kjell Runquist . (Fortsættes).....	397

Småstykker.

Estrids og dronning Margretes gaver til Roskilde kapitel. Af mag. art. C. A. Christensen	450
Summary	462

Anmeldelser.

Sigurd Jensen: Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Af Aksel E. Christensen	463
--	-----

Nyt fra historisk Videnskab.

Nekrolog over Poul Nørlund af M. Mackeprang. — Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertil Boëthius (Holger Hjelholt) — Arkivvetenskapliga studier ved Sten Engström (Holger Hjelholt) — Asger Lomholt: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742—1942. Samlinger til Selskabets Historie II (R. Paulli) — Atlas over Middelalderlig Skrift udg. af Erik Kroman (Astrid Friis) — Slesvigs delte Bispedømme (P. G. Lindhardt) — Andreas Hjelm: Christian Birch-Reichenwald — En studie i norsk konservatisme (Erik Møller) — Harald Åkerlund: Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar (Sigvard Skov) — Kurt Samuelsson: De stora Köpmanshusen i Stockholm 1730—1815 (R. Willerslev) — Torsten Gårdlund: Svensk industrifinansiering 1830—1913 (R. Willerslev) — M. J. Elsas: Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland vom ausgehenden Mittelalter bis zum Beginn des neunzehnten Jahrh.s (Kr. Glamann)	482
---	-----